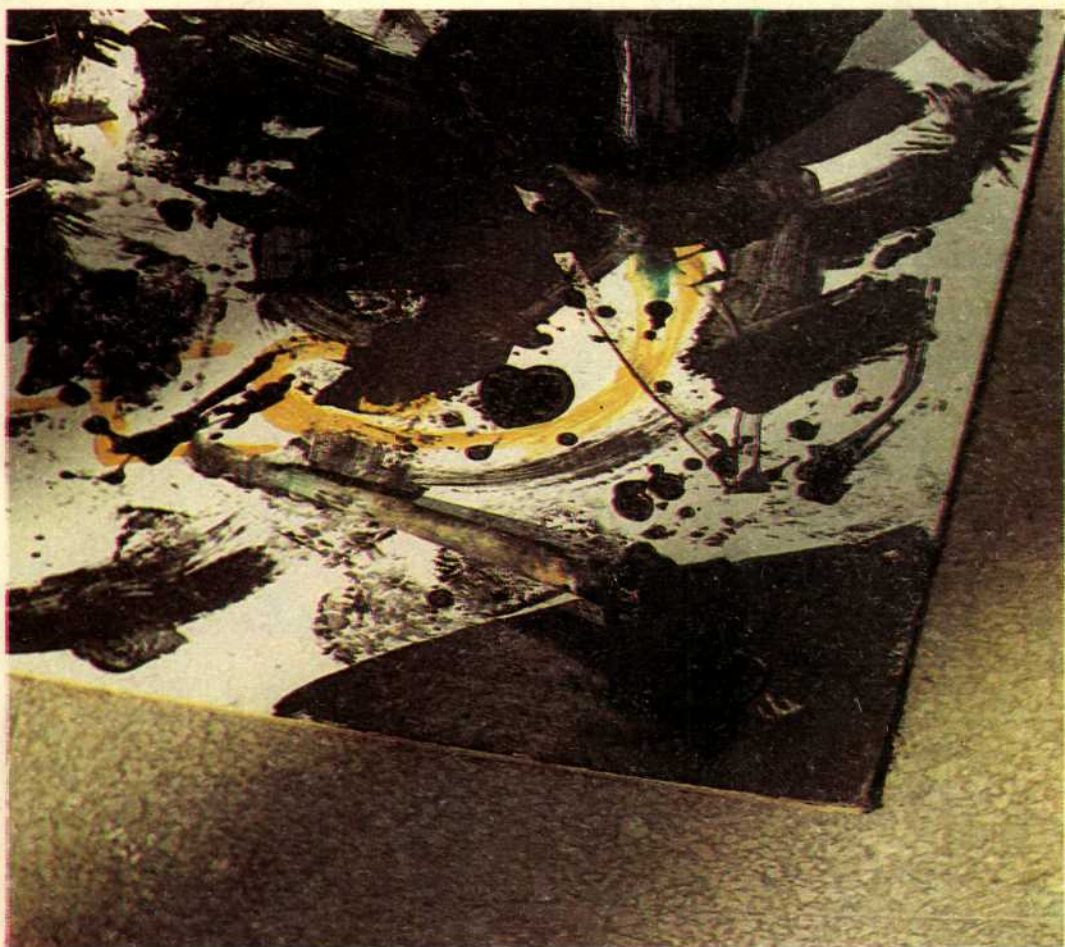

Vikerkaar

12/1988

Ain Kaalepi luuletusi sahtli põhjast; ladina bukett ja Ants Oras keskaegsest ladina kirikuluulest; Peeter Sauteri jutt «Tõlkija»; Jüri Luik ja Ivo Rull «Jerevan'88»; Lauri Vahtre «Noor-Tartu» lugu; Ilmar Soomre Konstantin Pätsi viibimisest Jämejala haiglas; Toomas Haug Jaan Tõnissoni järjekordsest renessansist; Rein Veidemanni kõne Lauluväljakul 11. IX 1988.

Vikerkaar

ELKNÜ Keskkomitee ja ENSV Kirjanike Liidu ilukirjanduslik ja ühiskondlik-polii-
tiline ajakiri. Ilmub alates 1985. a juulist. 3. aastakäik.

Detsember 1988. Nr 12

Sisukord

- Théophile Gautier *Jõulud* 1
Henrik Visnapuu *Jõulutäht* 2
Avo Üprus *Armasta* 3
Peeter Sauter *Tõlkija* 8
Annes Ihoma *Luulet* 27
Ain Kaalep *Luuletusi sahtli põhjast* 30
Pille Sova *Luulet* 34
Toomas Neemre *Luulet* 36
Ladina bukett 39
Ants Oras *Keskaegsest ladina kiriku-
luulest* 43
Vappu Vabar *Taevane ja maine armastus* 46
Ivo Rull, Jüri Luik *Jerevan'88* 48
Lauri Vahtre *Nüri võitlus lohega* 61
Margus Kasterpa!u *Ametnik ja poeet* 65
- Küllo Arjakas *Eesti vabariigi välis-
poliitika 1939. a* 69
Elav ajalugu
Helgi-Alice Pätsi mälestused II 76
Ilmar Soomre *Konstantin Päts Jäme-
jala haiglas* 80
Vaatenurk
Margus Laidre *Eestimaalastest Roots-
is läbi seksagonaalse prisma* 82
Arvo Pesti *Meie miilits kaitseb meid ehk
kurb detektiiv* 86
Mart Laar 88
Kaleidoskoop
Peeter Olesk *Lugemisnõpmeid VII* 90
Teomas Haug *Jaani Tõnissoni järje-
kordne renessanss* 92
Rein Veidemann *Kõne Lauluväljakul*
11. sept 1988 95

Kujundus: Jüri Kaarma
Fotograaf: Tiit Koha

Esikaanel: Enn Rajasaar. Objekt. 1987—
1988.

Tagakaanel: Erki Valdre. Objekt. 1987—
1988.

THÉOPHILE GAUTIER

Jõulud

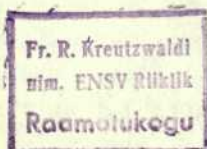
Prantsuse keelest tõlkinud Hasso Krull

On taevas must, ja maa kõik valges;
— kellad, rõõmsalt kaikugel —
sündis Jeesus. Sära palges,
kummardab Maarja ta kohale.

Kuid pole tikitud eesriiet
kaitsmas lapsukest külma eest,
ainult ämbliku halli niidet
kõlgub katuseroovi seest.

Ase tehtud värskesse põhku,
väike Jeesus väriseb neis
ning tema sõime sooja õhku
koos puhivad eesel ja veis.

Õlgräästast rippu lumeloorid,
ent taevas lahti täies väes
ja seal laulavad inglikoovid
karjustele: «Nüüd jõulud käes!»

HENRIK VISNAPUU

Jõulutäht

Läbi muremusta
täna silmavee
viib meid igiustav
Betlemmasse tee.

Valulik ja karge
on me jõulujutt.
Meil veel kõigil kurgus
lahkumise nutt.

Vees ja rannaliivas
mitmel viimne säng.
Raskeim kõikeviiva
teadmatuse äng.

Hüljatu ja hüütu,
võõra tallata,
pimeduses süütu
ägab Eestimaa.

Pime täna õhtul
ka mu Ingi haud.
Heidan murepõhku,
tühi jõululaud.

Maga kodumullas,
jõuluõnnis Ing.
Rõõmsas koidukullas
koju toob meid ring.

Surm ja sõjakära —
kõik vaid möödud näht.
Üle Eesti särab
siiski jõulutäht.

Jõulukuu 1944

AVO ÜPRUS

ARMASTA

Kodu — see oli 11 ruutmeetri suuruse põrandapinnaga tuba ühiskorteris, kus elasid veel kaks perekonda: Joodik-Jaan oma vabaabienuaise Manjaga, kes peksust hoolimata ei suutnud hüljata ei meest ega maja, kus nad olid juba mõnikümmend aastat elanud, ja noor, alati väsinud ilmega, ent vahel kummaliselt, lausa haiglaselt hõõgivate silmadega tööline, tema naise räpane ja alatasa kräunuv laps ning naine, kes veel enam piinatud näis kui ta mees. Kõigile ühiskorteri elanikele oli iseloomulik nende rõõmutus, kulunud välimus ja hall, otsekui luitunud jume, õigemini jumetus.

Ma ei taha rääkida kellestki halba — hoidku taevas —, aga sellisena on mu lapsepõlvekorter mulle meelde jäänud, õigemini küll üks neist paljudest korteritest, kus meil emaga elada tuli ja mis nüüd mälus ühinedes kodumõiste sisu moodustavad, tollal aga veel eraldi ning iseseisvatena midagi tähendavat näisid. Siis, kui ema veel

üliskoolis õppis, siis, kui ta hiljem rajoonihaiglasse tööle suunati, kui ta taas, sedapuhku täienduskursustel ja edasijõudmiseks poolkohustuslikus marksismi-leninismi õhtuüliskoolis osaledes mu pikkadeks päevadeks üksi jättis; siis, kui ma veel enese ja temagagi üksi olin. Aga see kõik oli kas hiljem või varem, aeg ei oma tähtsust ja püsis nõnda väljaspool meie eraldumist lubavat sooja mulli, mis eraldumist lubas. Tahtelistes meenutustes on kodu täis turvalisust, tapeedid on kollased ja kriimudeta, kõik halb tungib mälumaailmadesse väljastpoolt ja tahtevastaselt, aga ma ei saa selle eest kaitsta oma kujutlust, oma kodu, nii nagu ei saa mu kodu kaitsta mindki. Ja seetõttu on mul hale lugeda neilt kollastelt tapeetidelt oma ema ja mu enese nimesid, meenutada oma korrapäratuid pliiatsijooni ning tuua nõnda sellesse ohustatusesse tagasi oma ema.

Jah, muidugi olid meil ka seal omad rõõmud — kaks suurt suitsuräime ja pakk halvaad pühapäevahommikul 1961. aastal (see oli aasta, mil venelane Juri Gagarin kosmoses käis ja kogu maailma lapsed oma vihikutesse, raamatutesse, plankudele ning asfaldile teravatipulisi, rakette või munakoori meenutavaid kiivreid joonistasid); mees on ka eriti kuum suvi ja võõras aias varakult punetanud maasikapeenrad 1958. aastal (midagi toimus tollal Koreas, mis nimelt?); päike, mis hommikuti vilksatamisi riivas meie ainukest akent ahistavat maakivist tulemüüri; Saint-Éxupéry «Väike prints», mis kogu Tupiku tänava perioodi vältel — ja see oli ikka üsna mitut liht- ja vähemalt ühte liigaastat hõlmav ajavahemik — oli meie mõlemi lemmikraamatuks. . . oh, rõõme oli tõepoolest ka.

Aga sellegipoolest ei taha ma oma ema isegi mitte mälus tagasi tuua sellesse ühiskööki, kus ma kord jõuluööl pliidiesisel plekilatakal hõõguvale säraküünlale astusin; kivikäimlasse, kuhu ma end Joodik-Jaani rõveda sõimu eest sõrmi kõrvadesse toppides peitsin; lumehangedes õuele viivale järsule ning kitsale tagatrepile, mis mu lapsepõlves hirmsasti sammude all kolises (üüriliste õised käigud ei püsinud ial saladuses, alati ärkas terve maja), samale vastikule, logisevate astmetega trepile, kus ma noorukina (vist seitsmendas klassis), kõveras üle käsipuu, odavast sidruninapsist, üksindusest ja perspektiivitusest purjus, otse allkorruse rahva küttepuudele öökisin.

Mälu salajased seaduspärasused ei küsi aga minu tahtmisest; minevik toimib olevikus omatahtsi; ajast väljalõigatud hetked, isikud ja sündmused sisenevad ootamatult meie tänasesse päeva, nii et see meile kord kitsaks jääb, kord õhutuks avardub. Omaloodud pilti võib armastada ja kummardada, selles kindel olla aga ei saa enam ei inimene ega ühiskond. Kujuteldav põimub tegelikuga, müüdid tõelusega ja juba ma kahtlengi.

Pole ju võimatu, et ajan midagi, mis mu enesega sedavõrd seotud, lihtsalt segi. Sest nii nagu oleme enesekindlad ja julmtäpsed võõrastes eludes vivisektsiooni sooritades, oleme ebausaldatavad enesest kõneldes. Juba meenubki mulle, et maasikapeenrad ja magusad herved

olid mujal, veel varasemas lapsepõlves ja jõeäärses agulis, võib-olla teisel kaldalgi: ajal, mil ema voodil suurte kollasel põhjal siivutult õitsvate punaste lilledega patjade vahel veel sinise rummuga ohvitserimütsi näha võis; aga needki, näiliselt hõbedased tiivad ei suutnud meid agulist välja viia: vastupidi, nimelt nende, kord enesehaletsuseks, kord raevuks murduva viina- ja sibulahõnguse paigalplaksutamise eest tuligi meil kord põgeneda — lootuses, armus, igatsuses ja pisarates hõljudes — põgeneda Tupiku tänavasse.

Ka ei ole võimatu, et jõeäärne agul, nii nagu ka väikelinna haigla ja piinav kõhuvalu, sealpool jõge asuva maa ja taeva mälestuspildid, mahuvad kõik ühe või enama ajutise äraoleku sisse ning et tegelikult oleme kõik niihästi kasvanud kui ka sündinud Tupiku tänavas. Ei mingit sinist merd, ei mingit Genuat, aga seda ma siiski ei tahaks uskuda.

Muidugi pole lohutavam seegi teadmine, et ajal, mil meid emaga enam või veel ei olnud, elasid Tupiku tänavaga kahekorruselistes natsitud puumajades (mis sajandi algul kahtlemata veel üsna moodsad võisid olla) ja nõnda ka meie väikeses toakeses hoopis teised üürilised, kes samuti nagu meie maksid riigile kinni oma näilise kaitstuse ja meeletu igatsuse illusoorsegi kodutunde järele, solvumata sealjuures passirežiimi, sõjaväekohusluse ja tulumaksu anonüümsest vältimatusest. Nad elanuksid ka jõeäärses pikas ja madalas agulimajas, mis ennevanasti oli olnud hobusetall ja nüüd end ükskõikselt vabatahtliku tuletõrjeühingu ning kirstutöökoja vahel jagas — elanuksid, aga kusagil pidi ju ka kirste valmistatama ning inimesed, kes ei uskunud surematusesse, said sellest suurepäraselt aru. Said aru ega tõstnud mässu, ei karjunud ega ahastanud, või kui, siis ainult hooti. Liiatigi valmisid teispool jõge imelised valendavad viiekorruselised kivimajad ning need, kes suutsid ära oodata ning vahepeal vangi ega viinaravile ei sattunud, võisid ükskord ka teisele kaldale jõuda. . .

Age senikaua tuli elada ja surra, tuli töötada ja õppida, eksisteerida haisvas kalakombinaadis ja kuue sambaga ülikoolis, mis mõlemad sama jõe kaldale mahtusid; tuli teenida riiki ja raha ning aeg-ajalt — kõigi kiuste, kakluste ja pohmeluste verihalli vina kiuste — armastada, sest kuigi armastus näis olevat välistatud, olematu ja võimatu nagu sealpoolsuski, pidi ta siiski olema. Sest meie ju olime.

Kasvav inimene elas ja aeg-ajalt, nagu öeldud, tundis isegi rõõmu olemasolust, päikeselaikudest väljavaadet varjaval tulemüüri; õngerkorgist vana praamivraaki raudse külje vastu loksuval öisel õlisel veel; varastatud rohelistest hernestest; mõnest raamatust, mis ebasoovitavuse tõttu eriti huvipakkuv, ent nagu teise maailma kuuluvat näis; siis juba viinast, mis veel päästvalt ja hukutavalt odav oli, ning peatselt ka naiste ja tüdrukute ihude ainult neile omasest, puhtbioloogilisest himu sütitavast lõhnast, mis mehi täkkudena korskama ja krampiskäsiselt üksteist jõllitama sundis. See, mida agulis eluks peeti, oli vapustavalt lihtne küsimuste ja vastusteta jadaliikumine.

Voodi voodi, tööle poodi, tööle voodi. Väikerahvas peab sigiv olema; et sigiv olla, peab purjus olema; hoidsin emakese-õekese põlvede ümbert kinni ja tihkusin nutta — ema surus mu pea enesele sülle, et ma ei näeks ta kiiresti pilkuvaid punetavaid silmi, kõvasti kokkupigistatud, ent ometi tõmblevaid huuli ja pea ümber lendlevaid, kinnitamata jäänud juukseid. Istusime veoauto kastis, meie vähesed asjad klagisesid ümberringi, juht keeras rooli, meie rappusime kaasa, tegime kõik kaasa... Koormas ei olnud enam lennuväemundrit, isa õngeritvu ega jahipüssi; ei olnud rohelist herneid ega maasikaid, ainult punased lilled õitsesid häbitult kollasel põhjal.

Silindrikujuline plekkpurk veeres kõrinal üle põranda, võpatas vastu voodireformi põrgates, viskas kaane pealt ja puistas tagasiteel viimased kruubipeotäied liivasele, raudvöötidega kindlustatud, ent siiski pragulisele põrandale. Ema võpatas ja püüdis kaost ennustava õõnsa veereja kinni. Kruubid pudenesid koos liivaga rataste all jõnksuvale auklikule teele, tuulde ja tulutusse.

Miskipärast tundub, nagu oleksin sel järjekordsel kolimisel kehast eemaldunud, üksikust üldisesse sulandunud. Enam ei olnud ma toimuva sees, vaid kuidagi kõrval, jõuetu kahjutundena kõige oleva ümber. Valulises tardumuses sai klaaskirst magajaga üheks, mälu registreeris katkeid aastatepikkusest unest ja tahe ei seganud vahele. Plahvatus eksisteeris vaid ennustusena, teadlikkus uuestisünni-järgse tulevikuna, ühiskond unena.

Selles unes ehitati noortemajale uus katus, keldritesse jooksis aga kevaditi ikka vesi; salaviinamüüjaks saanud Hall-Valerkal õnnestus ühena vähestest joomine maha jätta ning rikastuda; Karlova pargis pisipeda tütarlast saatnud abiturient peksti sõduririhmade ja -saabastega vigaseks; suveaed ja baptistikogudus suleti; Kartuli tänava Ilus-Liida suri keldrikorrusel tehtud ebaõnnestunud abordi tagajärjel, selle asemel et sünnitada; ajalehtedest jäid meelde väljendid «sotsialistlik realism», «helge tulevik», «uue inimese kasvatamine», «Nõukogude Liit — esimene kosmosevallutaja»; anekdootides räägiti maisi kasvatamisest kuu peal ja rahvaste ning rasside sõprusest. Poodides oli harva valget saia, kui oligi, siis üle ühe pätsi inimesele ei müüdüd; vanemad võtsid lapsed järjekordadesse kaasa ning andsid igapähe viiteistkopikalise mündi. Rahareform oli juba olnud, või hind tõusis ligi 30 protsenti, aga inimesed olid ikka samad: natuke rõõmu, turbatulena vinduv ja lämmitav iha, troostitus ja luid-liikmeid veel vaevu koos hoidev liha.

Inimesed olid ikka samad, mingit erilist muutust ega avardumist polnud märgata. Ka neis, kes ei saanudki inimesteks või kelles ei osatud inimest näha. Igale oli oluline, et oleks võimalik olla; mida see aga tähendab või milleks see kohustab, selle üle ei juureldud. Kokkukuuluvustunne lõi valusalt välja üksnes siis, kui seletamatu ja nimetu (vahel ka üsna konkreetne) miski kippus ahistama niigi kitsast isiklikku eksistentsi. Siis löödi tagahoovis sumisema, rahvust

ja paremaid aegu meelde tuletama. Kõik ikka soigumise tasemel. Oma piiratusest väljapürgimises tõelist elu näha oskasid või julgesid vähesed; veel vähesemad suutsid selles pürgimuses elada. Erinevused inimeste vahel võisid olla üksnes kvantitatiivsed — see joob, see karjub, see töötab rohkem (või vähem), üldiselt teeme seda ju kõik, niisiis pole asi veel kõige hullem — teisiti poleks vabadus ja võrdsus, rahulikust kooseksisteerimisest rääkimata, usutavalt põhjendatavad. Kõik murrud tuli taandada ühisele nimetajale, mida keegi mõistlikult väljendada ei osanud; enamasti toimusid eluks olulised protsessid varjatuna alateadvuses; liikumine kulges automatismide tasandil ja mõtlema stimuleeris üksnes vale — vabandust, valu. Siis otsis üksik niutsudes plankaeda, vanglavärvaid, loosungeid ja kõnepulte; takerdus piirdenõõride rägastikku, komistas ja kukkus ning lohistas lõpuks oma kõhna, verevalumites või muidu marraskil ihu koju.

Nõnda tuleb inimene ikka oma 11 ruutmeetrilisele põrandapinnale tagasi, tahab ta siis seda või ei taha, hoiab kramplikult kohtumisest kõrvale või igatseb selle järele, tuleb ikka. Tuleb väsinu ning lööduna, lõtvub ja vajub siis paljale põrandale või margariinikastidele tõstetud vedrumadratsile, jalgadeta kušetile või põrandast läbi ja uinub end alasti lapsena snepperluku ja seintega näiliselt kaitstud aseme kaitsetusse usaldades. Ja juba ta magabki — kägardununa, suu lahti, silmad veel laugude all pöörlemas, jalgadega aeg-ajalt põgenemisiigutusi tehes, kaitstes end reaalsuse ja irreaalsuse vastu, mis mõlemad ühtviisi kohutavad. Inimene magab — kápakesed risti rinnal — ja võibolla on isegi õnnelik.

Tulemüür seisab endiselt ainsa akna taga, ent enam ei tõkesta see väljavaadet (sest magajal ei ole sellist kihu), nüüd kivisein kaitseb (nagu ka klaas, nagu ka punane ahi, nagu riivlid õpikute, teatmeteoste ja luulekogudega), kaitseb nagu võti lukuaugus, nagu uni. Magamine on ju ohutum kui ärkvelolek.

Aga olemine toimib katkematult. Ikka aeleb mõni joodik-jaan oma vananeva lõtvunud ihu ning sinisekspekstud silmaalustega sasi-päise kallimaga linadeta voodil. Määrduvad sinisetriibuline madrats on siivutult paljas, katkenud ja nähtavustunud, karminpunaste ussikestena otse nahas looklevate juussoontega neli jalga on segamini nagu minevik ja tulevik. Nende rõõm on üürrike ja jõuetu, peatselt puhkeb jälle riid — või ehk saabub sellekski korraks päästev unustus, mälukaotus ja teadvusetuse odav õndsus.

Kahvatus asendub magaja näol häbipunaga: naabrite jalad põtkivad vastu vineerist vaheseina, rõve sõim marrastab uinuva aju rahu; siis tulevad nad juba ise, purupurjus ja vaenulikud. Anna neile oma aeg, mida niigi on napilt; anna neile oma raha, mida polegi; anna neile oma uni ja unetus — a n n a! Tuba on võõraid tulijaid täis, neid on korruga hulga rohkem kui kaks. Tundub, et on toimu-

nud midagi sootuks võimatut, mõeldamatut, pöördumatult halba. Su kodu on sind reetnud. Või ehk ei olnudki sul teda?

Hoiad kramplikult und, aga seegi pöördub su vastu. Enam ei valitse sa teadvust, olukordi ja kujutlusvõimet — oled sa seda üldse kunagi suutnud? Kaitset oled sa otsinud kaitsmise asemel — nüüd võib olla juba hilja. Kahisedes, siis juba naeru kihistades ja mõkitades on laiali libisenud nii su enese ehitatud kui ka võõraste poolt püstitatud vaheseinad. Ei palkseinu ega paevundamenti pole olnud su elul. Lõivu oled maksnud kogu oma olemise vältel — kellele? Mille eest? Turvalisust säilitada püüdev eakas ahi kantakse anonüümseks jäävate käte poolt tellishaaval laiali; ahjusuhu õhtul valmis laotud puud lebavad külmetades üksteise ligi, vaigupisarad jääs, lepahalgudes tardunud verehäääl. Mis sulle ütles, et selles üürikorteris on su kodu, su eluõnn? Võib-olla on ta sus eneses, kogu maal, vigaseks pekstud abituriendis, emakeses-õekeses ja Kartuli tänava Liida sündimata jäänud lapses. Katkendlikud mäluseosed veikleavad õhus, kutsumata külalised — pigem vallutajad — haaravad neid lennult oma tugevate lõugadega nagu suured koerad möödalendavaid kärkseid. Nii närivad nad läbi kogu su võimalikkuse ja tegelikkuse, aga ikka ei julge sa veel tagasi tulla kehasse, saada enesega üheks, saada minuks.

Võib-olla pidi tõepoolest uinuma, selleks et näha tegelikkuse taha, et mõista põhjuseid ja seoseid, aga nüüd pead sa ometi ärkama, sest juba lagastatakse su vanavanemate pärandust, loobitakse laiali raamatud ja pekstakse puruks kaks savikruusi, millel enam kodulõhna küljes kui kogu üürikorteril. Juba käristatakse katki «Kalevipoeg» ja Raamatute Raamat, nihutatakse paigast ammuasetatud nurgakivid ning naerdakse ära nipsasjadki. Juba rebitakse sinu kehalt tekid ja taevast. Oled alasti oma vaenlaste ja igaviku ees, aga alasti ja lahutamatu on ka maailm sinu ees. Juba näed läbi laugude maad, kuhu ärkad; kuigi pigistad veel kramplikult silmi kinni, näed ometi üle aguli ja kalakombinaadi, üle noortemaja uuesti lagunema hakkava katuse ja linnavalitsuse lippudega ehitud apartemendi ja üle aparaaditehase ja isegi üle jäätuma hakkava reostatud jõe, mille teisele kaldale sa ei saanudki. Pole vähimatki kahtlust enam, et see, mida sa näed, on tõesti nii ja on ka selge, et magamise aeg on möödas ja nüüd kohe peab vastu võtma otsuse, ajama välja võõrad ja sisse kutsuma omad. Kõik need, kes on pikkadel magamisaegadel seisnud rivis su minevikus ja mälus, pühades raamatutes ja kodades, sinu tõelises kodus sind oodates, ja kes kordavad nüüd sulle üheskoos, või on nad teinud seda alati, ainult pole sul piisanud kõrvu neid kuulamiseks: ärka ometi! Armasta.

PEETER SAUTER

TÕLKIJAJA

Kõik sai juba õhtul valmis mõeldud. Õigemini öösel ühe ja kahe vahel. Kuigi tunne või teadmine istus kontides juba tükemat aega, sai ära otsustatud siis. Sest töö oli nii-öelda valmis (iial pole ju päris valmis, aga tuleb lihtsalt see kannatuse piir, et viskad koorma seljast ja ütled — aitab, kõik) öösel kell üks. Siis sai suits ette pandud ja istutud. Paberid laual. Sai akna juurde mindud, kardin kõrvale lükatud ja tänavat vaadatud — täiesti tühi, kollakatest (kena, et kollakatest, mitte uutest sinistest või helevalgetest) laternatest valgustatud tänav, täiesti tühi, ei ühtki inimest, ei masinat, ometi millegipärast hea seista ja vaadata. Vaikne üksiolemine. Minu ja tänavat tõeline olemine. Mida kunstnik suudab. Näidata, et asjad on nii, nagu on, näidata elu tema iseolemises, aga konks on selles, kuidas seda tehakse, milliste isiklike omaduste abil, kuidas ja kui sügavalt nähakse. Need ei olnud minu mõtted. Ma ei tea, kelle omad. Enamasti ei tea ma, kelle mõtted mulle pähe tulevad. Eks nad on kuskilt loetud, on erutanud ja sisse jäänud, teadlikult pole ma midagi meelde jätnud. Ja nüüd kerkivad esile, saades uusi tähendusi, varjundeid, seostudes omavahel ja minuga. Kuigi, mõtteid kerkib esile harvem, enamasti tuleb seosetuid, üksiolemises irratsionaalseid tekstijuppe, lauseid eesti või inglise, harvem mõnes muus keeles. Või luulet. Jah, seda kõlksub kah tüütult ja järelejätmatult peas.

Keerasin aknale selja ja vaatasin tuba. Aga tuba oli väga segi ja see oli peaaegu nagu endale otsavaatamine ja ma ei jäänud kauaks tuba vaatama. Läksin ja klopitasin käsikirjalehed ilusti pakki, torkasin nad alumisse sahtlisse mõnede lahtiste lehtede ja raamatute peale. Siis mõtlesin millegipärast rumalalt, et äkki lähevad nad seal isekeskis muude paberitega segi, valasin alumise sahtli keskmisesse, suurde, samuti juhupaberitest täidetud sahtlisse ümber. Käsikiri jäi nüüd tühja sahtlisse. Niimoodi. Nüüd on vaja, et ta veidi settiks, siis vaatan ta uuesti läbi ja löön masinasse. See võtab umbes kolm nädalat. Tähtajani on aega kuu. See annab mulle vaba nädala. Kolm nädalat tuleb küll tihket tööd. Ja ma ei suuda ka tervet päeva järjest masina juures istuda, eriti kui õiget viha pole. Kuradi must töö. Kaheksa lehekülge päevas koos redigeerimisega on minu jaoks enam-vähem maksimum. Siis jääb aju toppama ja sõrmed vajuvad aeglaseks. Üldse on mu masinakiri kramplik.

Asju on mul toas vähe. Ometi valitseb seal täielik segadus. (Valitseb segadus — suur jumal, kui ilged keelendid, ptüü, sõnad, kuidas ka ei räägiks, ikka tundub mingil viisil maneerlik.) Aga minu pool keegi ei käi, seega võin lasta tal nii olla. Vahel harva mõni tüdruk, kui meil mujale pole minna, aga üldiselt ei taha ma naisi

oma tuppä vedada. Siis ei teeks ma seal varsti enam sedagi tööd, mis nüüd. Naisküsimuses olen ma paras ketser. Mul puudub minu enda isik, iseloomgi, ja seetõttu on mulle üsna ükskõik ka see, kellega ma just voodis olen, Näen kõike justkui kõrvalt. Hea on hea, halb on halb, aga kõrvaltvaatajale on nad tähenduseta, peaaegu ükskõik, kumb sind puudutab. Võib juhtuda, et plikaga voodis olles hakkab mul peas tekst jooksuma, kirjeldus sellest voodisolemisest. Perverssus muidugi. Või mingi luule. Mida ma küll kellelegi ette kandma ei hakka.

Tegin silmad lahti, oli juba valge. Lamasin ilma mõteteta. Silmad vaatasid tuba ja ma nägin oma riideid toolil vedelemas. Tunnistasin neid. Püksid ja särk tundusid kuidagi tuttavad. Nagu mõne sõbra või sugulase riided: tuttavad, aga siiski võõrad. Siis nägin püksitaskust paistvat suitsupakki ja riided said jälle täiesti omaks. Sõbralikeks.

Tuli meelde, et mul on vaba nädal joomiseks. Ja esialgu ka veidi raha. Need olid asjalikud mõtted ja peale nii asjalikke mõtteid ei viitsinud enam teist külge pöörata ja jälle teadmatusse kaduda. Sirutasin käe ja sain diivani ääre alt käekella pihku. Kümme läbi. Olin mõnusalt maganud.

Öösel otsustasin ära, et nädalakese joon — teistmoodi ma puhata ei oskagi, kõik muu puhkamine on ikka üks viirus. Ajud ei jää vait, sealt jookseb järjest mingit kõlbmatut sousti. Kahte moodi võib hea olla, kas kõvasti töötades või juues. Kaks unustust. Olin otsustanud, aga napsu valmis mul polnud. Võinuks ju otsuseni varem jõuda ja pudeli osta. Aga nii polnuks ka hea. Liiga palju ettemõtlemist ja sehkendamist, pealegi võinuks juba enne töö lõppu joomiseks minna. Tugeva tunde puhul ma teinukski nii. Tunne, et nii tegutseda on hea — see oli minu jaoks ainus kriteerium, ka kõige väiksemate liigutuste puhul. Hea milleks, seda ei oska ma öelda. Võib-olla vabaduseks. Aga mida vabadus tähendab, ei oska ma jälle öelda. Ma pole nõus, et vabadus on tunnetatud paratamatus, see on vaid üks vabadus. Vabadus võib olla valikuvabadus, võib olla ekstaasivabadus — kõrgemale tõusnu vabadus. Sisetunde küsimus. Vabadust iseloomustaks samuti see — vabadus milleks, aga nii võib lõputult jätkata. Milleks, milleks, milleks. Tõelised asjad vaibuvad sõnamulinasse. Aga sõnakunst on see: rääkida rääkimise ja rääkimatuse piirimail. Kus sõnasamatatu on lähedal ja laseb oma juuresolekut tunda.

Seega polnud esialgu midagi juua. Aga minuga on nii, et kui olen otsustanud midagi teha ja alustada seda ühel kindlal momendil, siis tuleb ka alustada. Kui viivitus ja muud mõtted vahele tulevad, pole tegu enam see, siis on ta niisama, mõttetu.

Tõusin, pesin silmi ja tõmbasin riided selga. Kirjutuslaua kõrval maas seisib vanaaegne suur «Luks» raadio, ühe sõbra äravisatu. Ainuke rääkiv kaaslane. Vajutasin klahvi varbaga sisse. Ta hakkaski esmalt kohisema, siis rääkima.

Ma ei kuulanud, mida see nii tuttav raadiohäääl rääkis. Aga inimlik jutt, tekst on mulle seltsiks, nagu mõnele vist loom võib seltsiks olla. Ka raamatutest on seltsi. Tulu on juba nende kohalolekustki. Raadio rääkis, mina mõtisklesin, kust enne kahte juua saaks. Kaheni jäi kolm ja pool tundi. Seda oli liiga palju, et loomuldasa liikudes joomiseni jõuda. Tuli midagi ette võtta. Oodata ma ei saanud.

Mul on Keskaiglas üks tuttav arst, paaril korral olen ta käest piiritust saanud, aga millegipärast ei tahtnud talle helistada. See jäägu viimaseks varuks, kui raha otsa saab. Teda võis nädala jooksul veel vaja minna. Ja ma ei teadnud ka, oli ta tööl või ei. Ja kõige tõsisem põhjus oli see, et ma ei osanud temaga kaine peaga rääkida. Tõmbasin lina, kardinaks ei saa seda nagu nimetada, akna eest kõrvale. Kui valge. Nagu ikka keset päeva ärgates. Tegelikult olen ma hoopis hommikune loom, aga elu lihtsalt kisub nii, et magama saad öösel ja tõusta, teadmatusest reaalsusse tagasi tulla ei viitsi nii kiiresti.

Vaatasin välja asjalikule tänavale ja korruga tulid Paula ja Brigita meelde. Kuidas me koos jalutame. Ja tegid valu. Tahtnuks neid näha. Mõtlesin, et olen Paulale nii jube vähe raha andnud. Kui raha tuleb, ei jõua kohe tema poole ja pärast on varsti näpud põhjas, kõik läheb enamasti võlgade maksmiseks. Ja mis sa lähed selle mõnekümne rublaga, hale on. Paula ei taha ju võtta ka, alati peab selleks mingi nipi leiutama. Paula on hea, sada korda parem kui mina. Ometi olin vist mina see, kes ta juurest ära läks. Vist olin. Paula on nagu laps, kui ta millestki vaimustub. Ja elutargalt tõrjuv ja reserveeritud, kui eluvastikutega kokku puutub. Näiteks maani täis minuga. Ma armastan teda küll siamaani, ma ei tea, kas tema mind ka. Ei usu, et tal nüüd peale mind eriti palju mehi on olnud. Eks mõned ikka on ka. Raivot ma näiteks tean, ja mõnda olen veel märganud. Aga kindlalt vähem kui minul neiukesi. Minu neiukesed on ju hoopis teistmoodi kah. Lihtsalt niisama. Üksinduse peletamiseks nagu raadio ja raamatud. Paulale selline asi ei meeldi. Ega mulle ka suurt ei meeldi.

Jälgisin tänavat ja püüdsin neid ette kujutada. Kuidas Brigita köögilaua taga istub ja Paula talle süüa annab. Brigita tahab kangesti ise süüa, ehkki kipub sodima ja suust mööda torkama. Kui söögiasjad ta käeulatusest välja tõstetakse, tirib ta, salamisi laualina sikutades, neid lähemale. Tal oli pooleteist-aastaselt ajukasvaja. Seda opereeriti. Operatsiooni tagajärjel jäi tal vasak pool veidi halvatuks. Tal on raske käia ja üks silm kipub kõõrdi vaatama. Magades vajub nägu hoopis viltu, aga mulle see ebameeldiv ei ole, isegi armas on. Brigita armastab mind, aga ta ei tihka seda välja näidata, sest näeb mind nii harva. Ja minuga on tegelikult sama lugu. Ta on nüüd kolme ja poolene. Ja mina kolmkümmend.

Paula on temaga hädas. Paula tahaks üle kõige, et Brigita oleks printsess, ja talle läheb hirmsasti südamesse, et teised lapsed või ka

täiskasvanud viltu vaatavad, kui nii suurt tüdrukut kärus ringi jalutatakse. Brigita käib ise ka, veidi vaevaliselt küll, aga see võtab ta ruttu võhmale.

Läbi mõtete hakkas minuni jõudma raadiodiktori tekst ja ma jäin seda kuulama. Ma ei kuulanud jutu mõtet, aga keelt. Jube keel. Lugesin kolmeni ja jäin siis ootama: kas tuleb iga järgneva kahe lause peale viga. Tükk aega tuli. Vähemalt stiililisi absurde. Loeti ette vene keelest kohmakalt tõlgitud artiklit hiigeltelliste tootmisest. Kooli ajal lõbustasime vahel ennast selliste asjadega. Kuulasime raadio-teksti. Hommikupoolsed saated on tihti üsna lõbustavad. Kui vastavas tujus olla, saab kõvasti naerda.

Ma naeran selliseid asju, aga ise pole ma samuti suuteline head selget teksti kirjutama. Võin ainult tõlkida. Oma teksti kirjutamisega ei saa ma hakkama. Vist olen liiga tujukas ja inertne. Kirjutan paar lauset, siis läheb endale kõik igavaks ja tüütuks. Mõte on juba ei tea kus, aga käsi istub alles kolmandas lauses. Saan isegi õigekirja pärast sarjata. Ma ei muuda õigekirja just teadlikult, aga kogu aeg ühtviisi teha on masendavalt rutiinne, siis panengi poolkogemata mingi grotto sisse. Vahel öeldakse, et üks lõik on mul tõlgitud nagu mingist romantilisest teosest, teine nagu uuest romaanist. Pean ennast tuimaks idioodiks suruma, siis tõlgin enam-vähem tavaliselt ja viisakalt.

Võib-olla sobiks ma pigem luulet tõlkima. Aga ma ei taha neid asju, mis nad mulle pakuvad, ja nemad ei võta vastu seda, mis mina soovitan. Henry Millerit, beatnikuid, Lawrence'it. Lawrence'i luuletusi. Ega ta küll mingi luuletaja pole, aga mõnusalt inimlik küll. Või Blake'i. Luule tõlkimine on muidugi selline reeturitegu, et ma mõtleksin pikalt, enne kui midagi sellist enda peale võtaksin. Luulet on ju võimatu tõlkida. Eriti sellist luulet, mida sa armastad.

If she would come to me here

Now the sunken swaths

Are glittering paths

To the sun, and the swallows cut clear

Into the setting sun! if she came to me here!

Mis sest ikka tõlkida, parem kuulata, kuidas inglise keeles kõlab ja ongi kõik. Ei loe, mida see *sunken swaths* tähendab, nagunii, kui heina teinud pole, ei too *sunken swaths* mingit assotsiatsiooni. Tõlkida on sellist head voolavat rütmi võimatu. Ainult ära nõökida võib. See on täielik pühapäev, kui kohtad mõnd head tõlget.

Ma ei suuda kahte lausetki ühest asjast rääkida. Ei suuda kahte lausetki rääkida, ilma et vastuolusid tekiks.

Jätsin raadio sennapaika ja uurisin, kas söögisahtlis on veel midagi. Mõni unustatud praänik. Aga sahtlis vedelesid ainult tühjad sulatatud juustu topsikud ja kuivanud leivapuru. Ma polnudki nälgjane. Söömine, eriti hommikuti, on tihti vaid loll harjumus. Kella järgi õgides ei tunne toidu maitsetki. Kammisin umbropsu juukseid — peeglit mul ei ole — ja tõmbasin jope selga. Hetkeks tundsin kiusatust eilsed

viimased leheküljed üle lugeda, aga surusin selle mõtte kohe kõrvale. Pole vaja töö juures liialt onaneerida. Kui töö, siis töö, kui ei, siis ei, muidu kaob ka selge pilk ja asjast arusaamine. Kingapaelu sidudes mõtlesin korra: võiks toa ära koristada, pärast oleks mõnus sisse tulla. Aga kunagi ei maksa ette rehkendada, mis olemisele hästi mõjub — kas korras või segamini tuba. Voodi tegin siiski korda. Korjasin raamatud põrandalt kokku ja ladusin seina äärde riita. Raamatutel pole hea kapis või riidas, see on nende varjusurm. Ah, ega ma nii ei tunne ega mõtle, see on vaid niisama emotsionaalne joga. Kui sa koosned põhiliselt sõnadest, igasugu tekstidest, siis on raske aru anda, mis on reaalne, mis mitte. Reaalne on lihtsalt see, mis huvitab ja erutab.

Vaatasin kalu purgis ja ei suutnud meenutada, millal ma nende vett vahetasin, aga tühja kah, proovigu veidi kauem läbi ajada, mina pean hingama seda, mida pakutakse, ega nurise suuremat. Jäin lootma, et mu kolm punakat kalakest siiski vedru välja ei viska. Kuna mul puudub oma arvamus ja oma suhe maailma asjadesse, ei tea ma ka, kas kalad mulle meeldivad või ei. Ei oska öelda, armastasin ma neid või vihkasin. Vahel nii, vahel naa. Või ei nii ega teisiti. Ma polegi tugevateks tunneteks võimeline. Tugevad tunded lähtuvad ikka selgest ja kindlast identiteedist, ja see asi on mu meelet kuidagi rumal — mingi väga kindel roll ja mask, ehkki kohati mugav, küllap vist. Mis mu tugevad tunded on. Häbi. Jah, häbi võib teinekord olla üsna totaalne. Eelmise tõlke, ühe populaarteadusliku loba, sain ma tähtajaks üle antud, aga ei mäletanud ise sellest üleandmisest midagi, sest olin tugevalt aktsioonis. Nii ma otsisin oma kaotsiläinud käsikirja nädalapäevad, ise teistele kadunud, siis ilmusin kirjastusse ja teatasin väga resoluutselt, et mul on nii naine kui laps haiged ja tööga läheb veel paar päeva. Ma ei tea, mida ma paari päevaga teha lootsin. Ma polnud enda jaoks ühtegi koopiat lõõnud.

Silvi vaatas mulle imelikult otsa. Ma tegin teist juttu, püüdsin kergelt ja hooletult kultuurikatšit rääkida. Silvi vastas mulle ja ütles siis vaikselt: «Juhan, kallid, sa tõid selle küberneetika juba nädal aega tagasi ära.» Ma olin tumm, ei suutnud asja isegi naljaks keerata.

«Ah nii,» pomisesin ma. «Noh, siis on ju korras.»

«Muidugi korras.»

«Nägemiseni,» ma kadusin uksest välja, nagu kiirustanuks hirmsasti.

Kaks korrust allpool jäin seisma. Kuhugi polnud seda häbi veeretada, istus nagu sorts hinges. Häbige on kaks võimalust, kas poetad ta salamisi kõrvale, näiteks joomise või töö abil, või lepid temaga. Ütled: jah, see ma olen, võtke või jätke. Aga mulle leppimine ei meeldi. See pole tõde, vale on. Kõiksugu pattudega leppides muutud lõpuks tuimaks, kannad rahulikult teadmist, et oled rämp, ja nii saadki rämpsuks. Aga mina lihtsalt ei tea, kes ma olen. Kust peaksin ma võtma tarkuse ja teadmise — ma olen see ja see. Ei,

mul pole vähimatki aimu, kes ma olen. Üks ISE istub sügaval sees ja mina olen tema nukuteatri käpik.

Kalad kinkis mulle Jaan, klassivend, bioloog. «Et sul mingi kohustus oleks.» Ja hiiglasuure kapsapurgi. Tema käest pean ma kaks korda nädalas kolme silguroju jaoks vett tassima. Ja oma kongist pean iga päev läbi käima, et loomadele keretäis sisse sööta. Ühe nimi on Valentin, teised kaks ajavad ilma nimeta läbi. Lihtsalt Valentini sõbrannad. Teinekord on kena neid jälgida või nendega juttu ajada. Kahe nädala pohmellide jooksul joon vahel nende purgist hulga vett ära, kui kraan liiga kaugeks jääb, aga nad ei paista märkavatki. Nad on mul kohe voodi kõrval. Senised paar kuud oleme kuidagi läbi saanud. Parim osa kalade juures ongi see Jaanilt vee toomine. Siis istun seal, ajan juttu. Muidu on sant niisama külla minna. Võib-olla ta selleks need kalad mulle andiski.

Paulaga võiks ka midagi taolist olla, et tekiks põhjus tema poolt läbiastumiseks. Praegu on põhjuseks kokkulepe igal teisel kolmapäeval kolmekesi jalutamas käia. See on halb põhjus. Liiga tühi. Vaja oleks asisemat ettekäänat.

Tõmbasin põranda harjaga üle. Hari mul on. Kiskusin alt nurgast tüki tapeeti — seinaga tuleb midagi ette võtta, tapeet on määrdunud ja lahti — ja hirmutasin rämpsus sinna peale. Kolm naginaela vedelesid põrandal, ei viitsinud neid seina tagasi torgata. Ilusad tolmurullid, tuhk, naelad ja mõned konid, liiv, miks ei võiks selliseid lihtsaid asjugi ilusana näha. Keerasin paberi nutsakuks ja torkasin jopetaskusse.

Üks Valentini kahest pruudist oli mind vaatama jäänud. Deklameerisin talle mõttetult ja õõnsalt: «Kõigist ilu tütreist pühim, nõiduslikem oled sa, nagu vaikne vetemühin, tasa voogad, muusika.» Lükkasin käega paar korda läbi juuste, unustades, et olin äsja neid kamminud, ja jäin mõtlema, kuidas see tegelikult oli:

There been none of Beauty's daughters

With a magic like thee. . .

Aga edasi. Imelik, kena Biiron pole meeles, aga tõlge on. Küllap mulle see tõlge ei meeldinud ja ma klapitasin oma varianti, millist?, jälle ei mäleta. Ega Biiron mulle ei meeldigi, vähemalt seal mitte, kus ta tõsimeelselt töötab. Aga ta oskab logedamat teksti ka teha: Don Juan ja kirjad ja muu kergem sodi-podi, kus veidi eluvaimu ka tunda.

Tahtsin ust lahti keerata, aga kuulsin, et naabrinaine tuli välja, ja jäin, näpp võtmel, toppama. Olen talle veidi võlgu. Pealegi kutsus ta mind seinakontakti parandama, aga mina ei läinud. «Kuulge, kas te ei vaataks mul ühte seinakontakti. Ma ei saa sealt voolu. Ma ei saa triikida. Teises seinas on ka kontakt, aga ma pean siis põrandal triikima.» Seisin siis ja vaikisin, nagu valutaks hammas või nagu ma tuletaks midagi pingsalt meelde. Naabrinaine pole eriti vana, ma ehk magaksin temaga küll (võib-olla ma eksin, mõeldes, et ta seda tahtis või seda ka tahtis). Lihtsalt tundsin suurt vastumeelsust kellegi

seinakontakti parandada. Hoidsin näppu võtmel, süda lõi ja peas laulis: «Miks on jumal minda loonud, taidu-raidu-raidu-rai, ah ma teadsin juba noorelt, raheroosk mind taidu-rai.» Naabrinna läks minema.

Keerasin ukse väljastpoolt kinni. Keegi on kunagi mu ukse sisse kraapinud: дом красного командира. Võib-olla eelmine elanik.

Kui ma uksest välja tulen, näen kohe suure peletisliku vastasmaja seinal tähti: PARTEI ON RAHVA AU, MÕISTUS JA SÜDAME-TUNNISTUS! ПАРТИЯ УМ, ЧЕСТЬ И СОВЕСТЬ НАРОДА! Teel Paula juurde on kaksteist loosungit. Kongist Paula poole jalutuskäigule minnes olen tihti nii erutatud, et loon nendest loosungitest oratooriume. Paula maja vastas on park ja pargis pink, kus me üksteist ootame. Me ei räägi peaaegu midagi, teinekord ainult pisut asjalikku juttu elust-olust, me pole teineteisele pahased. Aga mingi raskuse vaim ripub meie vahel küll. Naljakas, lihtsam ja parem oleks, kui saaks mingil moel kedagi meie sandis olukorras süüdistada. Aga ei saa. Jah, mina süüdistaksin küll. Neid kivipäid, kes on välja mõelnud midagi nii ebamoraalset, nagu seda on abielu ja avalik arvamus ja muu säärane.

See kolmapäev pidingi nendega jalutama minema.

Seege tuleks kolmapäevaks kaineks saada, aga tõenäoliselt osutub see keeruliseks. Kui ma täna jooma ei hakka, on asjad hoopis hullud. Või räägin ainult sellepärast nii, et tahan hirmsasti juua. Miks, seda ma ei tea. Kas ka sellepärast, et ma ülikoolist peale kolmandat kursust kroonu läksin (pärast jäigi lõpetamata) ja pool aastat peale kroonut Valgevenemaale. Ei, mitte sellepärast. See kõik oleks mind peaaegu inimeseks teinud. Aga ma ei tahtnud selliseks inimeseks saada. Ma nimelt arvasin nahaalselt, et ma juba olen inimene. Oo jaa, seal käimata joonuks ma end juba ammu põhja. Jah, arvatavasti küll. Juba koolis sai kõvasti pandud. Miks? Seda teab küll ainult Issand Jumal.

Välja minnes tuletas loosung jälle Paula ja Brigita juurde mineku meelde ja ma mõtlesin korraks, kas ei peaks neile kuidagi teatama. Lepiks järgmise kolmapäeva peale ümber.

Ma ei teadnud kuni tänavanurgani, kuhu poole minna. Siis tuli pähe, et lähen Leili poole. Mul käisid juba kõvad neelud. Kõhtu oli tekkinud tühi koht, kuhu valada.

Leilil peaks kodus olema. Ja annab ta mulle ka. Ja ei kobise. Mul on tänaval raske käia, kui ma kaine olen. Tundub, nagu inimeste silmad jälgiksid mind. Sõiman ennast paranoikuks ja veidi sõimamine aitab. Küllap paljud vaatavadki, sest ma näen hale välja. Nagu ärahirmutatud koer, tundub mulle.

Ah, Sunflower, weary of time,

Who countest the steps of the sun.

Mulle ei meenugi ridade mõte, ainult read ise ja needki poolikult. Absurd. Olen oma mälu ja alateadvuse sodi täis kraapinud, nüüd mängib see pime loom nende kividega. Pöörasin ühte õue, viskasin

paberinutsaku prügikasti ja mul oli tunne, et akendest mind jälgiti ja kahtlustati ma ei tea mille tegemises seal võõra prügikasti kallal.

Korralikud inimesed masendavad mind. Näiteks Made. Ta on mu noorem õde. Nii korralik, et juuksed tõusevad püsti. Talle on vist põhiline, et teda ei süüdistataks mingite reeglite rikkumises, või lihtsalt, et ta ei rikuks mingeid reegleid. Hea on ta ka. Aga väljaspool reegliteid ei saa ta hea olla. Ma ei taha meelde tuletadagi, nagu vari on Made mind kogu elu saatnud, nagu vaim. Ta on pisike ja kõhn, kohutavalt puhtalt riides, vaikse ja viisaka jutuga. Kehastunud headus ja elav etteheide. Kodu hoiab ta korras, isale ta peseb ja keedab; mina olen üks kadunud poeg ja ma ei lähe iialgi tagasi, ma ju kaotaksin siis sellegi vähese, mis mul on või kes ma olen. Elus ei lähe, südames küll. *Beware the Jabberwocky, my son.* Jah, ta on igal pool varitsemas, Jabberwocky. Olen seda väiksest peale tundnud.

Võib-olla tuli see ebaõnnestunud väljumisest, aga süda vajus üha raskemaks ja raskemaks, vahel tuleb südamevalu ei-tea-kust. Jäin valgusfoori taha seisma, rohelist tuld tuli oodata aastaid. Tahtnuks kohapeal kokku vajuda ja hävida. Sekundid venisid, roheline tuli ei tulnud ja ma olin halb ja kõigi ees süüdi. Mis on lahti, et ma olen selliseks saanud? Mitte midagi, kulla prints, sa oled alati selline olnud. Siis tahtsin jooksu pista, ometi jooksmas ei hakanud. Läksin vihase, jalgu maassesuruva sammuga. Lihtsalt, lihtsalt, kõik läheb edasi. Varsti saan raha, maksan ateljeeüüri, elektriarve, elu läheb edasi. Pean vastu veel need mõnikümmend talve. Jah, muidugi.

Istusin pingile, tegin jope luku eest lahti, et külm hõlma pääseks. Tundsin, et õhk on jahe, aga külm mul ei hakanud. Hea, ei mingit tahtmist liigutada. Lume puudutus laseb vangid vabaks. Mida mõtleb mees, kui ta enam maailma teedel ei kolla. Mitte midagi.

Jah, istuda siin pingil, naine ja laps kõrval, nii võiks aeg mööduda küll. Kõik, ma ei mõtle enam neist. Enesepiinamine. Mõtlejate lõbu. Ma ju ei mõtle, aju töötab nagu rämpsus täis lindistatud magnetofonilint, see sööb mind ja uue teksti tegemine annab sellest puhkust. Mis siis veel. Mürk mürgi vastu.

Keelega mängida, tema sees hingata ja luua ja muutuda, temas iseennast luua, see on väheste eelis. Paljudele on keel needus, paljudele arusaamatus. See absurdelt väljaarenenud keel vangistab mõtlemise. Kunagi oli ta magus nagu komm (on nüüdki vahel), esimestel kursustel. Sealt see tuli. Keskkoolist visati mind välja, aga TRÜs panin algul uhkelt, täistabamusega, kogu elu jooksul polnud ma midagi teinud, algul oli nauding õppida ja töötada. Ja lugeda. Aga kui töö või lugemine saab elamisest (mis see elamine on, suhtlemine või) tähtsamaks, on lips läbi. Siis on su elu töös ja sinna ta jääbki.

Külm lahutas-jahutas siiski. Sügis. Aastaaegki on midagi kirjanduslikku. Kuradi Puškini sügis. Laua taga istuja ja kirjutaja pea kohal vehklevad vaimud ja koletised, Puškinid ja muud. See on täpne pilt.

Ja nad ei jäta sind ka mujal. Tontide nägijaks saanu jääb selleks eluajaks. Mida ma tean väliselust ja ühiskonnast. Seda, mida venelased kirjutavad, kirjanikud. Ühiskond ise ei tea palju neist venelastest. Ja mina ühiskonnast. Kes seda ühiskonda ikka teab. Kes palju teada tahab ja pingutab, selle pilt väändub suurest pingutusest subjektiivseks. Mina lähen igasse ametiasutusse, Kafka-tunne kõhus. Mis neil Kafkaga pistmist on? Mitte midagi. Jah, kui seda keele ja kirjanduse mürki edasi süüa, siis ta ravib su jälle natuke välja. Töö tuimestab, ei söö enam mõtlemist, tundeid, olemist, argipäev tuleb pisut tagasi. Märkad, et raamatud, mis varem erutasid, ei puuduta enam.

Ag needus on magus ka, sellepärast ma tast ei loobugi. See on vist mingi keskpärasuse fanaticism, mingi grafomaania sündroom. *Each man kills the thing he loves. Each man is killed by the thing he loves.* Õelda võib kõike. Ja kõik on miskitpidi õige.

Leili läks välja ja jättis mu enda poole istuma. Istusin jälle akna all ja vahtisin halli taevast. Napsuga oli tal kehvasti. Ei midagi kangemat. Ainult üks pudel punast veini. Ta on punase veini sõber. Valge veini sõber ka. Ja oliivide. Ja viski. Veidi sinisuklikke kalduvusi. Veidi kultuuri, veidi inimlikkust, veidi sinist sukka ja tühi tuba. Irvitada võib muidugi kõige üle. Me käisime samal kursusel. Ja ta peab mind vist andekaks. Või haletseb niisama. Koolis mul õnnestuski andeka inimese muljet jätta. Võisin vestelda, naeratada, vaimustuda ja vaimustada, olla tagasihoidlik ja teravmeelne, enne lõplikku sukeldumist. Siis läksin üha hallimaks ja hallimaks, teised tundusid rumalad, kapseldusin endasse ja jäin üksi. Mida rohkem lugesin, seda rohkem said probleemiks rääkimine ja suhtlemine. Algul proovisin ise surematuid teoseid kirjutada, aga see oli piin. Olen järeldusele jõudnud, et kirjutamiseks pole vaja keeleannet ega mõttehaaret, põhiline on, et kirjutamine kui tegevus istuks sulle, sobiks, elaks sinu sees. Siis oled käsitööline. Ongi kogu kunst. Kirjutad kergelt ja hoolimatult, mitte vaeveldes.

Punane vein on mõru ja mulle ta eriti ei meeldi. Vererõhku tõstab ka. See ei sobi. Ütlesin Leilile peaaegu kohe, mis mul vaja. Ta tõi veini ja istus korraks minuga maha, aga siis jättis mu üksi, et ennast väljaminekuks korda panna. Kallasin kohe hoogsalt klaasitäie sisse. Teise klaasi sain poolepealt pidama, ei tohi pudelit hoobilt põhjani juua. Pead arvestama, palju sul ees on. Kõigepealt tuleb juua niipalju, et natuke mõjuks ja siis vaikselt kogu aeg lisada. Puid ahju juurde laduda, et tuba soe püsiks. Leili ees ma ei häbenenud. Tartus olime mõnda aega koos elanud ja tundsim teineteist. Leili töötas algul linna lähedal õpetajana, nüüd istus temagi linnas ja toimetuses. Üks sitt ringkäik on nendel filoloogidel kõigil. Algul nuusutad ideaale, hiljem jääd üksi, üksi oma surematu andekusega.

Võiks öelda, et me oleme sõbrad. Võitluskaaslased. Kuradi pask. Joomakaaslased, klatšikaaslased, nikukaaslased.

Mulle hakkas väike sakk sisse tulema. Leili oli kadunud. Panin suitsu ette, põrnitsesin taevast. Identiteet jälle käes, kurat jälle taganema sunnitud. Oli hea olla. Nüüd võisin riimimis rääkida või peast midagi pikalt ette lugeda, ilma et endale vastikuks oleksin muutunud. Kallasin kogu ülejäänud veini klaasi, rüüpasin ja lugesin taevast vahtides juppe oma lemmikasjadest. The Hollow Menist, The Waste Landist ja The Rime of the Ancient Marinerist. Siis sain tühjaks, tõusin ja vaatasin linna, mis all paistis. «Va Moolok, litsiputs, ükskord sa mu sööd.» Hea oli ropendada ja ükskõik keda milleski süüdistada. Süütasin uue suitsu eelmise otsast. Tõmbasin sügavalt alla, endal tunne, nagu oleksin äsja nutmise järele jätnud. Kallasin allesjäänud veini aeglase liigutusega kurku.

Leili oli öelnud, et ma ära ei läheks. Et ta tuleb siva tagasi. Ilmselt tahtis ise juua ja toob ehk pudeli kaasa. Ainult kust. Kell polnud kaks. Ja seega polnud mul mõtet jalga lasta. Läksin kööki ja vaatasin natuke süüa. Kapist leidsin saia ja moosi ja juustu. Võid ma ei näinud. Ei hakanud võileipsi tegema. Närisin natuke saia ja juustu ja rüüpasin vedelat mustasõstramoosi peale. Õige on süüa nii, et ei tunne nälga, enne kui esimene suutäis alla neelata. Ei tea, et oled näljane. Alles siis tunned korraga — hea. Nii, puhtalt, tulekski elada. Ei oska seda pikemalt seletada. Lõikasin saia ja juustu sirgeks ja toppisin viimased palad põske ja kallasin moosi otsa. Tegin veel teisi kappe lahti, et juua leida. Leili oli küll öelnud, et rohkem pole, aga äkki pettis, sindrinahk, et pärast koos juua. Ma ei tahtnudki Leili tagant võtta, aga kartsin, et kui ma vahepeal kaineks saan, muutun tigidaks ja vastikuks.

Leidsin ainult odekolonni. Seda oli mitut sorti. Kõhklesin hetke, siis võtsin oma arust kõige odavama, korkisin lahti ja valasin kogu sisu veeklaasi. Tuli umbes kolmandik klaasi. Teise klaasi lasin vett täis. Teadsin, et see kraam jätab kõva haisu juurde. Mis siis. Kallasin poole alla ja kohe vett peale. Läks küll. Kuigi mitte eriti hästi. Võttis rappuma. Vastikust alla surudes valasin ülejäänud kollase vedeliku kah kurku ja jõin otse kraanist nii palju peale, kui suutsin. Ootasin, klaas käes, kas jääb sisse pidama. Jäi. Tühja odekolonnipudeli viisin jope taskusse. Seejärel pigistasin Leili «Pepsodendi» tuubist tubli julga suhu ja loputasin tükk aega suud. Läksin istusin tagasi akna alla tugitooli, hingasin sügavalt ja hakkasin millegipärast närviliselt naerma. Läks lahti.

Tõusin ja otsisin midagi lugeda, et Leili äraolekul mitte väga mägedesse tõusta. Tal vedeles riivilil igasugu esoteerilist kraami. Krishnamurtit, Castanedat ja mitut sorti idamaist pläma ja mitut sorti müstilist pläma. Pole viga pläma teinekord. Mulle väsitav. Juba pikemat aega. Kõik, mis õpetab ja kohustab. Kui üldse midagi loen, siis võimalikult mõttetut teksti, loogikavaba, puhast teksti,

lastekirjandust või mittekirjanike raamatuid.

Leili laenas mulle ühe. *The Autobiography of a Winnebago Indian*. Kellegi kahekümnendatel aastatel tehtud üleskirjutus. Winnebago jutustas kenasti, kuidas vanemad tema ja venna metsa paastuma ja jumalaga ühendust võtma saatsid, aga nemad hiilisid hoopis naistesse. Inimlik jutt. Sõbralik. Tõi arusaamise, et igal ajal ja igas kohas on inimesed sarnased, mingeid tarku ega õigeid pole olnud. Ega tule ka, arvan ma. Keegi pole õigem kui igaüks. Misasi see progress on? Ei mahu pähe. Kuidas inimene võiks muutuda? Jah, saan aru küll, et paremaks, aga kahtlane. Suuremaks ehk veel kuidagi. Seesmiselt. On ta siis paremaks muutunud, ütleme, nelja tuhande aasta jooksul? On ta üldse muutunud? Olen mina muutunud viimase kümne aasta jooksul? Ei, olen ainult olnud sunnitud ära harjuma. Halvemaks olen muutunud küll, aga kas paremaks ka, see on kahtlane.

Olin raamatut käes hoidnud ja ainult silmadega lugenud, ise muule mõeldes. Ma ei mõtelnud õieti midagi. Seisin, raamat käes, tundsin, kuidas süda tuksus ja veel tundsin: Brigita ja Paula, Brigita ja Paula.

Panin raamatu ettevaatlikult kapiservale ja lasin nagu poolkogemata põlvili. Aga tajusin, et see pole õige suund. Olin põlvitanud põhjasuunas. Keerasin end itta. Ei tea, kust see tulnud on, et põlvitama peab itta. Panin käed kokku ja märkasin salamisi, kuidas kohmetus kadus. Vaatasin maha ja püüdsin kontsentreeruda; tundub, et asjal on vaid siis mõtet, kui oled hästi keskendunud, siis toob ta sind kuskilt välja. Ja võib-olla teeb ka nendele head, kelle pärast palud. Rääkisin mõttes: «Armas Jumal. Ajatu. Ruumitu. Lõpmatu. Valgus. Brigita ja Paula. Brigita ja Paula. Palun nende eest. Palun nende eest. Valgust neile, soojust neile, vabadust, rahu. Hoia neid, hoia neid, hoia neid.» Avasin silmad, vaatasin tühjal pilgul seina ja kordasin sedasama kaks korda sosinal. Mitte püüdlikult. Pigem masinlikult ja kuidagi tagedal häälel. Vihaselt nõudes head neile, kes ise on head. Lõpetasin: «Aamen, aamen, aamen.» Aga ei tõusnud veel püsti. Lisasin veel tagedamalt ja veel alandlikumalt, oma väikese mätta upsakusega: «Armas Jumal. Ajatu. Ruumitu. Lõpmatu. Valgus. Ära lase mul surra. Mitte veel. Tee, nagu ise tahad. Usaldan sind.» Seda ma olin sosistanud, siis lisasin mõttes: «Ja mina teen, nagu mina tahan. Meeldib see sulle? Sa ei ütle ju kunagi.»

Seejärel tõusin, nagu peas, nagu poleks midagi juhtunud, võtsin raamatu, lõin keskelt lahti ja lasin tekstil tulla. Lugesin. Ei jälginud, millest seal räägiti. Aga teksti kude ei istunud. Rütm. Ja kirjutaja suhe. Panin tagasi ja võtsin teise. See oli Antti Hyry «Maantielta hän lähti». Hyry on pühomees. Tema tekstil võib lasta endas kulgeda mõtteta nagu palvel või mantral. Ka mõttega on teda väga kena lugeda. Puhast tekst, puhast suhet, peaaegu suhte puudumine. Aga vindise peaga pole vist sobiv teda lugeda. Kainelt tuleb hea «kõik on nii, nagu on, mina olen see, nemad on need» - tunne,

aga vindisena polnud midagi, oli aeglane, ehkki luuleline tekst. Või oli asi selles, et juba tükk aega, mitu nädalat, polnud mul ühtegi naist olnud. Silmad lugesid veel, aga mina mõtlesin juba, kuhu Leili jääb. Ja siis mõtlesin: ei tea, kas ta magaks minuga. Ja siis: kas see oleks hea. Meenus või meenutasin, kuidas me kooli ajal armastasime, valgustatud toas, mõlemad häbitud. Iroonilised, küünilised, ülelügenud. Nüüd oleme pidanud kohanema ja viisakamaks, norme arvestavamaks muutuma. Kas ta pahandab, kui minus seda soovi tunneb. Ette ei tea. Ja polegi vaja mõelda. Minus oli vindise enesekindlus. Kainena ei suuda ma kipskujulegi komplimenti öelda. Et ainult pärast jälle häbi poleks, mõtlesin.

Jätsin selle mõtte, katsusin grammarile heli peale panna, aga riist ei võtnud vedu. Jäin raamaturiiulit vaatama, et mis tal seal ikkagi huvitavat on. Palju oli prantsuskeelset. Prantsuse keeles ma lugeda ei viitsi, ei oska piisavalt. Mis see kirjandus on? Kodeeritud energia ja inimlikkus. Mis see jumal on? Kodeeritud energia ja inimlikkus. Mis see maailm on? Nojah.

Kuulsin Leilit tulemas.

Leili on kenake ega ole vormist väljas nagu enamik filolooge. Kunst ja kirjandus pole tal elust tähtsamaks saanud. Ehkki võrreldes päris naistega on ta muidugi kuiv, tark ja jube.

«Noh, oled hakkama saanud,» küsis ta esikus lahti riietudes.

«Ei mingit küsimust.»

«Mulle ei jätnud midagi?»

«Kas sul rohkem ei ole?»

«Minu teada küll ei ole.»

Ta läks kööki vett peale panema.

«Kohvi mul ei ole, aga teed võid saada.»

Toetasin uksepiita, ja jälgisin teda köögis toimetamas. Ta kandis ikka veel teksaseid, ehkki oli kolmkümmend nagu minagi.

«Palju kell on?» Minu oma näitas viie pärast kaks, aga vist seisis.

«Kaks hakkab saama.»

«Oled sa praegu töös või?»

«Väikest viisi.»

«Aga kui ma joogi tooksin?»

«Tund või kaks võiks ju istuda,» naeratas ta mulle.

«Sa oled inimene,» ütlesin ja võtsin tal vennalikult ümbert kinni. «Kuidas see sul õnnestub, vanast peast veel inimene olla, mis,» naeratasin talle. Mul polnud selle ümbert kinni võtmisega mingit plaani.

Leili pani käed mulle kaela ja küünitask ülespoole, suudlema.

«Mida sa praegu mõtlesid,» küsis ta peale suudlust.

«Mina, mitte midagi. Kui kaua me pole koos olnud. Voodis.»

«Mina mõtlesin sedasama, rumal loom.»

«Tead, mis me teeme,» ütlesin ma tast lahti lastes. «Ma lähen toon ühe joogi ja siis vaatame, mis juhtub.»

«Hästi. Aga ei mingit jamaajamist ega ülepingutamist pärast.»

«Täpselt nii. Kõik olgu, nagu on.»

Olin soonel. Leili ainult muigas gaasipliidi kõrval seistes.

Enne kui ukse kinni lasin, jõudsin kuulda: «Odekolonni oled sisse keeranud, siga.» Teadsin, et ta naeris ja see lõi mul silmad maha.

Paari nobeda sammuga jõudsin «Ararati» juurde. Uks seisis lahti. Järts nii viisteist meetrit uksest väljas. Murdsin vastupressija-tele sõbralikke naeratusi jagades letini. Jooke tõstsid välja kolm müüjat ja tagumise juures oli õige väike saba. Anti kaks kulkut nina peale. Kui keni deminutiive pudeli kohta on: kulku, poolik, soru; läheb kohe südamesse. Paksuke müüja kolksatas konjaki ja veini mu ette letile. Üks mahtus põuetaskusse, teise surusin püksivärvli vahele. Aga kui uksest välja olin trüginud, sain aru, et püksinööp oli eest lennanud, sest külm pudel kippus sääرده vajuma. Tirisin ta välja ja jätsin jopehõlma, kus teda ühe kõveras, nagu kipsis käega kinni tuli hoida.

Kui tagasi jõudsin, istus Leili köögilaua taga, tõmbas suitsu. Laual nägin tasse ja teekannu.

«Mitmendat suitsu tõmbad?»

«Esimest.»

«Sai päris kiiresti käidud.»

Tõin mõlemad pudelid kohe lauale ja laulsin vaikselt ja pidulikult ja nõmedalt «Üks kask meil kasvas õues», ja tõmbasin konjakil korgi pealt. Leili otsis kapist klaase ja turtsus mu laulmise peale. Oli õnneks piisavalt rumal või edev, et turtsuda.

«Miks sa nii helges tujus oled?»

«Pole kaua joonud,» tunnistasin. «Kuule, need on nii väikesed, anna kõige suuremad klaasid. Ja kõige ilusamad. Kõige suuremad ja kõige ilusamad.»

«Ei tea, kust ma selliseid võtma peaksin,» ütles Leili ja läks tuppa otsima. Ta oli asjalik, aga muidu pooldav. Tuligi kahe klaasiga tagasi. Valasin need täis.

«Võtame, preili.»

Leili valas tee tassidesse.

Korraga tekkis vaikus. Kuulasime seda ja jälgisime silmanurgast teineteist. Siis panime suitsud põlema.

«Hea,» ütlesin ma.

«Misasi.»

«Nagu noorest peast, midagi on meie vahel üleval, nii pole igav.» Polnuks vaja niimoodi rääkida. Olukorda kommenteerida.

«Jah,» ütles Leili ja puhus suitsu välja.

Lonksasin väikeste sõõmudega konjakit. Väikeste sõõmudega, aga tihedalt.

«Sul grammar ei tööta või?»

«Ei tööta jah, tee korda.»

«Ei oska ja ei viitsi.»

«Võib-olla on kaitse läbi. Kas sa tead, kus see tal on?»

Ma ei vastanud. Vaatasin Leilit ja laulsin uuesti tobedat «Üks kask meil kasvas õues». Sirutasin käe ja puudutasin ta juukseid. Mitte et talle mõju avaldada, lihtsalt tahtsin, enda jaoks. Tahtnuks olla temaga kuskil suvises looduses. Mere ääres inimtühjas ümbruses. Mina näiteks veidi haigena. Istuksime, tuul puhuks ja ta hoiaks mind. Tuul käiks tühjal rannal ringi.

Leili kustutas sigareti, tõusis ja jäi, selg minu poole, aknast välja vaatama. Rõhitsesin vaikselt ja diskreetselt, et mitte liiga lüüriliseks muutuda.

«See on juba parem,» nentis Leili ja naeratas arvatavasti. «Ära muutu nukraks ja tõsimeelseks.»

Võtsin oma klaasi ja läksin kaitset otsima. «Kaitse, kaitse, kaitse,» laulsin kolmandas vältes. Uurisin asja. Leili tuli ja torkas oma nina kah juurde. Võtsin kaitsme välja ja tõstsin vastu valgust. «Näed sa, läbi mis läbi.» Leili puuris vaadata. Andsin talle mopsti musi. Ta tõusis aeglaselt püsti. Ma tõusin ka. Vaatasime teineteisele otsa. «Noh, mis siis nüüd,» mõtlesin. Leili pani käed mulle kaela ja kukkus suudlema. Suudlesime pikalt. Sõbralikult ja mõnuga.

«Oh, päris hea oli,» ütles Leili.

Mõtlesin, kas sellega asi piirdubki. Tahtsin uuesti musitama hakata, aga ta lasi pea alla.

«Noh, mis on?» küsisin.

«Ah, ei midagi, vastik on.»

Lasin ta lahti. Eks ta ole.

«Ma vaatan, kas mul on neid kaitsmeid.» Ta pani näpu suule ja mõtles. Mõtlesin, kas talle hakkas nii hästi pähe või tahtis ta lihtsalt, et oleks hakanud. Leili tõmbas sahtleid lahti ja mul hakkas tulema tunne, et ma ei tahagi tast midagi. Niisamagi oli päris hea ja sõbralik.

«Leili, kas sa mu naist tunnend?»

«Paulat või? Ei. Ma kuulsin, et te pidite ära lahutama.»

Seisin ja vaatasin teda tegutsemas.

«Töö on sul huvitav, eks ole?»

Ta ei vastanud tükk aega.

«Mis seal huvitavat saab olla. Teen raadiole ilukirjandust. Kui sa ei tea või oled ära unustanud. Toimetan. Muidugi on huvitav, idioot. Mida ma siis peaksin tegema?»

«Kas sa last ei ole endale tahtnud?»

Ta sobras ja leidiski midagi.

«Kas see kõlbab või?»

«Käib kah.»

«Noh, töötab või?»

«Oota, kohe. Nagu nipsti.»

«Pane midagi peale ka.»

«Mida ma panen, sul ei ole siin ju midagi.»

«Siis ära pane.»

Panin midagi peale. Kui kööki astusin, valas ta oma teele

konjakit peale. «Palun mulle ka,» ulatasin klaasi. Ta valas selle täis. Nii polnud ma just mõelnud.

«Issand, sa panid selle.»

«Ma panin umbes.»

«Tead, mis see on?»

Kuulasin.

«Vivaldi.»

«Jah, ma ei ole seda sada aastat kuulanud.»

Haigutasin.

«Mis sa haigutad?»

«Ma ei tea, olen vist erutatud.»

«Miks siis?»

«Et sulle Vivaldi meeldib.»

«Ärge muutuge labaseks, noormees.»

Paus. Vaatasin teda.

«Ah, lits koma puts.»

«Mida see peab tähendama?»

«Kas ma ei väljendunud küllalt selgesti?»

«Ei, palun selgitada.»

Tõusin püsti. Astusin taburetile ja sealt köögilauale. Tegin ettevaatlikult, et mitte midagi maha ajada. Nüüd seisin keset lauda. Leili vaatas mind tõsiselt, nagu olnuks ma ooperitenor ja hakanuks parajasti aariat laulma. Kuidagi järelemõtlikult vaatas ta mind. Ma ei lasknud ennast heidutada ja laulsin võimalikult malbelt: «Mis värvi on armastus, kui teaks, küll oleks hea, mis värvi on armastus. . .,» jäin toppama.

«Što-ta nje ponjal.»

«Pavtarjaju. Mis värvi on armastus, kes seda teab, mis värvi on armastus, kui teaks, küll oleks hea. . .» Laud löi kõikuma. Leili karjatas: «Issand!» ja rabas näppudega lauaservast kinni, ma saavutasin tasakaalu ja deklameerisin õpetlikul toonil edasi: «Su aknad siis maaliksin just seda värvi ma, et iga tund ja päev mu armastust siis näeksid sa.»

«Kena kõik, kena kõik, tule nüüd alla,» ütles Leili, lauaservast ikka kinni hoides.

Ma vaatasin, kuidas alla saada. See polnud lihtne, sest jalad olid tihkelt suhkrutooside ja tasside ja muu kraami vahel. «Ma ei saa kuidagi alla. Pean vist siia jääma. Kas te ei toetaks mind, palun.»

Ta toetas mind ja ma hüppasin põntsuga põrandale.

«Ja nüüd kohe nips-naps,» ütlesin ja haarasin ta kaissu. Ta võttis mu ümbert kinni ja pigistas kõigest jõust. «Sa oled hea,» ütles ta. See oli nii kena, et ma pidin äärepealt nutma hakkama.

«Ma tahaksin midagi,» ütles Leili, kui olime jupp aega seisnud.

«Mida?»

«Veini. See konjak tekitab mul kõrvetisi.»

Korkisin pudeli lahti ja ulatasin talle. Ta jõi pudelist mitu head lonksu ja ohkas mõnusalt.

«Ma jään täis. Töö jääb tegemata.»

«Viska mind siis välja.»

«Varsti viskan. Kas me sinuga kuulasime Vivaldit?» Ta rõhutas «sinuga».

«Ma ei mäleta. Võib-olla küll.»

«Mats on mats.»

«Perset, Roosi.»

Ta turtsatas. «Kust see pärit on?»

«Bussist.»

«Mis me seisame. Lähme tuppa. Või oleme köögis?»

«Mul ükskõik.»

«Mul ka. Nii et kuhu?»

«Kuhu sina tahad. Kus sul mugavam on.»

«Kurat, perset, Roosi, sina oled mees ja pead otsustama. No ei ole meest majas.»

«Ega ei ole küll. Lähme tuppa.»

«Köögis on peaaegu et mõnusam.»

«On küll.»

«Aga lähme ikka tuppa.»

«Seal on voodi ka. Võib nikkuda.»

«Jah.»

Viskasime nalja. Seega oli tõsine tegevus maha kantud. Mitte just tingimata, aga siiski. Leili istus tugitooli, ma viskasin ennast ta diivanile pikali. Tal oli veinipudel ühes ja klaas teises käes. Mina panin konjaki voodi serva juurde ja hoidsin klaasi kõhul.

«Mehi sul ikka on?» küsisin.

«Vähevõitu.»

«Kehvasti, mis teha.»

«Ma ei tea. Ja vanast peast ei kuku enam miski välja. Ma kipun kõige üle naerma.»

«Voodis ka?»

«Voodis ka.»

«Minu üle sa ei naernud. Või naersid?»

«Siis ma olin plika.»

«Mina jälle kipun mõtlema.»

«Nikkumise ajal?»

«Jah, poetan mõttes teravmeelseid pärle või loen heksameetrit.»

«Millised loomad me oleme. Kas sa armastad oma naist?»

«Sellest ei räägita.»

«Jah, aga ütle siiski.»

«Vist küll. Kui ma teaksin, mis see armastus on.»

«Seda küll.»

«Kõige enam on ta äraharjumine. Armastad tööd, armastad naist, armastad kodulinna ja oma rahvast, kuradi jama. Mul on tütar ka. Püha Brigita. Ta on kolme ja poolene, väike ingel.»

«Brigita.»

«Me panime talle kõigepealt Marta nimeks. Saksis. Aga siis vaatasime ta nägu. No ei olnud Marta, mitte kuidagi. Me olime varem ka mõelnud, et Brigita. Vaatasime ja vaatasime: nojah, oligi Brigita, tee või tina. Siis läksime ja muutsime ümber. Passis tõmmati Marta maha ja kirjutati Brigita. Meil vedas, et nimekirju polnud veel täitevkomiteesse ära saadetud.»

«Kutsud Ritaks.»

«Ei kutsu.»

«Kuidas siis?»

«Lita.» Naersin. Leili sai aru, et see on naljakas ja hakkas ka naerma.

«Ma kutsun teda sadat moodi. Olen täiesti paadunud isa.»

«Aga ikkagi lahutad.»

«Ma ju piinasin neid. Mul pole ju moraali, kuigi ma neid armastan. Mina seda moraali küll uskuda ei oska. Ja töö segab, niipalju kui ma seda teen. Minul need asjad kokku ei klapi.»

«Saan aru mingil määral. Me oleme paadunud.»

«Nojah. Üle lugenud või üle mõelnud või liiga palju ette kujutanud. Kui ma ise aru saaks. Ja kooselamine hävitab suhete ilu. Kuigi ei pruugiks.»

«Banaanikala on liiga palju banaane söönud ja ei saa enam banaanuurust välja.»

«Liiga ilusti öeldud minu kohta.»

«Tead, miks hea on.»

«Noh.»

«Me saame rääkida nagu noorest peast. Mõnega saab, kellega noorest peast oled koos olnud.»

«Tõsi või.»

Konutasin ta pool tunnikese. Siis ajasin ennast resoluutselt püsti ja tegin minekut. Et ta tööpäeva mitte nahka panna. Tehku tööd ka ja edendagu kultuuri. Mis meid kõiki õgib. Uksel leppisime kokku, et järgmine kord nikume, et olgu see esimene asi, mida teeme.

Lonkisin trepist alla, lasin välisuksel kinni kukkuda ja tõmbasin õueõhku sisse. Kuhu nüüd?

Panin suitsu ette ja hakkasin suvalises suunas astuma. Sügis oli talveks saamas ja tänavad niisked. Esimene lumi löödi paari päeva eest tagasi. Kunagi ei lasta lume tulekust pikalt rõõmu tunda. Ikka ta tuleb ja kohe ka läheb. Kui tuleb, siis on see selge ilu ja ime. Aga tarvitseb tal paar nädalat lehada, juba igatsed suve. Tõmbasin suitsu ja vaatasin altkulmu vastutulijaid. Paari viimase nädalaga olin veidi habemesse kasvanud. Nüüd mõtlesin, et ehk kannab habe mind ühest joomapäevast teise, aitab eneseteadvust hoida. Värske habe, uhke asi, teadagi.

Põuetaskus loksus tubli lonks konjakit ja sisemus oli mõnusalt soe, nii et kiiret mul polnud. Korruga oli hea rahulik tänaval jalutada,

lasta vastutulijatel vastu tulla, möödujatel mööda minna, majadel vahelduda. Olin tulnud palavast toast ja tundsin, et mõnda aega on veel mõnus soe astuda. Pea oli tühi. Siis tuli vaikselt: «Oh captain, my captain, our fearful trip is done, the ship has weathered every rack, the prize we sought is won, the shore is near, the bells I hear. . .»

Ma peaksin õpetajaks minema. Siis tegeleksin sellega, mida armastan. Jagaksin oma vähest armastust. Võiksin olla hea inimene. Poleks vaja tigetseda ja lähedaste vastu halb olla. Iseasi, kas ma õpetada oskaksin. Millegipärast arvan, et tuleksin toime. Arvan, et õpetamiseks on vaja ainult armastust, armastus loob ise oskuse, leiab vahendi. Võib ka olla, et ma eksin. Aga kaine peaga ma küll õpetada ei suudaks. Kaine peaga on mul raskusi trammipileti ostmiselgi või suvalise inimesega rääkimisel. Kokutan ja nohisen ainult. Enne ülikooli see nii polnud.

«Простите,» peatas mind vene mutike ja küsis teed Balti jaama. Seletasin talle pikalt, asjalikult ja üsnagi mõnuga. Ja tema tänas ülevoolavalt. Tegime vastastikku kummardusi. Vaatasin talle millegipärast järele. Kaine peaga öelnuks ma talle midagi tingedat või iroonilist ja nappi.

Vaatasin kella. Ikka viie pärast kaks. Naeratasin. Hea aeg, mida näidata. Joodikule. Keerasin ta üles. Himu oli lonks konjakit võtta. Samas teadsin ja hoidsin meeles, et ei tohtinud end päris rihmaks juua, tuli juua nii, et vajaduse korral võiks enam-vähem viisakalt esineda. Tuletasin seda endale aeg-ajalt meelde. Inimesed seisid lehesabas, ja kuna ma polnud ikka veel otsusele jõudnud, kuhu minna, ega kavatsenudki kiirustada selle otsusega, jäin ka sappa seisma. Püüdsin meelde tuletada mõnda semu, kes viitsiks minuga rääkida ja kellega mina viitsiks rääkida. «Kui ma kaine olen, ei taha ma kedagi näha, ja kui ma täis olen, ei taha keegi mind näha,» ütleb Scott ja nii see peaaegu ongi. Siiski, ka kainest peast võib üksindus vastik olla, aga siis ei kuku nii kergelt tegutsema, ei lähe sõpru otsima. Ma ei oska isegi öelda, millal maailma ja iseennast ja näiteks üksindust sügavamalt tajud ja paremini mõistad, kainelt või vindiselt. Esimese hooga ütleks, et purjus peaga. Aga need on lihtsalt erinevad olemised. Purjusolek on totaalsem või ühesem või emotsionaalsem muidugi. Kainena sa naljalt ühe asja jälgimisele ei pühendu. Ei pühendu passiivselt. Kõik kained pühendumised on rumalad või vähem rumalad aktiivsed teod. Passiivne vaatlus, maailma endasselaskmine tundub siis rumal, ehkki on võib-olla targemaid olemisviise. Kuid kui üksindus selgena rabab, siis võib ta ka vägevalt rabada ja on vastik küll, pole emotsionaalne, nutma ei aja, aga ta on hirmutavalt ükskõikne sinu suhtes. Ükskõikne ükskõiksus istub su toas ega pane sind tähelegi. Jah, vindisena on kõik su oma tunnetest valgustatud nagu poeedi maailm ja seetõttu on kõik elav. See on muidugi hea.

Olin tasapisi esimeseks nihkunud ja pidin midagi ostma. Mis sest lehest ikka osta. Polnud tujus, et lehelugemisega ennast lõbustada.

«Palun mulle üks postkaart.»

«Milline?»

«See kuuskedega.»

«Kolm kopikat.»

«Kuulge andke mulle üks pastapliiats.»

«Milline?»

«Odav.»

«Kolmkümmend kaheksa kopikat. «Õhtulehte» ei taha?»

Vaatasin müüjale otsa. Kas ma «Õhtulehte» ei taha?

«Ei, ei taha, tänan väga.»

«Võtke oma raha tagasi.»

«Kuidas? Ahah, vabandust.»

Astusin naeratades putka juurest edasi. Pagana müüja. Imelik inimene. Uuesti tuli pähe toon, millega ta seda ütles. Rahulik ja lahke. Selline asi võib pool elu meeles püsida. «Õhtulehte ei taha?!» Kuidas ta suudab sellise töö juures mitte masin olla. Mul pole midagi selle vastu, kui keegi masin on. Aga ta peab olema säilitanud veidikenegi inimese lõhna. Peab tunda olema, et hea inimene on masinaks muutunud, siis pole sellest midagi. Ehk ta isegi puhkab nii. Võib-olla tigetsengi sellepärast, et ei oska igapäevamasin olla. Lihtsalt funktsioneerida, kõike võtan ma isiklikult. Isegi kui tänaval käin. Ja see väsitab kuidagi ära.

Jäin seisma ja mõtlema, kust leida vaba pink, et Paulale jalutus-käigu edasilükkamise kaart kirjutada ja väike lonks konjakit sisse võtta. Läksin Harjumäele. Siht selge, astusin kiirema ja kindlama sammuga. Mäest ülesronimine võttis üsnagi võhmale. «Mis sa siin teed,» ütlesin Kingissepale. «Pidu ammu läbi, marss koju.» Ta ei naeratanud, mõtles oma mõtteid. Jõudsin üles. Paremalt Kaarli, vasakul paksu tagumikuga Jaani kirik. «Noh, vanamutt, kuidas läheb siis,» viskasin talle sõbralikult. See istus ja mossitas, paks perse vastu maad. Kaarli-onu seisis ta poole seljaga ega võtnud jutule. Kaarli-onu oli uhke ja üksik nagu võõras mees siin linnas.

Teadsin, miks ma elevel olin. Paulale kirjutamise pärast.

Istusin ja võtsin kõigepealt lonksu. Siis panin suitsu ette, seadsin kaardi põlvele ja jäin mõttesse. Proovisin peas nii ja naa. Ja nautisin keni sõnu Paulale, mis pähe tulid.

Teadsin, et ei tohtinud liiga pikalt kirjutada. See polnuks hea. Tuli kirjutada lihtsalt ja napilt.

Siis kirjutasin.

Ja kirjutasin ikka nii, nagu poleks tohtinud. Lugesin valjusti, mida olin kirjutanud: «Kallis Paula.» Äh, kurat, olin kaardi ära solkinud. Ma ei saanud talle «Kallis Paula»-kaarti postkasti visata. See ei sobinuks. Paula võinuks seda veel südamesse võtta.

Nüüd, kus teadsin, et ma seda kaarti talle ei vii, kirjutasin edasi. «Ma vist olen määratud armastama sind,» kirjutasin ilusaid ja totraid

sõnu. «Olema su rüütel ja teener, see on nõiaring, millest ma iialgi ei pääse, kallid, kallid Paula, võib-olla on armsal jumalal meie jaoks paradisiis valmis toakene ja seal me võime tõesti piiramatu aja teineteise vastu kenad olla. Ma lasen maha iga mehe, kellega sa magad. Paula, kallid, ma ei saa ju sinna parata, et selline viletsus maailmas ja minus valitseb, sina ei tahaks ju, et ma poleks mina, vaid keegi teine. Olen tõesti igavesti sinu, kõik, mis minust ei kuulu jumalale (ja mida ei nõua endale eesti rahvas ja tema kultuur, olgu nad neetud), on sinu, sinu, sinu. Paula, nemad ei oska keegi näha, mismoodi sa oled absoluutne, oled jumalanna, sa isegi ei tea seda, aga mina olen seda näinud algusest peale.»

Siis sai postkaart täis. Lugesin ta veel kord läbi ja panin parempoolsesse rinnataskusse. Vasakus taskus oli pea tühi pudel. Sigaret oli pingiservalt maha pudenenud. Süütasin uue ja võtsin konjaki-pudelist viimase lonksu. «Kolmapäevani on tegelikult veidi aega,» ütlesin endale. «Mida sa nüüd teed?»

ANNES IHOMA

Graffiti

1

algus on seinas
müüris plangus või piirangus mingis
pealt et silutud piisavalt
soovis varjata
iluna teadvusse väidetud

tõke takistus
piir kahemõõtmeline
poolteks jagamas kolmandat
lõigatud
suletud endasse
maailm
piiratud mõtlemise

tahmatüki kriidi pintsli aerosooli teab veel mille läbi
ahistatu aina taas ja taas
sundliigutusena
end surub vastu vääramatut pinda
miskaudu vabaneda

üksainus mõte seinast
jäljed sünnitanud
süüdi kaasluses
umbusaldus
kui rõugearmidega nakatatud
vanglaseintest

ning pole oluline mis sundinud on jäädvustama
konkreetsel hetkel
karjuma neid sõnu märke kujundeid
umbpimedus
soov petta sisendada eksitada võitu saada
või kasvõi ainult selleks näha et

kui kõrgele on ulatuda suudetud
see pole tähtis
müür sest
nad loonud joonipidi iseenda seest

2

sein nähtamatuks muuta
relvaks litera
majusklitega vallutada pind sekka
minuskleid alanduseks

märksõnad
näivperspektiivsed
et tähti tähendusteks ühendada põimida
peab taganema kaugusele neist
mis kogu ulatuses suudaks pakkuda
ning aitaks unustada seinä
mitte märgata

plokk-kirjas
tähed seondunud meandri virvendavaiks käärudeks
nad meeled eksitavad
kontrast kumb kummaga
mis mille sisse põimitud
mis mida
keda
ümbritseb

read trafaretsed
tähed paljunenud trafareti abil
nii sirged paralleelsed nurgad kaared
joon-joonelt vastastikku mõjudes nad

aegamisi hakkavadki paistma läbi
ruum avaneb
ning katted tõstetakse pealt
hea saatus säästa neid
kel meel
on lühinägelik

Kes küll kõik need tapeedimustrid
käte surud vastu paakunud puupinda
paotub ähmasesse rõskusesse
valgusjooned läbi lae
kõhklemisi kobamisi üle kõdu rooste esemetu astud
aknaavast krohvi kive varisenud tapeediribad
rippu alasti

kui elulood
neil vastu puutud
niisked koredad kriit katsuda
kiht-kihilt kaugemale kaetud hetkest praegusest
nad kelle aega ümbritsedes
mis saatusi
ükskõikselt sidunud

kes küll kõik need tapeedimustrid
triibud tilgad jooned täpid
kord monotoonseks sonimiseks ühte põiminud
neid silmitsed et suuta mõista
miks ometi
kuid pole peale pealt näha korrapära
leida midagi

on niiskus kas nii võikaks söönud värvid
kae
rebid kihi teise
kõigilt kõdunenud oleviku sära
ei ole puhtaid kuivi toone
silmal puhata

jääb vastu seina viimseks seoseks
trükikirjas paber kolletunud
sealt viiteid tunnussõnu vihjeid püüad märgata
kuid laused kummaliselt ornamenti väänduvad
ei ole enam jäänud võimalusi vastuseks
miks lahkuti siit
miks polnud tahtjaid
kes küll kõik need tapeedimustrid
suudaks läbi elada

AIN KAALEP

LUULETUSI SAHTLI PÕHJAST

Jõululaul

Jüri Ahvenale

Laulis lumi piki mu suuski
ja mu ümber mühas tuhandeid kuuski,
mind jälgis tuul.

Ma sõitsin läbi vaenuvägede
ja üle oigavate mägede.

Laulis lumi piki mu suuski
ja mu ümber mühas tuhandeid kuuski
sel jõulukuul.

Detsember 1945.

Õõtuul

Must tuuleiil käis läbi linna ruttu,
et pajatada õudset muinasjuttu.

Kõik varises, kui korraks ta vaid vingus,
võis tappa igäuhe tema hingus.

Siis longu langesid kõik puude rivid
ja paigalt põgenesid telliskivid.

Siis sadamasse saabus katkupaate
ja tänavaile rullus okastrate.

Siis inimesi küljekile vajus,
tuul sõõrmeis, ta miasmid aga ajus.

Nahkhiired, aastad! Tuhat hallis jadas!
Neist nelikümmend akendesse sadas.

Õõ kiikus pilvis, ähvardav ja raske.
Näo asemel mu rahvas kandis maske.

August 1946.

* * *

Öötuule must ja katkust lehkav ving
ei tapa seda veel, mil nimeks hing.

Ja hinge kui ei varjaks valest kest,
võiks lahvatada öösse ta protest.

Nüüd aga ole valelik, posöör
ja sul. Või siis pane kaela nõör.

September 1946.

Filosoofi laip

Lumi silitas ta luidrat palet,
tuul ta taskuis soris;
suu, mis iialgi ei öelnud valet,
külmus kraaviporis.

Sõitis talur, mässit sooja vaipa,
linna kaupa tooma;
peatas hobuse, kui nägi laipa,
ütles: «Vaene joomar!»

Detsember 1946.

Tuul

Jah, mille kallale ta kõik ei kipu.
Ta võtab näppu näiteks riigilipu
ja siblib seda, pilkesõnad suul,
ehk küll see üldse selleks seal ei ripu,
et seda naeraks kergemeelne tuul.

Juuli 1948.

Simson

Ta oli samba küljes ketis.
Ta, pime, nõutu, laulma sunniti.
Kuid tema naergi oli petis,
vaid viha kogus ta tund-tunniti.

Siis saabus päev, mil värsket jõudu
ta tundis käsivartes ärkamas;
ta naeru kuuldi veel, täis õudu —

Nüüd varemeil on rohi tärkamas.

September 1949.

Kohtumine Ahasveerusega

Ole rahulik veel ja ole üksi ööga,
kes teab, mis unistused on sul täos!
Üks räbalates rauk läheb longates mööda
ja varjab kraega inimliku näo.

Juuni 1950.

Harmagedon

Lipp rebitud lehvimas ees,
läheme,
ja lõpuks me tohutu tee
väheneb.

• Oli õudne see tee ja veel õudsem on siht,
aga sihile jõuda meil tuleb —
juba haarab me hobuseid lahingukihk,
juba paistavad vaenuväe tuled.

Las hommikul verine päev
puhkeda —
nii paljud sest iial ei näe
uhkemat.

Tuleb kohutav lahing ja kohutav võit,
mida igatseb viimase jõuga
iga väsinud sõdur, kelt võtta võib kõik,
allavandumist mitte vaid nõuda.

Oktoober 1950.

* * *

Suur kevad tuleb pea ja päästab naerdes valla
kõik vangistatud jõed, mis jäise surve alla
on jääma pidanud kuu järel kuu ja kuu.
Päev, rohkem sära veel nüüd hangedele kalla,
sest väiksed ojadki on sula ootel ju —
ka neile vabadus on kallim kui kõik muu.

6. märts 1953.

Palved

I

Suur Jumal, vaata mind ja nastikut ja parmu —
eks ole me ju kõik seesama põrm ja sau.
Ning ülistades koos Su sädelevat au
me palume Su armu.

Ma tean, et meie teil on sildadeta vahe,
et eal ei leitagi, mis meie radu seoks,
kuid kuna meie näol Su vaim on saanud teoks,
siis sündigu Su tahe.

Kord rahehoog, kord välk meid madalasse rusus
ning oma kohustust ei suutnud täita me.
Suur Jumal, tugevaks ja kartmatuks meid tee
ja kinnita meid usus.

Las tulla seegi päev, mis kõigist kõige kaamem:
maavärinte möll ei midagi siis loeks,
kui Sinu enda ees veel vankumatuks toeks
Sa jääksid meile. Aamen.

II

Ka mina, vaikija, pean olema Su mõte
või vähemalt üks väike osa sest.
Mu iga igatsus, mu iga viib ja tõte
saab ainsa jõu Su käte musklitest.

Oo Käskija, Sa tead, mis minu elult nõuda:
Sa kavatsed, Sa kaalutled ja teed.

Nii lase sihile mind ükskord välja jõuda,
et näen: mu teed on olnud Sinu teed.

Märts 1953.

Abrekk

Tolstoi «Kasakaid» lugedes

Mu hinge vihaed kord äiutas mu ema.
Need võimsaks võrsusid kui tamm.
Ka isa oli mul. Ja kui nad tapsid tema,
jäi mulle pärandiks ta ramm,
ta lagunened onn, ta suured mustad silmad,
ta püss, ta burka, ta kinžaal
ja püha kohustus, et üle kõige ilmas
pean hoidma vabadust siin maal.

Kus on see vabadus? Mu südamesse maetud.

Sealt hirmus kättemaks saab jõu.

Püss, burka ja kinžaal. . . See püss on täna laetud
ja vihaga on laetud põu.

Mäed tasa huugavad. On öö. Kes teab, kui kauaks
pean jääma kaugele ma siit.

Ehk see jõekallas ees saab kohe mulle hauaks.

Mis siis. Ei hooli sest džigiit.

Sest kätte maksta on mul kokku ju nii palju,
et sellest kõnelda ei saa.

Ei ühtki pisarat. Mu hing on ränk kui kalju
ja süda tundetu kui maa.

Kord tuleb vabadus, suur, särav nagu ime.

Tean: mina seda küll ei näe

ja vist ei mäleta ka keegi minu nime

siis enam, kui on käes see päev.

Ükskõik. Ja millekski? Siis armastust on vaja
mu rahvale ta vabal maal,

kuid minul olnud on vaid viha, vilets maja

ja püss ja burka ja kinžaal.

Märts 1954.

PILLE SOVA

*

minu arhitektuuri kujunemine

hüljatud efektid

ilu teravnemine pilgus

oo konstruktiivne

konstruktiivsete lillede

kõlvatus

Solange oo Päikeselill

tema elu ja

sügis

külmas kiirguses

vaadates lilli

nende arhitektuuri

teravnenud ruumis

nende surnukehi

Hüljatud efektid

Ei tugevaid tundeid
meeldesööbivaid kujundeid
pealetükkivat rütmi

Las ma nüüd vaatan
(kiretult ja leebelt)
 valgusta Päikeselill
 Kazimir Malevitši
 Musta supermaatilist ruutu

*

minu süda sinu süda puhkev valgus kuhtuv
siis jälle puhkev ümbritsemas kevadet
miks vaibub kaduva rahva naiste hällilaul
kas tähtede-vallas elab edasi
põhjamaa hälin kui imiku nutt
hell lalin kas viibib külma õhkuvais kaljudes
luilutus rabajärvede kohale jääb kas heljuma
mu põlved lähevad nõrgaks ja süda pööritab olen ma's õnnistet
milline ta on uus saatus veel kahvatu täht

Muster

Triip, triip jah
ehkki on ka roose ja muid lilli
ning kolmnurki vaikus
ja otsekui lootevillaga kaetud helesiniseid lilli
joonte võlu valges ruumis heliseb riivates valgus
pindade ühinemise graatsia

Talveõhtu

Kauguseta õhuta
Valguskiiri püüdvana
 Tulilinde ma tulilinde
Jääna külma õhkuv helkiv
 ma ehin end
 lumivalgeks
valgust ihalev
närtsinud jäälill

*

Sina oled läinud kinno
on jõhvikaid pärliteks lükkides
varsti südaöö

Sina kihutad mägiteel —
kollane «Jaguar Special»
kõrval maailmaavalus režissöör

Ta prillid läigatavad kurvis
kui riskides sööstad kuristikku
Taevani must suitsusammas

Me seisame kuristikku serval —
(raba servas voorel)
sinul käes väikeseõieline rabataim

Režissöör vaatab binokliga
ja sööb tujutult jõhvikamarja
minu kaelakeest

Emban teda lohutavalt:
—oled sõnnik režissöör—

TOOMAS NEEMRE

*

tallan roobasteid lumiste viltide rutjudes
koltunud kõrsi karuste kuuskede sosinat
õhtuvalgust veel nõriseb latvade pihkudelt
tormimurrus näib ööhaldjas palvusi posivat
rada saab läbi ots on ka pikimal teel
mets lõpeb merre päike on nähtaval veel
käekell käib kiretult tiksudes igapäist tosinat
kaldasse ulatub loojangu purpurne keel

elu kui kübe kaob aega mööduvas vooluses
mõte näib jõuetu mälu liig noor on ei mäleta
päikese kukkumist Tulemaa laineteküüdi
Ferniri tilkuvaid lõugu ja valguse süüdi
päikesetütre ilmaletuleku joobuses

mõte näib jõuetu mälu liig noor on ei mäleta
silmad ei küüni veel möödunud päevade pimedas
nägema kultide kujusid laevu ning laineid
paplite pisaraid helmeid mis rannale visatud
esiisade hinge ja lootuste paineid
päevi mis ruunimärkides elule lisatud
puuliistu vestetud tuliterava noaga

Kui tahad mõtet päästa vaimuvanglast,
siis ära püüdle vahetama sõpru
kui kalled, toretsevaid õhtukleite.
Nii varsti jääd sa üsna purupaljaks
ja peeglis silmad kortsus vanaeite,
kel välimuses sarnast sinuga.

Liig tihti, Cecil, tallad tühja tuult
ning, püüdes kanda iga oksaraagu,
su kumerused kaovad, rind jääb raagu
ja ilu kastepiisad läevad puult
ses põuas, kuhu õnnehurm ei saabu
eales niiskust kandma kuivand suult.

*

Pimedas toas TIKSUVAD KELLAD —
ämbliku teekond eikusilt eikuhugi —
akende taga langeb lumehelbeid
tänavalaterna kooljavalguses.

Jaamahoone poolt,
sealt raudteeservast,
läbi tummade tänavate ja lume
üle puude ja majalobudike
kostab valjuhääldi ragisev loits.
KELLAD TIKSUVAD omasoodu,
nende sisemusse paigutatud
neljanda mõõtme tükeldusseadis
jagab kiretu voolamise
sekunditeks, minutiteks, tundideks —
olgu või aastakümneiks, kui soovid.
On's vaekauss kallutat
täna või homse kasuks,
juurdled voodivedrude raginal
teist külge keerates?
Elus tuli näib olevat loomulikum
teistest siin ja praegu.
Tikk süttib ning põleb
sõrmeotsi kõrvetades läbi.

On öö.

KELLAD TIKSUVAD.
Ärkvele võpatanud külmik
uriseb kööginurgas
kui näljane hunt.

LADINA BUKETT

Ladina keelest tõlkinud Ants Oras

ANONÜÜMNE (8. sajand)

AVE MARIS STELLA

Ave! Tõuse mere
trööstiv täht, ja sära
Jeesu ema, Neitsi,
Hinge taevavärv.

Gabrieli «Ave't»
kuuldes kuulsid imet:
kuulsid rahunimeks
muudet Eeva nime.

Vala valgust öösse,
vangi kütked lõhu,
kingi kõik, mis kallis,
tõrju kõik, mis rõhuv.

Ülev emasüda,
kanna südametest
tõusvad palved Poja,
meie Päästja ette.

Neitsi puhtast puhtam,
sina, heldem heldest,
tee meid, patust pääsnuid,
säravaks ja selgeks.

Raja rada sirgeks,
süüta süda siiraks,
et kord igavikus
Kristus meile kiirgaks.

Kiitkem Isa, kiitkem
Poega, Püha vaimu,
lauldes kiitkem kolme,
kolm Üht ja Ainust.

ANONÜÜMNE (10. sajand)

O ROMA NOBILIS, ORBIS ET DOMINA

Rooma, oh härrandlik linn üle linnade,
helendav vürst üle maade ja mandrite,
veristet märtrite roosidest punane,
puhtatest neitsitest liilialumene,
kiidame südamest sind üle kõikide
ikka ja igavest, linn, läbi aegade.

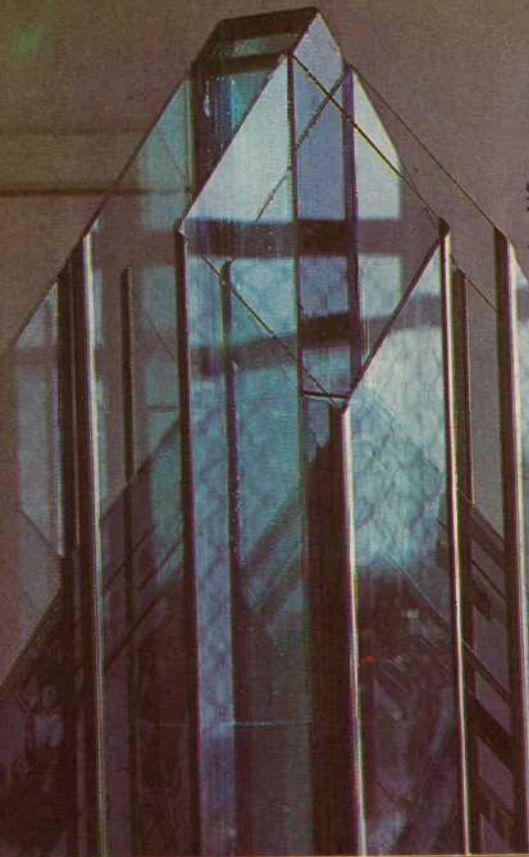
Peetrus, sult, taevase värava valdajalt,
otsime abi — meid vaata säält ülevalt.
Kord kaheteistkümne hõimu jaoks Jumalalt
nõutades armu meid päästa ta viha alt.
Võta siis lahkelt me pisaraid-valavalt
hingelt need ohked — sind palume palavalt.

E. Jürgenson

R. Kurvits

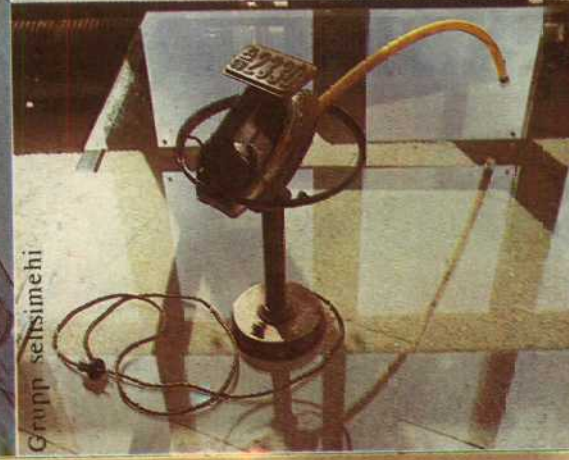

L. Vairo

mb. Jaanus Keskuan M. J. v. 1. v. 1. April. Mai Jaani

P. Torga

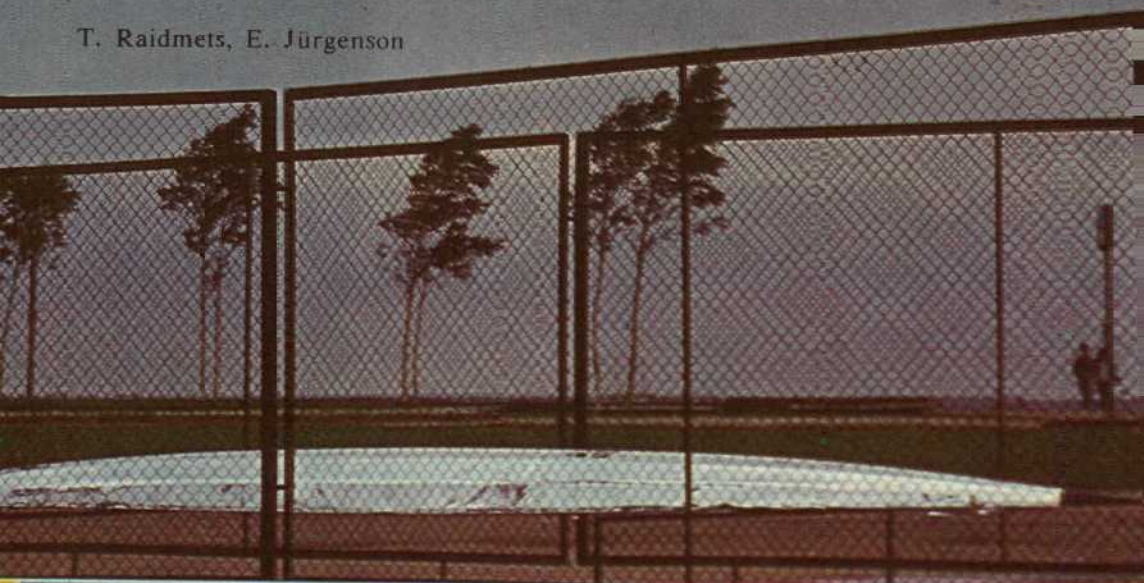

Grupp seisimehi

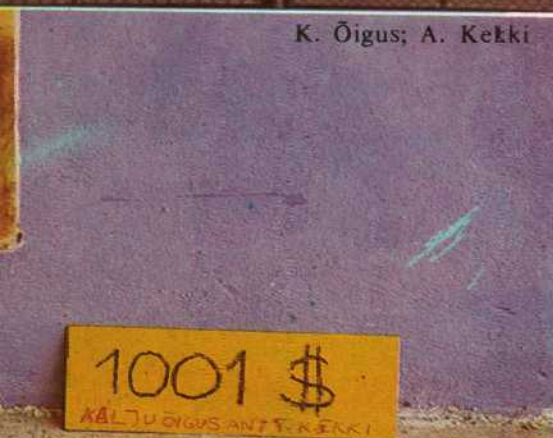

H. Starkopf

T. Raidmets, E. Jürgenson

K. Õigus; A. Kekki

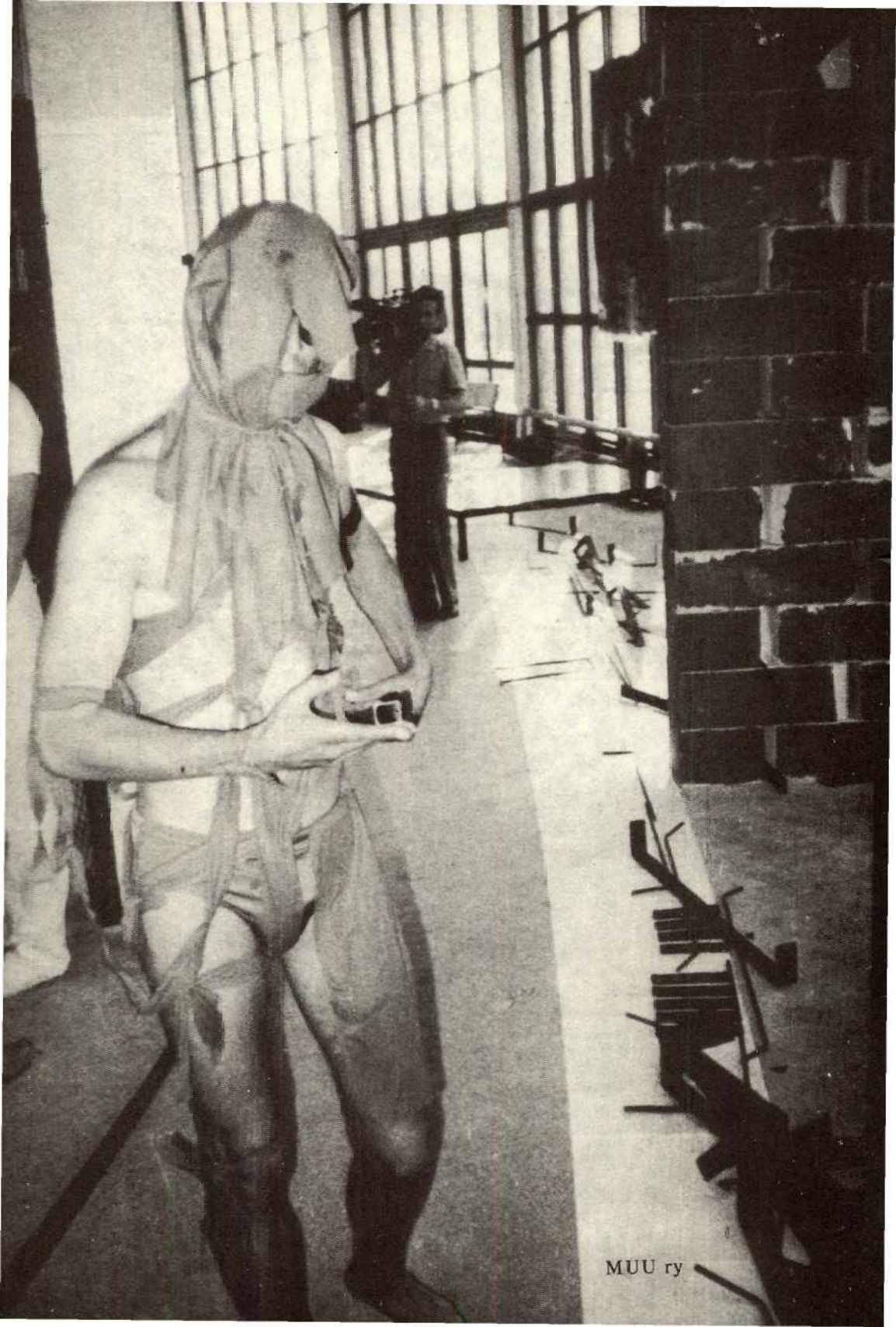

T. Kivihall
V. Jaanisoo

T. Johannson

MUU ry

S.-T. Annus

J. Ojaver

P.-M. Ving

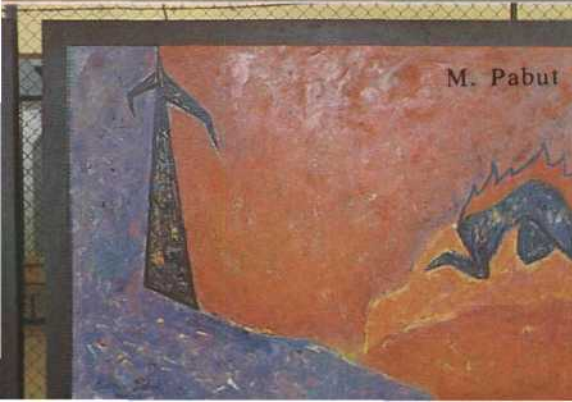
P.-M. Ving

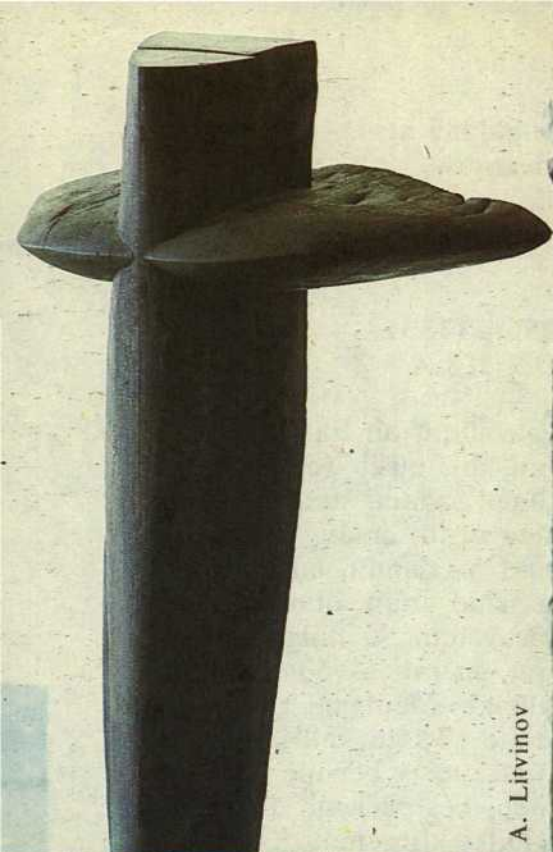
J. Arro; T. Raidmets

U. Muru

M. Pabut

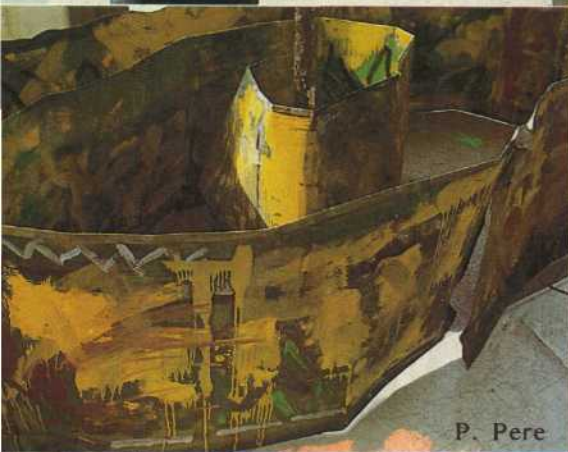
A. Litvinov

J. Teomik

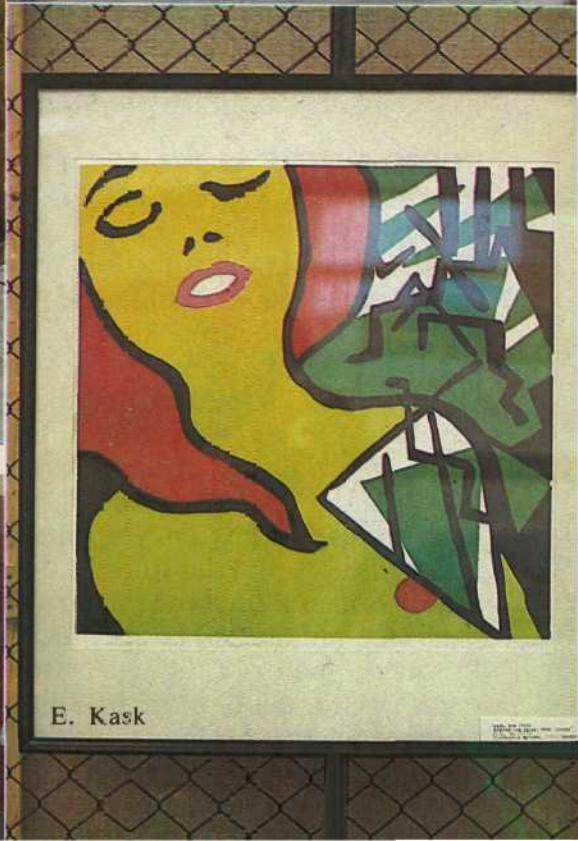
Pabut

P. Pere

T. Tammetalu

E. Kask

Kuula me palvusi, Paulus, oh kuula meid:
agaralt rabasid paganaprohveteid.
Jumala kambreist — sa, nõukaim, ja haldad neid —
taevasel liual ka meile too annuseid.
Tarkuseküllastet, jooda me januseid,
õppust su ülluselt ootavaid südameid.

HILDEBERT DE LAVARDIN (1056—1133) ME RECEPTE SION ILLA

Janun sind, oh Siion — sinna
ihkan minna rahulinna!
Kirka Looja kiirtest särav
linn, mil Päästja ristist värvav,
Peetri sõna võtmest avat
linn, täis rahvast juubeldavat,
linn, mil müüri kivi elav;
kevadhõngav, õndsalt helav
rõõmuvürsti linn, kus üha
kestab ülev urbepüha,
rahupüha suur, täis laule;
linn, mis andub taevaaule —
ei sääl kurbust, ei sääl riidu,
Kristus ravib maa päält viidu
iga näotust, iga viga —
sääl on ilul igi-iga.

Taevalinn, oh linn sääl mäe pääl,
linn, mis püsib Jeesu väe pääl,
kindel sadam, sind mu kihkav
süda otsib, ootav, ihkav.
Sind ma janun, aina hüüdes
ma sind anun, õndsust püüdes.
Särav linn, su hiilgepidu,
linn, su rahva rõõmsaid ridu,
pühakute laulvaid rive,
seinte rikkaid kalliskive,
hüatsinte ja berülle
näeb, kes pääsnud Jeesu sülle.
Mindki kiirgemüüri taga
Moosese ja Eeliaga
lase käed kord risti panna —
lase laulda Hosianna!

BERNARD DE MORLAIX (12. sajand) Poemist «DE CONTEMPTU MUNDI»

Siion, sa heletav, pimedust peletav linn, mille maju,
kants, mille katuste kulda me, patuste, meeled ei tajul!
Kuidas sind kiidaksin, kiirgav, kuis liidaksin lauseid, kuis järgiks
õndsate õnne, kuis maisesse kõnne su ülevust märgiks?
Hümni teeks kauni, mis küüniks su auni, ent, kõrgem ja kõrgem,
terendad ülluses, hiilgusekülluses — sõna on nõrgem.
Siion, sind müstilist linna, mis püsti kesk ääretut ruumi,
ihkan, sa ime! siis õhkan su nime, täis pisaraid kuumi.
Maa küljes ripub mu põrm, ent kuis kipub seest süda mul valla,
kuis ta sind isub! kuid uuesti kisub mu liha mind alla.
Siion, sind ajatut linna, mis rajatud Jumala väele,
otsin ma, püüan ma, laulan ma, hüüan ma, vaatän su mäele.
Pattu ma mattusin, häbiga kattusin, väärin vaid rangust,
Issanda viha ma laps, nõder liha — ma tean oma langust.
Mullale määratud, kuidas nii määratud armu võin tahta?

Eksisin kaua — siis palgaks saan haua, nii külma ja ahta.
Siiski ma ootuses, usus ja lootuses, lootuses valvel
ohkan, ei maga, sind igatsen taga vaid põlval palvel.
Isa, kes toonud mind ellu, kes loonud mind elutust savist,
tõves ju säästis mind, tõvest ju päästis mind — puhtun ta ravist.
Temalt saan armu — kuis tunnen ta tarmu! Kuis tean enda nõrkust!
Temalt on hüve, ent endas ma rüve! Oh murede mõrkust!

JACOPONE DA TODI (u 1220—1306) STABAT MATER DOLOROSA

Seisis Ema, nuttis suures
ahastuses risti juures
Poega, keda kandis rist,
nuttis, silmad tuhmiks kustund;
võikalt lõikas muremustund
südamesse mõõgapist.

Oh see voolav valuoja!
Oh see ainusündind Poja
püha Ema Poodu ees!
Ohkel palus — ah, kuis talus
näha Poega surmavalus,
valus, valus süda sees!

Kes ei nutaks, nähes teda,
nähes Jeesu Ema, seda
rõhutut, kui raske tal?
Kel ei rinnast lõhkikistust
tõuseks õhked, nähes Kristust —
nähes Ema risti all?

Rahva eest end ohvriks andmas
nägi Poega, nägi kandmas
ohukoormat tohutut:
ainus Poeg, me päästjaks säetud,
suri surma, mahajäetud
ristisurma lohutut.

Armuallik, Mure-ema,
koos las tundkem muret Tema,
kalli, pärast! Kalla siis,
kalla mulle hõõgust rindu,
tulist rindu armuindu —
kurtku Kristust kaebeviisi!

Püha Ema, märgi mulle
haavad hinge — kasta tulle
ihkav süda! Luba mind
Poja helde, piinarikka
rasket, pikka surma ikka
tunda, mis mu elu hind.

Las ma kaeban, las ma halan,
pisaraid su kõrval valan,
kuivõrd elupäevi ees.
Las meil seista ühtesoodu
Kõrgelt-toodu, Ristipoodu
palet nähes, silmad vees.

Puhtaist puhtaim, püha Neitsit,
rikkast valust, mida leidsid,
las ka mina leian jao.
Las mul Taeva Poja vaeva
kanda — kaeva vermed aeva
rinda, et ei meelest kao.

Las ma joobun Jeesu piinast,
Jeesu vere pühast viinast —
las ma loobun kõigest muust,
puhtas tules patud tasun,
et, kui kajab kohtupasan,
abi saan su, Neitsi, suust.

Armas Jeesus, kui kesk haudu
vajun mulda, Ema kaudu
ulata mul võidupalm.*
Kui kaob keha, nõrk ja tõrges,
kuulgu hing, kuis kõlab kõrges
paradiisi hõiskesalm.

* Need read on tõlgit vastavalt praeguses katoliku jumalateenistuses tarvitetavale tekstile. — A. O.

CUR MUNDUS MILITAT SUB VANA GLORIA

Ilm, miks nii vaevad end uhkuses tühises?
Kaduv kõik suurus, mis mööda meist mühises.
Täna näed vägevust, homme kaob hukkudes
otsekui savinõu kildudeks kukkudes.

Enne kui kiinduda ilmlikku pettesse
ustagu kirja, mis kirjutet vetesse;
maisesse hüvesse, töödesse maistesse
uskudes usud vaid näilikku paistesse.

Viletsat hiilgust, oh hing, ära ihale;
parem end usalda vaenlaste vihale
kui oma tungile, hullule ihale,
himuga hukatust toovale lihale.

Ah, kuis nii kiiresti hävib kõik ajalik!
Otsides tühist kaob käest igivajalik,
rõõm hajub varjuna, ees ainult sügavik —
neetute lohutu, kohutav igavik.

Oh kõduv ussiroog! Kes need sind kiidavad?
Kastetilk, õis, mida vikatid niidavad!
Homme ehk, põrm, juba mättad sind katavad —
enne tee hääd, hing, tee hääd, kui sind matavad.

Kõik meie maapääline au lõpeb hajudes,
lendab kui lehestik sügiserajudes,
variseb koltunult külmades sadudes —
öösse vaod, inime, kõduned kadudes.

Hing, otsi taevast — sa maa pääl ei asuta
püsivat kodu, püüd maine jääb tasuta;
ilm nõuab võlad — jää, hing, ilma võlata:
õnnelik see, kes maailma saab põlata.

Kus on nüüd Saalomon tuhandenõuline,
kuhu jäi Simson, see võrratujõuline,
kus viibib Absalon iluga võrgutav,
südamlik Joonatan, südameid hõrgutav?

Keiserlik Caesar — kus kadus ta kidudes?
Dives*, kes liiatses rikkana pidudes?
Kõnekas Tullius? Muld nüüd ja pehastus!
Läind Aristoteles, tarkuse kehastus.

Nii kaovad ülevad, nii kaovad valed —
need, kelle käsu all meeled ja malevad.
Nii kaovad võimukad, nii kaovad vägevad —
sulgund neil silmad nüüd pimedust nägevad.

* Dives — piibli «rikas mees»; Tullius — Marcus Tullius Cicero. — A. O.

ANTS ORAS

Keskaegsest ladina kirikuluulest

Protestantluse äkilise tulekuga Põhja-Euroopasse kuuteistkümnendal sajandil kärisid mitmedki sidemed varasema läänemaade kristlusega, mis üldiselt — kui välja arvata järjest tekkivad, kuid niisama järjekindlalt pidurdetud lahkusud, «haeresia'd», «ketserlikud» kõrvalekaldumused — oli olnud läbi ja läbi katoliiklik vähemalt Augustinuse aegadest alates. Seitse aastat pärast Wormsi teeside väljakuulutamist tungib Eestissegi ning saab peatselt meie rahva valdava enamuse usuks luterlus, mis muu seas kahjuks teeb lõpu keskaegsele kirikukunstile ja suuremalt osalt ka katoliiklikule kirikuluulele, kuigi eesti lauluraamat veel tänaseni sisaldab mõningaid ladina keelest tõlgitud või mugandatud laule eestindusi. Ladina kirikuluulega on meil olnud kontakti ainult sellest saksakeelsesse luterlusse kandund ja hiljem meie vahendat riismete kaudu. Ometigi oli sellel luulel Martin Lutheri kirikureformi ajal juba enam kui tuhandeaastane ajalugu, milles vahel ülihaaraval kujul ning inspireerit kunstipärasusega avalduvad areneva kristluse sügavamad elamused. Nii vägevad kui paljud protestantlikud kirikulaulud ongi, ei või väita, et nad siiruselt ning väljenduslikult jõult ületaksid reformatsiooneelse kristliku lüürika tippu. Seesama hardus, mis sajandeid kestva kannatliku artistlikkusega püstitas gooti katedraalid, lõi viimastele vaimult ja vormilt vastava hümnistiku, millest osa kuulub maailmaluule suursaavutuste hulka.

Ladina kirikuluule alged on lihtsad, dogmaatsed ja õpetlikud. Värssi tarviteti päämiselt selleks, et harimata kogudusele mõjuvamalt meelde suruda kristluse põhiõpetused. Esimesed veel praegu lauldavad kirikuhümnid on seotud Milano piiskopi Ambrosiuse nimega (u 340—397), kes linna piiramise ajal Valentianuse gooti sõdurite poolt oma hoolealustele õpetas lihtsavormilisi, kaheksasilbistes värssides — jambides — koostetud laule, «vastavalt idamaiste provintside kombele, et päästa rahva vaimu liigest kurnamisest pikkade ja kurblike öövalvete ajal», nagu oma *Konfessioonides* kirjutab Augustinus,¹ kelle ema Monica elas piirat linnas. Samuti nagu teisteski varakatoliikluse hümnides pole Ambrosiuse omades mär-

gata mingit hommikumaist müstikat ega usuekstaasi. Neis valitseb teoloogia, kuid neid hingestav tunne on tugev ja puhas. Vormilt nad järgivad antiikset kvantitatiivse, s. o silpide pikkust, mitte nende kõnerõhku arvestava prosoodia süsteemi.

Sedasama teeb veel täpsemalt ja järjekindlamalt Hispaaniast põlvnev Aurelius Prudentius Clemens (348—405), kelle eesmärgiks oli asendada paganlik luule kunstiliselt samaväärse kristliku luulega. Piiblist ja märtrite lugudest püüdis Prudentius luua uue kristliku mütoloogia, mis klassilises vormipuhutuses esituna pidi ka harit kristlaste meeled juhtima õigesse suunda, eemale paganajumalaist ja -sangareist. Oma *Psychomachia's* («Hinge sõjas») lõi Prudentius allegoorilise kristliku eepose, millele pidi tulema veel üpris palju järelsugu. Ta luulel oli lüürilist tuld, ning osa tema värssidest on jäänud elavaks tänapäevani, kuid katoliikliku luule lõplikku suunda ta ei määrand. Selleks rippus ta üleliia antiikse klassika vormilaadi küljes, mille asemele varsti astus keskaegsele rahvale arusaadavam ja lähem keel ja vorm, palju vähem õpetet, palju vähem «akadeemiline».

Seda uut vaimu esindab mõnedes oma luuletustes Venatius Fortunatus (540—600), Poitiers' piiskop, kelle passioonihümn «Pange, lingua»² kasutab rooma leegionide marsilaulude populaarseks saand trohheilist tetrameetrit — tõeliselt rahvapärast vormi, mille tugev kõnekeelne rütm jõuliselt väljendab «Kristuse sõduri» usulisi tundeid. Antiigile võõraid vormisugemeid lisandub ohtrasti kuuendal ja seitsmendal sajandil arenend iiri munkade luulest, kus paiguti juba virtuoslikult käsitletakse lõuna pool veel algeliseks jäänud uut sõnamuusika vahendit, riimi. Karl Suure all toimiva haridusliku renessansi mõjul, mis püüab elustada antiikset laadi, aeglustub see vastne suunavõtt, aga mitte kauaks. Prantsusmaal tekib ja saksa keelealal, Sankt Galleni kloostris areneb uus, väga olulisele kohale tõusev kirikuluule tüüp, nn sekvents. Oli kombeks pikendada «halleluuja»-sõna viimast a-d keerukaks, kauakestvaks meloodiaks, mida ilma rütmiga sobivate sõnadeta oli raske meeles pida. Esimesed sekventsid järgivadki täpsalt juba olemasolevat viise, meenutades rütmilist proosat, kuigi alguses kalduti iga rida lõpetama «halleluuja» lõpphäälikut kajastava a-ga, ning hiljem kasuteti rikkalikumatki kõlaornamentikat. Kaheteistkümn-

¹ Vrd: Augustinus. Confessiones, IX, 7: «Tunc hymni et psalmi ut canerentur, secundum morem Orientalium partium, ne populus moeroris taedio contabesceret, institutum est.» *Siin ja edaspidi Marju Lepajõe joonealused märkused.*

² «Laula, keel.»

nendal sajandil sekvents vabaneb ettekirjutet meloodiast, sõnad iseseisvuvad ja muusika hakkab järgima sõnu, millelede pühendatakse aina anduvamat kunsti. Adam de St. Victori (u 1110—1180) sekventsid pühakute elust ja surmast saavutavad formaalse meisterlikkuse, milles see puht-kõnerõhuline, kindlarütmiline, rikkalt riimit luule võrdväärsena astub antiikluule kõrvale. Siitpäälle uus vorm domineerib täielikult, puhkedes lopsakalt ja võimsalt õitsele.

Nagu juba tähendat, ei olnud katoliku luules — väga erinevalt idapoolsest bütsantsi omast — palju müstika tuld ega joovastustungi. Seda valitses teoloogiline didaktika, selle toon oli range ja vahel kuiv. Ka Adam de St. Victori ülikõlavais värssides puudub lõkendav lüürika. «Ta artistlik geenius vajanuks veel pisut armastuse hullust, pisut müstilist hoogu; sel oli veel puudu tõelisest mõtte originaalsusest,» ütleb teda muidu kõrgelt hindav kriitik-sümbolist Remy de Gourmont. Müstilist sümbolikat on need värsid küll täis. Alanus de Insulise sõnade järgi *omnis mundi creatura quasi liber et pictura nobis est in speculum, nostrae vitae, nostrae sortis, nostri status, nostrae mortis fidele signaculum.*³

Siitmaailm on vaid säältmaailma võrdkuju, määratu allegooria. Viimne kui kiriklik talitus, viimne kui kirikuehituste kivi ja sammas on allegoorilise tähendusga. Ka maailma ajalugu kõigis oma detailides on allegooriline, viidates Kristusele ja temaga seotud müsteeriumidele. Keskaegsele hingelule meie maailm eksisteeribki vaid teise maailma eelastmena, ilma milleta tal pole mingit väärtust. Kõik teed viivad kas taevasesse Jeruusalemma või neetud hingede viimsesse ning igavesse asupaika, põrgu.

Lunastuse saavutamiseks ei jatku omast nõust, ega juleta seda tavaliselt paluda otse Kristuseltki, keda läbi üsna mitme sajandi kujutellakse karmi, kuningliku kohtumõistjana. On tarvis eestkostjaid — mätreid ja pühakuid, kes elavad otse Jumala juures. Suurimaks neist eestkostjaist kasvab aegamööda jumalaema, Neitsi Maarja, teine Eeva — nagu Kristus on «teine Adam» — kelles inimkonna ema rüvetet nimi on kirgastet ingel Gabrieli tervituse läbi rahu-toovaks «Ave'ks» (Eva>Ave). Maarja kultus, «mariolatria» varsti ületab kõigi pühakute ja ajuti koguni Kristuse enese austamise ning suur osa sügavaimalt läbi elat vaimu-

likku luulet tegeleb temaga. Ta on taeva kuninganna, ise «taevane paradiis», «aedade allikas», «sest et temast tõusis elu puu ja temast voolas tarkuse läte» (=Jeesus Kristus). Tema emalikkuselt oodatakse abi sääl, kus Kristusele endale ei juleta läheneda.

Jumalaema tundub patusele inimesele lähemana kui jumala poeg, kuid paljude sajadite kestel jääb temagi kaugeks, kõrgeks, majesteetlikuks kujuks, kelleni inimlik hää ulatub vaid nõrgalt, ning päämiselt ikka ainult kiriku kaudu. Kiriku võimas organisatsioon oma järjest suureneva välise hiilgusega, oma vägevate, aga rahvast juba eemale tõmbund mungaordudega, oma suurt ilmlikku võimu saavutand prelaatidega, äritseva simooniaga ja juba kardetavaks muutund korruptsiooniga ei meenutand tavalisele surelikule enam Kristuse sõnu «Õndsad on vaesed». See näis olevat kasvunud marmormüüriks inimese ja jumala vahele. Kolmeteistkümmendal sajandil tekkiski laviinina levivad kirikuvastaseid liikumisi, nagu kõigepäält kataaride hereesia, mis kirgliku askeetluse vaimus kuulutas loobumist kõigest maisest, puhastumist võitluseks häduse jumala eest, kelle vastandina tunnusteti teise, hädust ja valgest ähvardava pimeduse jumala olemasolu. Selle rünnaku all kirik juba paistis varisemise ohus. Ta päästjaks ei osutund mitte niivõrd õpetet dominikaanide ordu suurvaim, aristokraat Thomas Aquinas, nii mõjuvalt kui see oskaski lahendada kirikufilosoofias esinevaid põhilisi intellektuaalseid tülisid, kui lihtrahva seast tõusnud Franciscus, Piero Bernardone poeg Assisi'st, kes täiesti ürgkristlikus vaimus jutlustas vaesust, armastust ning täielikku andumist jumalale ja sellega uuendas rahvahulkade kiindumust kirikusse. «Mihi absit gloriari nisi cruce Domini»⁴ sai tema asutet uue kerjusemunkademinoriitide, frantsiskaani ordu hüüdlauseks. Ainsaks sellesse orduusse astumise eeltingimuseks oli kogu oma maise vara äraandmine vaestele. Usk sai uue, isikliku maa soojuse, selle väljendus luules lüürilisema ilme. Franciscus ise armastas elu ja kõike loodut, nagu ülima selgusega näitavad ta hümnilised pöördumised päikese, kuu, tähtede, vee, tule ja mulla poole, keda kõiki ta nimetab oma vendadeks, kuid hilisemale frantsiskaanlusele eriomane noot ilmneb tal siis, kui ta ekstaatiliselt vaatleb Kristuse kannatamist ja pisarsilmil juurdleb ta haavu. Frantsiskaanide Kristus «ei ole enam Logos, kõikteadja ning peagu tundedu, ta on saand Maarja pojaks, kurvastuste meheks; kunsti ja luule jaoks ta siit-

³ «Iga siia ilma loodu/on kui raamat ja kui pilt/meie peegel./meie saatuse ja elu./meie olu, meie surma/usaldatav märk.»

⁴ «Ärgu olgu mul kiitlemist muuga kui Issanda ristiga.»

pääle on «vir dolorum et sciens infirmitatem»⁵, nagu ütleb keskaegse ladina luule tuntud ajaloolane F. J. E. Raby.⁶

Kristus, «vir dolorum» ja Maria, «mater dolorosa»⁷ — need kaks kuju saavad nüüd enneolemata määral kristluse keskseimateks sümboliteks, mida vagade poemide ja ka proosameditatsioonide autorid — näiteks Bonaventura oma põlevavärvilises teoses *Meditationes Vitae Christi*⁸ — ei väsi vaatlemast ja kirjeldamast, vahel väga detailidesse mineva realismiga. St. Victori veel kaunis dogmaatse, õpetet luule asemele tuleb palju kirglikum, isikupärasem, vormilt ja mõttelt läbipaistvam, vahetumalt haarav lüürika. Kristlase ülilmaks ihaks on nüüd juba siin maailmas läbi elada kõik ristipoodu valud ning Jumalaema ahastused, joubudes Kristuse vere pühadusest ning tundes omaendagi südames Maarja südant läbistavat piinade mõõka.

*Fac, ut portem Christi mortem,
passionis eius sortem
et plagas recolere.*⁹

kõnetab nutvat Jeesuse ema Franciscuse ordu liige Jacopone da Todi (u 1220—1306) oma kuulsas «Stabat Mater'is», milles see kannatuste vaatluse ja kaasakannatamise luule saavutab oma südamlíkema ja liigutava vaima kuju. Nii suguste elamuste kõrval tühi-seks ja sisutuks kahvatava ilmlíku elu kohta koguneb nüüd ikka rohkem maailmapõlguse, «contemptus mundi» teemi puudutatavat luulet, nagu sama Jacopone omaks peetud laulus «Cur mundus militat», millele tolle-aegses luules leidub palju paralleele. Senisest sügavamalt läbielatud sisu omandavad viimse kohtupäeva kujutused, milledest suurim samuti pärineb frantsiskaanide keskkonnast. Thomas da Celano vägev «Dies

irae»¹⁰ oma mürisevate ja ägavate kolmikvärssidega ületab majesteetlikkusest kõik varemini loodud kirikulaulud. Selles kato-liklik usutunne tipneb otsekui võimsas katedraalitornis. Siingi aga ei kujuteldal ülimat kohtumõistjat kalgina ega küllmana. See «Rex tremendae majestatis»¹¹ ei mõista ainult hukka, vaid ka lunastab. Usklik anub teda ta enda kannatuste nimel: taevavürst on ühtlasi inimene, kellele inimhing julgeb läheneda otseselt. See on tüüpiliselt frantsiskaanlik suhtumus, mitmeti lähedane hilisemale luterluse omale, nagu see on väljendund näiteks Paul Gerhardti lauludes.¹²

Järgnevas esitatakse tõlkes rida laule kaheksanda sajandi «Ave maris stella'st» kuni «Dies irae'ni». Mõned neist vajavad lisamärkusi. «O Roma nobilis», mille täpset daatumit ega autorit ei teata, on Peetruse ja Pauluse päevaks Roomasse kogunevate palverändurite laul, sisult puht-südamlik, vormilt veel pisut primitiivne. Hildebert de Lavardini igatsuslaul taevasele Siionile on katkend pikemast, oma muus osas veidi skola-stiliselt dogmatiseerivast poemist. Ka Bernard de Morlaix' vormilt palju komplitseeritumad siseriimilised heksameetrid samal teemil on võetud pikemast, üldsisult sedapuhku vihaselt ja julmaltki satiirilise-st teosest. Siin esitet osas Bernard unustab satiiri, süttides ihalduslikku, visionaarsesse ekstaasi. Tõlgetes on püütud võimalust mööda säilitada originaalide iseloomulikke vormisugemeid, alates liht-assonantsidega ja lõpetades kunstiteadlikemas harduses koostet riimi- ja kajapõimingutega. See, mis paratamatult peab puudu jääma, on muusika, mille najal luuleteti need algupärandsed nii üliinspireerit värssid, mida peaks kujutlema vastukajavaina kõrgetelt gooti kirikuvõlvidelt.

(«Mana» 1958, nr 2.)

⁵ «Kurvastuste mees ja nõrkuse teadja.»

⁶ Temalt on ilmunud: «A History of Christian-Latin Poetry from the Beginnings to the Close of the Middle Ages» (Oxford, 1953²) ja «A History of Secular Latin Poetry in the Middle Ages» (2 kd, Oxford, 1957²).

⁷ «Kurvastav ema.»

⁸ «Mõtisklused Kristuse elust.»

⁹ «Las mul Taeva Poja vaeva/kanda — kaeva vermed aeva/rinda, et ei meelest kao.» (A. O. tõlge).

¹⁰ «Viha päev» — hiljem kanooniliseks saanud reekviemi osa, mille kirjutamisel on toetutud Zephania 1, 14—18 *Vulgata* tekstile.

¹¹ «Kohutava ülevuse valitseja.» Sekventsi «Dies irae» 22. rida.

¹² Paul Gerhardt (1607—1676), kelle loomingu on evangeelsetes lauluraamatutes suur osa, on kirjutanud 134 luterlikku kirikulaulu.

VAPPU VABAR

TAEVANE JA MAINE ARMASTUS Noortenäitus 1988

1988. aasta kuuma suve suurim kujutava kunsti sündmus oli noorte kunstnike näituse avamine 8. juulil Laululava all. Sellele oli juba enne tehtud palju reklaami ja ootus-ärevus oli suur. Avatseremooniat jäädvustas mitu kaamerat, külalisi oli Soomest ja Ungarist. Hiljem lõdgastuti Iru linnamäel. Järgnevatel päevadel võis näituseruumides vaadata soomlaste videoid ja kuulata Kari Hukkila kuuldemängu «Sotkamo 120 päeva» («Sotkamon 120 päivää»). Kõik kokku hakkas juba meenutama kunstiELU, mis pulserib tegijate ja vastuvõtjate kahepoolses osalemisrõõmus, mitte ei hingitse vaid tavapärase näitusesaali ja ostusalongide steriilsete seinte vahel.

Noores kunstis eneses domineerib juba paar aastat tendents ekspressiivsusele ja abstraktsele väljenduslikkusele ning julged eksperimendid. Võimalused kunstielu aktiveerimiseks tulid kahtlemata õigel ajal, kui mitte viimasel minutil. Ekspansiooni lubas laululava ruumiküllus, mis andis eelkõige hingamist eksponaatidele, nii et need ei tarvitsenud seintel ja vitriinides vargsi tõugelda. Veel tähtsam oli aga kunstnikel endil avanenud võimalus tajuda kandepinda, millele nad toetuvad — kontakteeruda oma publikuga (ja sellel isekeskis) kunstisündmuse ümber koonduvate ürituste melus. Selline otsene tagasiside on olnud lahutamatu kogu Teise maailmasõja järgest lääne kunstielust. Oleks olnud täiuslik, kui ka Rock Summeri toimumise päevil augusti lõpul sealsamas Lauluväljakul kõik võimalikud soovijad publiku hulgast noortenäituselegi pääsenuks, sest just rockmuusika ja moodsa kunsti tarbijaskonna segunemine on üks popkultuuri aluseid.

Miks vajab noor kunst kõige rohkem seda tagasisidet ning hingamisruumi oma ideedele? Kahtlemata oma suure sotsiaalse tundlikkuse ja vastuvõtlikkuse tõttu mõjudele, mille ühekülgsum võib talle päris saatuslikuks saada. Rohkem kui ükski küps põlvkond kujutab ta endast seda indikaatorit ühiskonnas, milleks loojaid ikka peetud on — ta on kõigele avatud. Kui õhus on tunda vägivaldseid pingeid, on ta jõhker. Kui valedatakse, irvitab ta võltsilt. Peetakse pidu katku ajal — prassib. Oma vabadust mõistab ta üsna lihtsalt: vastandumisena igale kammitsevale süsteemile, sealhulgas valitsevaile

kunstikonventsioonidele. Kui tal tekib konflikt küpse loominguga, kujutab see oma olemuselt stiihia kokkupõrget korraga, lennuka idealismi tormamist vastu kristalliseerunud mõtet — isegi juhul, kui ka too viimane on rangelt võttes idealistlik. Ja mõlemad pooled kaotavad selles kokkupõrkes: esimene oma radikaalsuses, teine — elujõus.

1986. aastal kirjutas S. Helme: «Kui olemine lakkab olemast keskne probleem ja selle asemele astub indiviid, muutub tõe kategoorilisus, sest üksikinimene ei kannata teisiti välja, eneseekskus eeldab uskumust, illusiooniga varjatud tõe. Seepärast lükkab 80. keskpaik kunstis ette illusiooni kui ohvritallekese.» (V 1986, nr 1). Noortekunsti eneseekskus on 1988. aastaks omandanud mõnevõrra teise tähenduse kui «Vikerkaare» esimese numbri ilmumise aegu. Vähenenud on ego-keskse väljaelamise lapselik vahenditus, näiteks pihtimuslikus päevikuvormis. Kindlasti ei ole noore kunsti paremas osas enam tegemist pelga lödvakslaskmisega (aja mahavõtmisega) sellal, kui tärkavad demokraatliku mõtte võrsed. Kunstnikkonna küpssem osa resonanceerunud alanud sotsiaalpoliitilise liikumisega peamiselt nn rahvusromantilise ainestiku kaudu, verinoor aga — oma kummalise, enesegi jaoks veel täpselt defineerimatu rahutusega, mis väljendus algul vaid värvi pritsimises suureneva formaadiga lõuendile. Imelik on nii romantilise kui ekspressiivse ärevuse ilmsikstulemine kujutavas kunstis vähemalt paar aastat enne sisepoliitilise puhangu algust. Rahvusromantism ammandus tegelikult 1988. aasta keskel korraldatud näitusega «Rahvuslik motiiv eesti kunstis». Siin ei ole raske näha loojate pühendumist «ärkamisaja» mõttekäikudele, küll aga on sama seost keerukam välja tuua «uusmetsikute» kunstilistes pöördumistes, kuid see on olemas. On palju räägitud, et niisuguse hasardiga nagu praegu pole eestlased enam ammu enda eest väljas olnud. Üritustel osaleva rahva hulk on rekordiline. Umbes samasugused energiavarud purskusid ootamatult kusagilt sügavustest vallale 1986. ja 1987. aasta noorte- jmt näituse esimestel ekspressiiv- abstraktseil pildidel. See oli puhtkunstiliselt uus kvaliteet, seotud oma väljendusvabaduse tunnetamisega. Tal on analoogia II maailmasõja järgse lääne kunsti arenguga, mis

jätkas maalilise Pariisi koolkonna edumeelsemat liini ja sai kõige rohkem tuult tiibadesse just teisel pool Atlanti — uue maailma veel suhteliselt väljakujunemata esteetiliste reeglite ja maitse keskkonnas. 1980ndate Eestit lahutab «Pallasest» samuti ookean — pool sajandit segaseid aegu.

1988. aasta noortenäitus erineb oma eelkäijatest romantilise hajaloleku vähenemise poolest. Avalikustamine on paljud maa peale toonud: teadmine süvendab reaalseid tundeid, vajadus illusioonide järele hakkab kaduma. Sotsiaalselt mõtlevate inimeste identifitseerumine oma keskkonna ja rahvaga on konkretiseerunud ning tänu tulvava ajalooalase jm informatsiooni iseloomule on see samastumine enamasti valuline. Noorele põlvkonnale, kellel puuduvad isiklikud kurvad kogemused, on taoline äratundmine midagi puhastustule taolist: seniolemata kannatused saavad tõeluseks läbi omaks võetud informatsiooni ja satuvad käegakatsutavasse kaugusse. See tõdemus on tajutav praeguses noores kunstis. Ta on enesekeskele niivõrd, kui võrd keskendub endaga identifitseeritavale inimgrupile. Ta on lokaalse iseloomuga, ent teda huvitava kindlalt piiritletud paigaga seostuvail probleemidel on tema veendumuse kohaselt kaugeleulatuv tähendus ruumis ja ajas.

Tänu oma avangardistlikule kunstikoolitusele on Siim-Tanel Annus üks väheseid, kelle jaoks universaalsed põhimõisted on säilitanud oma väärtuse. Kuid oma *performance*'ite lunastussõnumit viib ta ikkagi ellu arhetüüpsete kujundite kaudu, mis on tüüpilised 1980. aastate mõttele. «Kulla valamine» kujunes noortenäituse avatseremoonias telgsündmuseks. Tegevusi oli selles kolm: keskendumine, kuldamine ja joogisöögi jagamine kõiki ühteliitvaks söömaajaks. Mõnikord on esitatud küsimus, kas on otsustav etendust täpselt kirjeldada (kroonitud pea ja seotud silmadega meedium puistab kahel käel kuldset puru), ent siis võib kahelda ka vajaduses kirjeldada ning selgitada ekspressiivset, reaalsusega justkui lõdvalt seotud tahvelmaali. Kujutavas kunstis on veel lootus kõikirahuldava käsitluse tekkimisele järgnevatel aastatel, *happening*'is on see aga välistatud. Kuigi siin filmitakse, teab igaüks, kes mõnda etendust jälginud, et ka parim operaatoritöö ei saa vahendada kogu tähendusrikkust, mille annab toimuvale aeg, koht ja kõigi vaatajate subjektiivne juuresolek. Seepärast, kui filmilint võib indifferentselt, ent lühinägelikult registreerida, siis arvustus peaks ännunuse sisuliselt taustüsteemi viima. S.-T. Annuse etendus oli piibelliku legendi üldistatud tõlgendus, mis sulas ja kontrasteerus ühtaegu maailmas

toimuvaga niivõrd, kui võrd seda suudab täiuslik kunstiteos mis tahes žanris. Autori üheksanda *performance*'i tugev külg oli sugestiivsus, võime jäägitult publiku tähelepanu võita, mida ta tegi teatraalsetest (miimika, žestid) täiesti erinevate vahenditega. Erilise õhkkonna lõi juba suhteliselt pikka aega võtnud keskendumine sündmuskohal vaatajate silme all. Tekkinud pingeline vaikus kujunes omaette väljendusvahendiks, mis julgestas kullajagajat ajatu taustustee-mina. Kontsentratsiooniamtelt erines S.-T. Annuse *happening* ülejäänud kahest — nelja soome kunstniku Marja Blomsteri, Marita Liulia, Harri Larjosto ja Roi Vaara ning eesti arhitekti Raoul Kurvitsa poolt ettekantust.

Näituse koostamisel oli taotletud vaheldusrikkust kollektioonide lisamisega iseenesest meie noorest kunstist väljapoole jäävatest nähtustest, millel võis aga näha sellega mõnd kokkupuutepinda. Läbi kolme korruse ulatuva põhiväljapanekule, mis septembri algul täies koosseisus välja vahetati, liitusid väikesed valikud 1966. aasta noortenäitusest, rühmituse «Visarid» tõi, eesti praegusest fotokunstist, tekstiilikunstnike maalitud kangastest, soome radikaalse grupi «MUU ry» loomingust ja Ungarist külla sõitnud kunstnike ekspromtu tehtud joonistustest. Mis puutub keskmesse ossa, siis kvalitatiivselt ei erinenud see palju meie kahest eelmisest noortenäitusest. Otsustav muutus oli aga toimunud tema pakendiga: paviljoni-seinte asemele oli astunud kohanemispüüdlilik ja rikkaliku butafooriaga varustatud kujundus. Õigupoolest ei orienteerunud see niivõrd kasutada olevale kunstilisele materjalile kui etteantud ruumivõimalustele, mis oma betoonkonstruktsioonide ja valgest kallavate akendega juba *a priori* Toivo Raidmetsa ja Eero Jürgensoni kujundajakalduvustega ühtisid. Lausa pillavalt käisid nad ümber eriti II korruse saali avarusega, mille liigendus tellis- ja traatvõrgust vahe-seintega võinuks õigupoolest hõredam olla. Maalide paigutussagedus jättis need kohati isegi tagaplaanile võrreldes kujunduskonseptsiooniga, mille kreodo oli niigi Jaak Arro — Toivo Raidmetsa «Raudaia» näol energiliselt ette lükatud. Tervikusse sulas kõige paremini maali ja graafika jõulisim, ekspressiivsem osa, samal ajal kui traditsioonilisema ilmega peen graafika alati mõjule ei pääsenud. Näitusel oli ka visiitkaart: voolujooneline hõbepaat (tahtmatu analoog tarbekunstnik E. Johannese 1985. aasta šamottvormiga «Venega möödanikku»). See küütlis Võidu väljakul kõik need kuud nagu puuristatud sinilind.

Kui tundelisus ja graafilisus moodus-

tasid meie noortenäituste paeluvama osa 1980. algusaastail, siis täna domineeriks impulsiivne maalilisus ka ilma kujundaja abita. Ekspressiivne töö ei tulnud muide meie praegusesse kunsti noore põlvkonnaga. E. Põldroosi, O. Subbi jt üsna ootamatul muutumisel värviliseks ja spontaanseks mõned aastad tagasi ei olnud siiski sügavat seost maailmavaluga. See oli küpsete loojate jõupingutus väljenduskeele värskendamise

nimel. Noores kunstis seevastu on laine tõusnud enam-vähem kontrollimatult loodusnähtuse endastmõistetavusega. 1980. aastate maailm on paljude inimeste jaoks kantud ohutundest, mille mõju kujunevale natuurile on muidugi vältimatu. See on ajendanud ka völlahuumori teket, mis erinevaid vorme võttes kannab õieti suurt osa loomingust.

(Järgneb)

IVO RULL JÜRI LUIK

JEREVAN 1988

On juhtumeid, mis omandavad tagantjäreli-tarkuses sümboli kaalu. Nagu näiteks sündmus Jerevanis sügaval stagnaajal, kui põgenema pääses kohaliku loomaia ainuke elevant. Vabadusejanuline loom tormas ummisjalu kesklinna poole. Tundmatu hirmuäratav jõud ajas jalule meie ajastu au, mõistuse ja südametunnistuse, kes ei osanud elevandi peatamiseks muud paremat ette võtta, kui tuua tänavale tankid. Loom sõideti lapikuks ja küllap saadi medalgi rinda.

Meelsamini võitleks Armeenia parteiaktiiv tuhandete elevantidega kui selle rahvahulgaga, mis on kogunenud Jerevani tänavale sellel aastal. Ja jälle on ka tankid tänaval, rääkimata «perestroika ööbikutest», st linna kohal tiirutavatest dessantliikopteritest või vilgastest soomustransporditööriidest ja veomasinastest, millel kahtlusi äratav kiri «Ljudi».

Millest tekkis selline vastasseis, häbi-väärne olukord, kus rahumeelse linna tänavatel pörkavad kokku hambuni relvastatud sõjavägi ja relvitu rahvahulk, kus ülekaalus naised, lapsed.

Tasub vaadata meie suurriigi ajalukku ja tõdeda, et 1917. a oktoobripöörde ei kujutanud endast fundamentaalset muutust Vene keisririigis. Impeeriumi endised piirid taastati praktiliselt 1920. aasta lõpuks, mõningad õnnelikud erandid välja arvatud. Sõja jõul katkestati paljude rahvaste iseiseisvustatoluks, muuhulgas ka Armeenia nn dašnakkide vabariigil, kes oli äsja hiiglas-

like pingutustega lõõnud tagasi iidse vaenlase, Türgi rünnakud. Vaevalt tekib eestlasel raskusi analoogiate leidmisel, kui öelda, et 1920. aastal löid kaks näilist vaenlast käed ja 16. märtsil 1921 jagati väike Armeenia suurt sõprade vahel. Türgi nõudis, et Aserbaidžaanile antaks Nahhitševan, aga rahvaste isale Stalinile sellest ei piisanud. 5. juulil 1921 määras ÜK(b)P Taga-Kaukaasia komitee büroo Aserbaidžaanile veel Armeenia kultuuri iidse hälli Artšahhi, hilisema Mägi-Karabahhia (karabahh — must aed, saanud nimetuse sealsete suurte mooruspuuaedade tõttu). Seda sammu võib seletada impeeriumi üldiste huvidega, st vajadusega tugevdada häid suhteid Türgiga, varustada Bakuu naftamaardlaid toiduainete ja tööjõuga. Kuid tõenäoliselt oli tegemist geniaalse rahvusteoretiku järjekordse eksperimendiga, kus ühendatud tuli ja vesi, kristlik rahvus musulmanliku territooriumiga ja seda piirkonnas, kus usutülid on rahvustevahelise konflikti põhiallikas. Nii jäeti kahe kange rahva vahele tüliõun, mis garanteeris pidevalt hõõguva vaenuküünla ja keskvallitsusele Suure Lepitaja staatuse. See suisa machiavellilik nipp on andnud keskvallitsusele relva igasuguse rahulolematuse vastu. Tegelikult on ju terve NSVLi eksistenti põhialuseks rahvustevaheline vaen, mis seisneb erinevate kultuuritasemetega maade vaastandamises teineteisele või tervlike rahvusvabariikide koloniseerimises juur-teta migrantidega teist tüüpi kultuuridest.

Samas on maailm suurtele impeeriumidele

kitsaks jäänud. Tehnika areng on muutnud sõjaka imperialismi mõtetuks enesehävituks. Tänapäeval sisaldub võim eelkõige peadlikkus ja modernses majanduses. Seetõttu vähenevad suurriikide šansid juba seetõttu, et nad on suured ja kohmakad, halvasti juhitavad. Impeeriumidega on veel erilugu, sest nad on rajatud koloniseeritud riikide tühjaks pumpamisele, seega ka pidevale laienemisele. Kui aga kõik on tühi, on ainukeseks ellujäämisšansiks vallandada koloniaalmaade oma energia. Seda saab teha ainult läbi demokraatia ja suveräänsuse, mis omakorda viivad ikkagi impeeriumi lagunemisele. Konkurentsivõimeline majandus vajab ka sidemeid lääne kapitaliga. Siingi on esmaoluline demokraatia.

Nõnda võime püstitada tõsise ja paljulubava teesi, et NSVLi lagunemine on objektiivne protsess. See, mil viisil lagunemine konkreetsetel toimub, on iga paikkonna ajaloolise traditsiooni ja poliitilise kultuuri küsimus. Kahte erinevat varianti võime tinglikult nimetada armeenia ja eesti teeks. Eneseimetluse langemata võime väita, et Eestis on valitud optimaalne tee praeguse kriisiseisundi ärakasutamiseks. (Kui totalitaarses riigis kuulutatakse välja demokratiseerimine, tuleb seda riiki pidada kriisiseisundis olevaks.) Seda tunnistatakse muuses ka Armeenias.

Olulisima põhjusena, miks armeenlaste poliitikatemeine on väheefektiivne, näeme iseseisva rahvusvabariigi kogemuse puudumist. Eelkõige puudub arusaam, et elukvaliteet võiks olla märkimisväärselt kõrgem, sest kui Eesti paikas 1940. aasta anneksioon aastakümneid tagasi, siis armeenlastele on NSVLi koosseisus olemine olnud siiski arenguks, kuigi vaevarikaks. Ei jõutud ju dašnakide ajal (keda armeenlased taas vaikselt meenutama hakkavad) kuigi kaugele, ometi pandi just siis alus rahvusülikoolile ja raamatukogule, mille asutamise nõukogude võim hiljem enda arvele kirjutas. Selline oma-riikluskogemuse puudumine ei lubagi armeenlastel esitada totaalset uuendusprogrammi, kus Armeeniat käsitletakс kui riiki, vaid piirduetakс üksikute konkreetsete nõudmistega (Mägi-Karabahhiä).

Oluline on ka demokraatliku kultuuri puudumine, mis ei luba armeenia intelligentidel juhtimise etteotsa asuda. Kõik ühiskondlikult mõtlevad inimesed Armeenias on mitme põlvkonna jooksul füüsiliselt hävitatud. Hirm ja võõristus on nii suur, et vanem ja ka keskmine põlvkond lasid mööda kõige olulisema võimaluse oma rahvast juhtida, s.o liikumise alguse. Liikumine algas stiihiliselt ja võttis peagi intelligenti jaoks väljakannatamatu pöörde. Intelligentid

loobusid rahvakoosolekuil esinemast, tuntuim loobuja oli poetess Silva Kaputikjan. Praegu on välja kujunenud olukord, kus tüüri juurde on pääsenud Karabahhi Komitee noored radikaalid. Erinevalt Eestist, kus nelja mehe poolt väljapakutud tugevale majandusprogrammile lisas loominguliste liitude pleenum laiahaardelise ülddemokraatliku programmi, jäi komitee mängumaa esimestest hetkedest alates õige kitsaks. Kuigi formaalselt võttes on kõik komitee liikmed intelligentid, ei kujunenud Armeenia intelligentist tervikuna seda ajutrusti, kes oleks enda õlule võtnud uute (ka teineteise suhtes alternatiivsete) ideede genereerimise ja kujundanud niiviisi välja vaimse pluralismi. (Vrd meie seisukohti riigikeelest ja kodakondsusest, IME kontseptsiooni eri variante, mitmesugust suhtumist iseseisvusse.)

Karabahhi Komitee rõhutab, et ta väljendab vaid rahva tahet, et ta ei tee poliitikat. Selles mõttes sarnaneb ta meie noorte radikaalsete poliitikutega, kes leiavad, et poliitika on igal juhul ebaeetiline. Kuid võib vastu küsida, kas on eetiline jätta äsja totalitaarse ühiskonna painest vabanenud rahvahulgad silmitsi relvastatud armeega ja riigi käsutuses olevate ajudega. Selline käitumine oleks ehk õigustatud, kui välja oleks kujunenud revolutsiooniline situatsioon. Kuid rahva puhul, kellel ühiskondlik teadvus praktiliselt puudub, on see lubamatu. Revolutsiooniline situatsioon tuleb teadlikult luua.

Me ei varjanud oma imestust ka Armeenias. Miks Armeenia «Lauristin», sotsioloogiprofessor Ljudmilla Aruntjunjan, ei sekku poliitikasse, kuigi oli septembri alguseks läbi viinud 8 väärtuslikku uurimust sündmustest Sumgaitis ja Jerevanis? Miks pole välja töötatud Armeenia isemajandamise kontseptsiooni ja miks ollakse nii kindlad, et see suudetakс välja töötada nädalaga (eravestlusest armeenia ühiskonna-teadlasega)?

Võib-olla oli meie viga selles, et me otsisime euroopalikku poliitikat sealt, kus seda ei peaski olema. Eestlasel on raske mõista armeenia realiteete, kus poliitilise terminoloogiana käibivad mingid iidised etnilised stereotüübid, mis väljenduvad kindlates tõdemustes, et iga muhameedlane on lurjus, et iga grusiinlane on pugeja jt. Ainus võimas stereotüüp, mida praegune asjade kulg on muutnud, on usk venelasesse kui vabastajasse. Armeenlastele on religioosne jaotus väga oluline ja venelased ongi pälvitud heakskiitu kui kristluse toetajad ses nii muhameedlikust piirkonnas. Venelased on juba ammustest aegadest kasutanud Armeeniat islamivastase sanitaarkordonina. Ja paradoksaalne küll, see usk on mõne

kuuga kõikuma lõonud.

Keskvalitsusega seostub traagilisemaid perioode Armeenia sündmustes — Sumgait. Selle õudse sündmuse mälestus tumestab kõigi armeenlaste teadvust ja ühendatuna Türgi poolt 1915. a toime pandud genotsiidiga (tapeti umbes miljon armeenlast) sunnib inimesi üha traagilisemate eneseohverdusteni, millest kõige sügavama mulje jätsid avalikud näljastreigid, kuid mis võivad kulmineeruda ka tulipeade soovis astuda aserbaidžaanlastega otsesesse võitlusesse (septembri lõpul puhkesidki Karabahhi aserid verised kaklused). Armeenias valitseb üldine arvamine, et Sumgaiti veretöö oli organiseerinud keskvalitsus. Loomulikult ei saa seda kuidagi tõestada, küll on aga tõendeid selle kohta, et Aserbaidžaanide juhtkond seda veretööd soosis. Või kuidas järgendama tõsi- asja, et Bakuus 30 km kaugusel asuvas linnas peremehetevad 3 ööpäeva mõrtsukad, kellel on otse passilauast saadud armeenlaste aadressid, kes on varustatud tehases tellimustööna valmistatud löögiriistadega ja kelle eesotsas sammub linna parteijuht Muslim Zade, kandes rohelist islami lippu. Toda Zaded pole isegi kohtu alla antud, ta sai ainult parteist lahti.

Ja täimata kaaluda, kuidas keerulisest olukorrast välja tulla, tegi keskvalitsus mitu rumalast ühtejärge. Sumgait, tuhandete lein otsustati maha vaikida. Ohvrite arv kahandati viiesajalt 33ni. Juhtunut ei käsitletud ühtse kuriteo, genotsiidina, vaid juhuslike huligaansustena. Rahumeelsesse Jerevani toodi sisse sõjavägi (sõdurid, muide, ei teadnud, kuhu neid viiakse, neile anti vaid täieliku lahinguvalmiduse käsk, kõik arvasid, et minnakse Afganistani). Pidev surve sundis armeenlasi kasutama antud situatsioonis äärmuslikku abinõu, üldstreiki. Sündmused kulmineerusid Jerevani lennujaamas, kus sõjavägi ründas rahvast ja vihast ning hirmust segane Nõukogude armee major tulistas rahva hulka pidemetäie kuule. Üks inimene, Artšik Zakarjan, sai surma. Mõrtsuka nimi pole tänaseni teada.

Liikumine oli jõudnud tupikteele. Armeenlaste väljavaateid kahandas alandav dotseerimine 18. juulil NSVL Ülemnõukogu Presiidiumis. Madalat poliitilist kultuuri demonstreeriti lausa tippasemel. Nagu terve Liit oli kutsutud Armeeniat noomima, nii vastandasid armeenlased end nüüd tervele Liidule. Populaarseks muutus Armeenia iseseisvuse idee. Nii oli üks suur riik viinud väikese rahva seisuga, kus iga kompromiss tundunuks reetmisena. Nõudmised olid kindlad: Mägi-Karabahhia Armeeniale, avalikustada Sumgaiti sündmused, uurida armeenia naiste mürgitamist Massisis.

Ülddemokraatlikke nõudmisi esitada oli juba hilja. Veri oli voolanud ja üks väike rahvas oli otsustanud võidelda «põlvepikkuse poiskeseni».

Selliseks oli situatsioon kujunenud septembri alul, mil käisime Jerevanis. Keskvalitsus oli demonsteerinud oma soovimatust leida rahumeelset lahendust. Kõigile oli selge, et praegu võib ainult Armeenia valitsus mingeid kompromisse leida. Sellest oli tingitud ka inimeste märksa suurem huvi valitsuse tegevuse vastu.

10. septembri õhtuks nõuti kõiki juhtivtöötajaid ooperiväljakule liikumise keskusse. Linnakomitee esimees, kes oli tahtnud masinasse hüpata ja rahva eest põgeneda, toodi isegi vägivaldselt kohale. Kuid valitsus ei suutnud kasutada ainulaadset šanssi, kus nii rahvas kui keskvalitsus ootas mingit konstruktiivset sammu. Oletatavasti kammitses valitsuse liikmeid peale piiratud mõtlemise ka asjaolu, et kõrgemale kohale saamiseks tuleb Armeenias tingimata anda altkäemaksu, tihti teha muidki finantsmahhinatsioone. Küllap kardavad need mafioosod eelkõige kriminaalkurvitagude ilmsikstulekut, kurjategijatele omane ringkäendus ei võimalda hoida rahva poole, nagu meil teevad Toome ja Väljas.

Kuid äri ei tee üksnes mafioosod. Ärile põhineb terve armeenlaste elulaad, paljud on mugandunud sotsialistliku majanduse totrusega ja lõikavad sellest suurt kasu. Armeenias näeme alati palju raha, siia voolab see ka mujalt NSVLst. On tekkinud elulaadi näitajad, mis sunnivad ka kõige intelligentsemat inimest alluma ärimeeste ostan-müün-vahetan-põhimõttele. Tundub, et haridus ei oma armeenia ühiskonnas sellist positsiooni nagu nii vana kultuurirahva puhul võiks oletada. Meile oli huvitavaks kogemuseks viibida ülikooli õppejõudude seltskonnas, kus koheldi ebasümpaatse alandlikkusega kuldhammastega inglise ülikonnas tüüpi, keda meile uhkusega tutvustati kui kaubabaasi juhatajat, «suurt praktikut». Muide, statistika järgi on armeenlased väga haritud rahvus, kõrgharidus on koguni igal viiendal armeenlasel.

Rahvuslike ideaalide ähmastumine on iga küllalt pikka aega NSVLi rüpes elanud rahvuse traagika. Rahvuslik kultuuritraditsioon ja soviitlik modernism loovad vördvormi, kõikjal oma erijoontega, kuid alati võrdsest inimvaenuliku. Armeenias on selle tunnuseid veel vähe. Väliselt hindavad armeenlased oma rahvuslikku kvaliteeti väga kõrgelt, eriti kristlik-humanistlikku traditsiooni. Läbi kogu praeguse liikumise on armeenlased seda traditsiooni suutnud säilitada — teadaolevalt pole ükski aser-

Nõukogude
sõjaväelaste poolt
tapetud armeehia
noormehe mätu-
sed.

Lennujaamasünd-
muste ohvrid.

baidžaan kannatada saanud, samal ajal kui teine pool organiseeris Sumgaiti, korduvalt on kallale tungitud armeenia numbrit kandvatele sõidukitele, Massisis mürgitati 50 naist.

Armeenlased on oma maal absoluutses enamuses, nende uhke põlgus muulaste vastu ei ole lubanud ka suurimal NSVLi migrant-rahvusel Armeenias kanda kinnitada. Saime omal nahal tunda, et kaupluses teenindatakse võõramaalast ainult siis, kui ühtegi armeenlast läheduses ei ole.

Kuid näilise rahvasterviklikkuse all on mandunud rahvuslik kultuuritase. Ka mitte-keeleoskajast kuulaja tunneb armeeniakeelses kõnes otseseid vene laene, eriti väiksema haridusega keelekasutaja puhul. Sestap on mõistetav, et haritlased on tõstatanud loosungi rahvuslikust puhtusest, eriti keelepuhtusest. Paradoksaalne küll, aga kõrgkihti ja eriti intelligendid on pannud oma lapsi vene koolidesse, et tagada neile parem, sealhulgas ka vaimne tulevik, perspektiivid edasi õppida Liidu kõrgkoolides. Ja nüüd, rahvusliku ärkamise perioodil marsivad vene koolide armeenlastest õpilased mööda tänavat ja nõuavad armeeniakeelset haridust. Ka Armeenia kultuurilisel ärkamisel on vähe konstruktiivsust, alternatiivseid haridusvariante pole välja pakutud. Armeenlased ei põe alaväärsuskompleksi, mis sunnib eestlast järgima põhimõtet, et kui me ei saa tugevaks jõult, võime saada tugevaks vaimult. Ükski armeenlane ei kahtle oma jõus, ka mitte vaimujõus. Nad on väike rahvas, kes käitub nagu suurrahvas. Selles on nende jõud ja nende nõrkus.

Üldse tundus meile, et armeenia liikumine on oma radikaalsest iseloomust hoolimata meist tunduvalt süsteemitruum. Armeenlased näivad tõsimeeli uskuvat müüti, et nad on võrdne rahvus võrdses ja vennalikus peres, kellel on õigus ka keskvalitsuselt midagi nõuda. Eestlased on end alati pidanud okupeeritud rahvaks, me pole oma vallutajaid kunagi usaldanud ja oleme juba ammu mõistnud, et Moskvast ei tule peale valu ja kannatuse midagi ning ainus võimalus midagi teha on liikuda suurema isetegevuse ja iseleemise suunas. Mõtetu on pommitada nõudmistega süsteemi, mis on üles ehitatud mahasurumiseks, mitte abistamiseks. Armeenlased näevad läbi konstitutsiooniliste komiteede palju vaeva oma nn saadikute töötlemiseks. Kuid praeguses süsteemis ei oma ülemnõukogu mingit võimu — enne oleks mõttekas süsteem muuta, luua tegutsemisvõimelised

poliitilised subjektid (meil Rahvarinne, Sõltumatud, Rohelised) ja sellega struktuur lõhkuda.

Võidakse küsida, kust me võtame õiguse kritiseerida võõrast liikumist. Meie ainus vabandus on see, et me ei varjanud oma suhtumist ka Jerevanis ja karjusime temperamentsete armeenlastega vaieldes tihti hääled kähedaks. Meie ülesanne polnud ju armeenlastele hosiannat laulda, vaid liikumisi uurida ja võrrelda. Loomulikult ei tagane me kategoorilisest imperatiivist, et lõppkokkuvõttes on igal rahval õigus valida vabadusvõitluseks oma tee, kuid kuna meie situatsioon vene kolooniana on paljuski sarnane, siis ühine vaimne potentsiaal põhjalikult ära kasutada.

On ju selge, et kui impeeriumi majanduslik seisukord paraneb, võivad Moskvast taas ülekaalu saada need jõud, kellele kolooniate säilimine on omaette väärtuseks ja kes sooviksid hakata kinni panema ja maha laskma. Oluline on neile vastandada iseseisvate poliitiliste subjektidena funktsioneerivad rahvusvabariigid. Praegu on teatavate mõõndustega sellel teel vaid Leedu, Läti ja Eesti ning Moskvast on selgesti mõista antud, et just neile vabariikidele langeb kahtlane au riigi vastuvõetav staatus taastada. Kuid oleks selge enesehävitus oma privilegeeritud asendisse puhkama jääda. Me peaksime süsteemi teadliku muutmise ideed laiemalt levitama, sest vaid üldises vastupanus on meie suveräänsuse alus. Armeenias langevad meie mõtted viljakasse pinnasesse.

Meil on palju armeenlastelt õppida, eriti juhul, kui olukord Eestis peaks muutuma kriitiliseks.

Armeenlased on tänu tormilistele sündmustele jõudnud punktini, mil praktiliselt kogu rahvas on poliitiliselt aktiveeritud. Seetõttu on armeenlased endale taganud ainulaadsed poliitilised garantiid. Kui Eestis võidakse üldrahvalik liikumine hävitada mõnesaja arreteerimisega, siis Armeenias seisab ta igal juhul vastamisi võimsa ja vihase rahvahulgaga.

Kuigi me märkasime Armeenia liikumises mõndagi taunimisväärsust, ei kadunud meis hetkekski usk Armeenia tulevikku. Käisime Geghardis vaatamas kaljusse uuristatud kloostrit, mis väärriks kaheksanda maailmaime nimetust. Rahvas, kes on ära teinud sellise Heraklese vägitöö, saab üle tõketest ka iseendas ja annab väärtusliku panuse impeeriumi hävinemisse.

5. oktoober 1988

LAURI VAHTRE

NÜRI VÕITLUS LOHEGA

Siinses kirjutükis tuleb kõne alla üks paljudest kivikestest, millest 1986—87 laoti imetlusväärse kiirusega üles Eesti Muinsuskaitse Seltsi hoone. Jutt on Tartu ülikoolis aastail 1979—1983 tegutsenud rühmitusest «Noor-Tartu» (NT). Niisiis langeb see nõnda nimetatud stagnaalega, mis nagu stalinismgi oli eriti «magus» just oma lõpuaastail. Väliselt ei toimunud tollel ja vahetult eelnenud ajal ülikoolis öieti mitte midagi erilist. Tudengid käisid jõudumööda loenguil, viskasid viina, kippusid «auditooriumi» asemel ütlema «klass», mõni viitsis tegelda ka tõsisema eneseharimisega. Sekka heideti kedagi välja, vahel meelsuse, sagedamini laiskuse ja joomise pärast. Ants Juske ja Linnar Priimägi olid noorsoo isalikult ristinud «disko-teksta põlvkonnaks» ja ülikoolil lasus Koobi rahu.

Ja ometi. Vähemalt mõned ülikooli osakonnad ei jõudnud ka tollal stagnavete pärisügavustesse. Väliselt täiesti arusaamatul kombel jäid aastate jooksul kümned ja sajad noored inimesed stalinismile ning brežnevismile jäljetult kadunuks. Muidugi ei saanud see kõik võtta taolisi suurejoonelisi väliseid vorme, mis oluksid võrreldavad 60. aastate lõpu legendaarsete ettevõtmistega. Ent managem endale silme ette pilt kõievest — vahel on aeg, mil karjutakse «tõmba», sest vastane on väsinud, aga siis on vastane äkki tugev ja karjuda tuleb «hoia», ning on hea, kui hoidagi jõutakse. Niisiis, 1979. a sügisel otsustasid ajalootudengid, esialgu peamiselt Mart Laar ja Lauri Vahtre, proovida, kas äkki poleks aeg hakata tasapisi üle minema loosungile «tõmba!». Ürituse välise vormi inspireerijaks oli Tiina Mäe asutatud Tallinna kooliõpilaste «Kodulinn», ja see eeskuju oli igati loomulik muististe silmanähtava hävimisehävitamise üle südant valutavate ajaloolaste puhul. Hiljem jäigi «Noor-Tartu» ajalootudengite ühinguks, ehkki seda asjaosaliste endi poolt kogu aeg veaks ja puuduseks tunnistati ning suhtelist suletust ületada püüti. Sellega oleks aja jooksul kindlasti hakkama saadud — nii kinnitab Muinsuskaitse Seltsi tänane kogemus. NT (algul veel üliõpilaste «Kodulinn» nime all) eesmärgiks seati tudengkonna vaba aktiivsuse rakendamine praktilisse tegevusse ja ka vaimutöösse. Siin peituskki asja sügavam mõte — alustada lihtsa füüsilise töö tegemist, aga

seada taolistel tööpaikadel ja asjaoludel, mis osalejaid natuke mõtlema paneksid. Näiteks Vana-Jaani kalmistu, mis tollal oli peaaegu mets ja joodikute mängumuru, tegi mõnegi mehe pisut mõtlikuks. Ent taolisi paiku oli ainuüksi Tartu linnas palju. Siit järgneb, et loodeti kaasa tõmmata noori, kellele üldse ja ülepea tegi muret meie kultuur, tema käegakatsutavate objektide — kalmistud, kirikuvaremed, raamatud jne — säilitamine ja, kui vaja, siis päästmine. Näis, et muretsejaid on piisavalt, aga kahjuks enamasti suuga ning et ülikooli kohvik kihab kohvitassi taga virisejatest. See pärast oli sihiks koondada neid, kellele tühipaljast kirumisest väheks jääb ja kes oleksid valmis midagi silmaga nähtavat — olgu seda siis nii vähe kui tahes — ära tegema, kas või ainult omaenese südametunnistuse huvides. Perspektiivis olid ka klubilist sorti üritused, aga põhimõtteliselt teises järjekorras. Nendest põhimõtetest juhendus NT kogu oma olemasolu kestel.

Esialgu edenes asi päris kenasti. Nõu ja jõuga tuli appi kunstiajaloolane Kaur Altoa, liikumist asus esimesel aastal patrooneerima Milvi Reinfeldt (Hirvlaane), tollane TRÜ ajaloo komisjoni sekretär. Liikmeskonda oli siiski vähevõitu. Kuulutused riputati ikka üles nii Pälsoni tänava ühiselamutesse kui peahoonesse, aga tulijad olid enamasti sõbrad-tuttavad ning tööpäevast osavõtjaid 15—20. Põhitöökaks oli võsaraiumine Raadi (täpsemalt Vana-Jaani) kalmistul, nii et kui tekkis probleem «Kodulinn» nime ümbermuutmiseks, tuli üheks ettepanekuks «Raadi klubis». See jäeti kõrvale, kuna Kaur Altoa teadis öelda, et nii hüütakse tollal veel põlemata Wernereri kohviku esimese saali seltskonda. Hiljem jäidi peatuma «Noor-Tartul» ja selle nime all ta nõnda nimetatud ajalukku läkski.

Otsiti ka oma ruumi, mis lõpuks leiti Ülikooli tänavast rahvakohtu maja keldrist. Võib ette kujutada, milline on üks hooletusse jäetud kelder vanalinnas, samuti ka seda, millist töötahet sisendas esimene käik tema uhkete võlvide alla. Sellest ruumist (nimetagem teda Keldriks) pidi noortartlastel palju vaeva, rõõmu ja lõpuks pahandust sündima.

Edaspidises ei ole ilmselt mõtet jälgida detailselt NT hooaegu ja arengut. Mõned üldised piirjooned.

Teisel tegevusaastal tabas liikumist nn

«teise aasta kriis». Palju vaieldi omavahel ja põeti demokraatiapalavikku. Vahepeal moodustati uhke Eestseisus ja toimus midagi parlamentaarset võitluse taolist, mis iseenesest oli üsnagi õpetlik. Sellest siiski väsiti ja tuldi ka kriisist välja. Töö ei soikunud. Palju ühendas noortartlasi Kelder, kus tasapisi saadi nükaugale, et võis hakata kultuuri-üritusi korraldama. Eriti sümptomaatilised ja mõneski mõttes prohvetlikud olid möödunud sajandi ärkamisaega käsitlevad, Mart Laari eestvõttel läbiviidud kohtuprotsessid J. V. Jannseni, C. R. Jakobsoni ja A. Grenzsteini üle. Korraldati ka *happeninge*, kirjandus-, kohtumis- ja stiilõhtuid, peeti maha mitu meeleolukat aastalõpuballi. Mõnda aega ilmus NT ajakirjalaadne väljaanne «Urbs paterna», mille autorite hulka noortartlaste endi kõrval kuulus muide Hando Runnel. See sisaldas ilukirjandust, publitsistikat, populaartheaduslikke ja päevakajalisi kirjutisi. Tegu polnud põrandaaluse väljaandega. Toimetajad ja autorid esinesid reeglina õigete nimede all ja tsenseerisid endid ise, nii et ajakirja polnud vaja levitada argsi hõlma alt. Levikut piiras vaid väike trükiarv. Mitu aastat kestnud tõhus töö Keldri korraldamisel, mille peamine eestvõitleja oli Heiki Valk, andis tulemuseks päris sümpaatse ja ruumika paiga. Pind kinnitati täitevkomitee poolt ülikoolile klausliga, et see on üliõpilastele «Kodulinna» ürituste pidamise jaoks. Niisiis oli selles osas kõik igati korrektne.

Ametlikku staatust NTl ei tekkinudki, kuna liikumine end kusagil ei registreerinud ja seetõttu teda juriidiliselt ka polnud. Keegi õigust öelda ei julgenud nii kahtlast ettevõtmist (aga kahtlane oli kõik, mis jäi väljapoole komsomoli või mõnd muud sarnast tohletanud organisatsiooni) enda hõlma alla võtta. Lõpuks leiti kartmatud patroonid — mitte ülemused — Tartu Linnamuuseumist sealse direktriksi Helvi Pulleritsu ja kultuurimälestiste kaitse inspektori Enn Veenpere näol. NTst oli seevast Linnamuuseumile praktilist abi. Nimelt jõudsid tudengid majast majja läbi käia terve Supilinna ja osa Karlovat, küsides «vanu asju ja muud kולי», millest muuseumi fondidesse tublit lisa tuli. Muuseumis oli selline tegevus tahes-tahtmata õpetlik vanavarakorjajaile endile: niigi nigel arvamus «arenenud sotsialismi» sotsiaalsfääri tasemest langes veelgi. Tähtsamatest tööpaikadest peale Raadi tuleb kõigepealt nimetada Uus-Jaani kalmistut Puiestee tänaval (sinna on maetud K. A. Hermann, M. Veske, H. Treffner jpt tähtsaid isikuid), mille kohta noortartlaste tehtud täpne kirjeldus võimaldas hiljem koostada ajaloolise õiendi ja võtta

kogu kalmistu saatus kõvema häälega kõne alla. Aeg-ajalt õnnestus korrastustööd teha veel Jaani kirikus ja Ülikooli Ajaloo Muuseumis.

Nii seilas NT laevuke vahelduva eduga peaaegu neli hooaega (sügis 1979—kevad 1983). Sellist aastat ei olnud, mil poleks kordagi kerkinud hamletlikku küsimust olemise või mitteolemise asjus, aga ikkagi saadi sellest kuidagi üle ning otsustati esimese kasuks. Tegutsevate noortartlaste arv oli keskeltäbi 30, aktiviste korraka umbes 5 ringis. Osa kaadrit voolas, osa püsis aasta aasta järel. Mitme aasta jooksul kokku osales kenake hulk noori mujaltki, ka väljastpoolt ülikooli. Kogu üritus paistis väljast ehk veidi vägevam, kui ta tegelikult oli. Aeg-ajalt tabas ka kõige andunumaid asjaosalisi väsimus ja stagnaookean kippus tuppa loksuma. Ent õnneks ei juhtunud seda kunagi kõigiga korraka ning nii elati visalt üks talv teise järel üle. Pimedusejüngrid muidugi NT muresid täpselt ei tundnud ja nende silmis oli ilmselt tegu üliohtliku ning isegi hirmuäratava riigivastase nähtusega (sellise vendumuse tekitamiseks piisas ju paljast mitteallumisest komsomoli targale juhtimisele), mille lämmatamiseks ükskord ometi tuli midagi ette võtta. Ja need, kes kõnetoolidest nurisesid üliõpilaste ühiskondliku passiivsuse üle, said lõpuks oma tahtmise. Aga kõigest järgemööda.

NT ei teinud endale illusioone: teati, kui õhukesel jääl kõnnitakse. Keegi ei kahelnud, et silm on peal ja ei kusagil toimikud aina tüsenevad. Aga mõeldi: mis me siis ikka teinud oleme? Võsa raiumine pole karistatav. Kirjanduslik kohus Grenzsteini üle? Tema negatiivset rolli venestuspoliitika kiitjana tunnistas ju poolisõnu isegi tollane ametlik ajalooeadus. Keegi kirus Keldris rahvajuhete? Tagakiusamine kriitika eest on põhi-seadusega keelatud. Maaliti Hillar Palametsa ratsaportree? See oli ju nali. Jne.

Oma huvi NT vastu tegid «organid» esmakordselt ääri-veeri avalikuks 1982. a kevadel, mil ajalooeaduskonna dekaani Allan Liimi kaudu (kes liikumisse tollal üsna pooldavalt suhtus) tehti järelepärimine Keldris toimunud kirjandusõhtute kohta. NTga olid noorte literaatide etlemised seotud vaid toimumispaiga läbi, kuna põhimõtteliselt kultuurilembene NT ei näinud põhjust keelduda andmast pinda omaloomingu esitamiseks. Neil üritustel kõlas ühteist «kahtlast», ent kogu lugu lõppes täiesti rahulikult dekaanile antud sõnaga taolisi üritusi Keldris enam mitte lubada.

Hullemaks ja tottramaks läks elu samal 1982. a kevadel seoses NT Laulupeoga.

1981. a kevadel olid Vana-Pälsoni ühiselamu tudengid eesotsas Riho Nassariga korraldanud, kellelki selleks erulist luba küsimata, nn Vana-Pälsoni I Lauupeo. Tiigi tänava pargis süüdati laulupeotuli, sealt liiguti rongkäigus paarsada meetrit kuni ühiselamuni, mille sammaste peal katusel algas kontsert. Publik — ajaloolased ja fiitoloogid — kuulas ja vaatas ühiselamu eest tänavalt ning üle tee Uus-Pälsoni akendest. Kogu üritus oli üks kena tudenginali ja isegi tollaseid kriteeriume arvestades üsna süütu. Seetõttu rippus ka aasta hiljem ühiselamus teade uuest, sedakorda II Lauupeost. Ent siis suri Villem Ernits ja laulupidu lükkati edasi. Edasilükkamise aja jooksul (vist nädal või paar) olid ülikooli targad mehed end kogunud ja laulupeo ära keelanud — lihtsalt igaks juhuks. Kui keeld, siis keeld. Nii ilmuski fuajeesse teadetetahvlile sõnum, et laulupidu jääb ära. Ning sinnasamasse kõrvale veel teine, mis teatas, et samal kuupäeval ootab NT huvilisi Noor-Tartu I Lauupeole. Kogunemine pidi olema Toomel õhvikivi juures, kontsert või õigemini ühislaulmine aga linna ääres, inimtühjas paigas Puiestee kalmistu taga. Mõeldi, et siin pole ülikoolil midagi teha ega keelata. Ülikooli juhtkonnale tekitas olukord ilmselgelt tõesti peamurdmist, sest muidu poleks käitunud nii kummaliselt. Nimelt hakati NT kuulutusi lihtsalt vargsi maha kiskuma. Nii lapsikule reageeringule 350aastase ülikooli rektoraadi poolt ei osanud taastane NT oma hämmingus vastata muuga kui uute kuulutuste ülespanemisega (mõne päevaga vahetus neid 6 komplekti). Rektoraadi närvid ei pidanud «teadete-tahvlisõjale» kuigi kaua vastu ja kaks NT esindajat (L. Vahtre ja K. Jänes) kutsuti prorektor Uno Palmi jutule. Prorektor kohvi ei pakkunud ja üldse näis tudengites hindavat üksnes roomavat alandlikkust, möödaminnes solvas noort daami ja kõige selle tõttu mõõdus kohtumine «vastastikuse mittemõistmise jahedas õhkkonnas». Pimedusejüngrid olid suisa hädas: NT kui liikumine ei allunud mingil määral ülikoolile, samuti ka «lauupeo» planeeritud toimumispaik. Jäi üle vaid ähvardada kui prorektor üliõpilast. Silmakirjalikkuse tipuks keeldus U. Palm sõnaselgelt ütlemast «ma keelan», seda asendas vana hea stagnaaegne «te peate ise aru saama». Kusjuures asi polnud üldse kära väärt: «lauupeole» oleks kogunenud vast 50—60 inimest, mis Tartu linnanõukogu võimu vaevalt et kuidagi ohustanud oleks. Ülikooli juhid nägid aga vaimusilmas (nii selgus prorektori jutust) sadade ja sadade tudengite kolonne marssimas Toomelt alla, käes lipud ja loosungid, ummistamas tänavaid ja sildu. Lõpuks kutsuti

L. Vahtre ja Linnamuuseumi direktress H. Pullerits isegi EKP Tartu linnakomiteesse, kus samuti nõuti peamiselt «ise arusaamist». NT otsustas taanduda ja teadete-tahvlile ilmus uus kuulutus, milles anti teada, et ka NT laulupidu jääb ära, küll aga toimub samal kuupäeval ja kellaajal Raadi kalmistul tavaline tööpäev. *Alma materi* paniköörid, kelle ideaaliks ilmselt oli ülikool ilma nende tüütute ja tülikate tudengiteta, olid selleks ajaks nii kaugel, et püüti keelata isegi tööpäeva, aga seda nõuet NT lihtsalt ignoreeris. Kogu absurdne jant oli teinud NT võsaraiumisele aga enneolematut reklaami: see mõõdus erakordselt rahvarohkelt ning meeleolukalt. Kõrgendatud enesetundele aitas kõvasti kaasa erariides fotograafide usin tegevus noortartlaste kirvetöö jäädvustamisel. Neid piltnikke hiilis põõsaste vahel terve legion ja talguliselt tundsid end otsekui filmitähed. Sedakorda pühitses NT võitu, ehkki kainemad pead võisid juba tollal arvata, et kõik pannakse talle ja jääb protsentide kandma.

Nagu korralikus kontoris ikka saabub protsentide maksmise aeg aasta pärast, 1983. a kevadtalvel. Kursus, kuhu kuulus enamik NT raudvarast (H. Valk, M. Laar, L. Vahtre, I. Rebane, T. Pukk jt), valmistus lõpetamiseks ja oli hakanud NT praktilisest tegevusest järk-järgult tagasi tõmbuma. NT asju muidugi veel aeti, aga jäme ots oli juba nooremate, eelkõige Tõnis Lukase käes. 1982. a oli ülikooli tulnud uus ja tegus rebasekursus, kes üritusega kohe kaasa läks. Üldse oli 1982. a sügis möödunud vaimse ergastumise õhkkonnas, millele oli omajagu tõuget andnud EÜE svine kokkutulek Intsikurmus, kus lavastati skandaal ennekuulmatult kodanikujulge malevataidluse pärast (printsipiaalse parteilise seisukoha esitas žürii esimees Aarne Vahtra) ja muidugi tekitasid elevust ülikooli 350. a juubeli pidustused. Ent talv tõi süngemaid märke. Jõuluõhtul J. Kuperjanovi haul käimise eest eksmatrikuleeriti kolm esimese kursuse poissi: Indrek Tarand, Mart Sarapuu ja Aivar Reidla. Lisaks üleüldisele ehmatusle oli see lõögiks ka NT lähematele tulevikuväljavaadetele, kuna kaotsi läks korraga mitu head «tegitjat».

Kummaline küll, aga halvemate aegade üheks põhjuseks sai *heavymetali* nõukogude variandi tippmehe Leonid Brežnevi surm 1982. a novembris. Juri Andropovi tegelikest poliitilistest sihtidest polnud ega saanudki veel olla kellelgi õiget aimu, aga ilmselt innustas «valvsaid» aktiveerumisele uue parteijuhi endise ametikoha paljas fakt ise. NT jõudis siiski veel maha pidada suurepärase ja meeleoluka jõuluballi, ent veebruaris läksid lood

korruga täbaraks. Ülikooli parteisekretäri Advig Kirise juurde kutsuti NT viimane liider Tõnis Lukas ja esitati talle koletu kuriteo tõendina äsjamöödunud tööpäeva kuulutus, mis lõppes sõnadega: «Kes sa ka ei oleks — ära karda kedagi ega midagi! Löö kampa — sa ei kahetse!» Tegelikult polnud noortartlased sellega midagi paha mõelnud (praegu on seda isegi narr seletada), oli vaid kasutatud NT tavalist kuulutustestiili. Näiteks võis kalmistutööpäeva teatel olla motoks «Surnuaedadele on tulnud elu» vms. Aga nagu öeldakse — varga peas müts põleb. Nähtavasti tundis sm Kiris nii ennast kui oma kaasvõitlejaid kuulutuse lõpusõnade läbi puudutatud olevat (või oli see ainult ettekääne). Ta väitis, et NT on läinud üle igasuguste piiride ja et asi endisel kujul enam edasi kesta ei saa. Kõige suuremat meelepaha kutsusid esile kultuuriüritused, liikumise õieti mitte kellelegi allumine, ent ka NT nimi. Viimane meenutas tahes või tahtmata «Noor-Eestit» ja see oli parteisekretäri meelest ja tema kultuurikontseptsiooni kohaselt äraütlemata paha.

Sellest päevast algas üle poolteise aasta kestnud halb unenägu. Faktiliselt olid äkki keelatud NT nimi ja senine alluvus või õigupoolest allumatus. NT asus otsima võimalust end legaliseerida, ennast mingisse võimalikult formaalsesse alluvusvaherkorda asetada. Selle ja järgmise aasta jooksul tuli kõneks mitmeid variante, millest seisis kauem päevakorras võimalus saada loodava Muinsuskaitse Seltsi allüksuseks. Paraku tollal Seltsi veel ei olnud, olid ainult jutud ja plaanid ning Seltsi tekkimine «altpoolt» (nagu hiljem sündiski) oli lausa rootsi kardinaid vääriv üliketerlik mõte. Niisiis: pole võimalik organisatsioon muinsuskaitseklubiks, kuna Muinsuskaitse Seltsi pole veel «loodud».

1983. a kevadel läks ülepea lahti midagi nõiajahi-taolist, ettevalmistamisel oli järjekordne suurem dissidentide peade raiumine. Töö käis muidugi märksa laiemal rindel ja kolle olid kõik kohad täis. Näiteks suleti «Edasis» rubriik «Kodu-uuriija». (Huvitav, kelle käsul?) TRÜ komsomoli- ja parteiaktiivi koosolekul võttis NT vastu ootamatult ägedalt sõna EKP Tartu Linna-komitee tollaegne I sekretär Indrek Toome, kes lõpetas oma jutu hoopis kummaliselt: «Hiljuti pandi Pälsoni 23 ühiselamu põlema ja üleüldse me ei tea, mida nad seal keldris teevad!» Nojah, kui ei tea, siis ei maksa ka rääkida... Täna tahaks uskuda, et nii kurja vihje tegemine oli vaid pahatahtlikult ühe-külge informatsiooni viil.

Veel säilis lootus end allutada TRÜ Üliõpilaste Teaduslikule Ühingule, aga mitmesugustel läbirääkimistel tulemusi polnud.

Tagantjärele on selge, et see polnud muud kui kassi-hiire mäng ja lihtlabane väljasuretamistaktika. Kogu ajaloo-osakond oli äkitselt löögi all. Aprillis toimunud teaduskonna õppejõudude koosolekut austasid kohalviibimisega Advig Kiris ja rektor Arnold Koop, kes õppejõude pehmelts öeldes ülitõsiselt «hoiatasid», lisaks teatati V kursuse üliõpilase Lauri Vahre eksmatrikuleerimisest. Vastav käskkiri kandis Uno Palmi allkirja. Väljaheitmine 3 kuud enne lõpetamist oli igatahes jahmatav, seaduslikku alust ei selgitatud. Ilmne oli aga eesmärk — hirmutamine, n-ö avalik hukkamine hoiatuseks ja õpetuseks noorele soole — niimoodi käib noortartlaste ja muude seesuguste käsi.

Tartu julgeolekutöötajate vestlushimu muutus tol kevadel lausa painavaks ja tabas paljusid, sealhulgas Heiki Valku ja Mart Laari.

Kõiges selles suutis NT siiski veel faktiliselt püsida. Korrastati Eesti Riigi Keskarhiivi (praegune RAKA) direktori dr Otto Liivi haud Puiestee kalmistul ja viidi läbi korjandus korraliku hauakivi valmistamiseks. Hauakivi paikapaneke sama, 1983. a detsembris sai NT viimaseks tõhusamaks teoks ja ühtlasi hauakiviks NTle endale.

Viimast korda kerkis kunagise NT elustamine päevakorda 1984. a kevadel, mil T. Lukas pidas läbirääkimisi võimalikust allumisest ÜTÜle. Sellele oli aga vastu ÜTÜ teaduskondlik kuraator professor Herbert Ligi. Tegelikult polnudki suurt midagi arutada — NTst oli jagu saadud, rahu oli maa peal ja ülemustel tudengitest hea meel.

1984. a lõpul, utmise eelõhtul, nendivad NT kunagised loojad ja aktivistid, et liikumist enam pole, teie võit. Aga kas võitjate väejuhiks polnud mitte Pyrrhos?

*
Mõni sõna NT pärandusest.

Noorte oma kätega puhastatud, remonditud ja sisustatud Kelder langes madala kauplemise ja haleda lollitamise ohvriks. Keldri äravõtmist oli muidugi ammu oodata, aga sinna oma aega ja hinge matnud noortartlaste sooviks oli, et see läheks KRPI kätte Jaani kiriku terrakotaskulptuuride hoidlaks ning teeniks seeläbi mingilgi moel edasi NT ideaale. Aga NTle süilitati siingi veel hauda järele: 1984. a sügisel läks kelder «ajutiselt» plekitöökoja kätte ja see töökoda asub seal tänase päevani. Keldrisse aastatega kogunenud kraam tassiti lihtsalt laiali.

Imelik, et mõnesuguste asjameestele muutus NT tõeliselt hirmuäratavaks alles nüüd. Surnuks naljutatud brontosaurus näikse olevat lausa ebasklikku hirmu tekita-

nud. 1984. a võtsid tollase ajaloolaste esimese kursuse ette dekaan Allan Liim ja dotsent Hillar Palamets. Dekaanil jutust selgus, et NT, mis alguses oli teinud ka tänuväärset tööd, langes peagi Tarto-Pesti dissidentliku grupi mõju alla (nagu NT oleks koosnenud iseseisva mõtlemisvõimeta inimestest!), muutus natsionalistlikuks ja nõukogudevastaseks. Sellist veendumust täheldasid hämmastunud noortartlased juba 1983. a kevade «vestluste» ajal ning selle taga ei seisa muud kui mõnede isikute võimetus uskuda teisitimõtlemise ilmingute isetekkesse valitseva nõmeduse tagajärjel. Ikka olid süüdi mingid «niiditõmbajad», vaenulikud «hääled» ja võib-olla Vanakurat ise. Ainult kui palju suurte meeste luuremängudeks väikeses linnas! Vana hea Stalini-aegse veendumuse kohaselt ei saa kriitilise meelega inimesed olla muud kui väljamaa spioonide poolt teksapükste eest äraostetud käsilased, ja kui taolisi on korraka palju, peab tegu olema

eriti ohtliku vandenõuga. Kuidas sobib sellega tees ühiskondlikust teadvusest kui ühiskondliku olemise produktist, on teadmata. Üks on kindel — kusagil jääb puudu kas mõistusest või aususest.

NT kummituse ümber keerles 1984.—1985. a veel hoopis veidraid kuulujutte. Kui neid ei levitatud teadlikult, siis vähemalt tahtmatult olid nende tekkimises süüdi liikumise laialiajajad. Näiteks rääkisid Tallinna 24. keskkooli õpilased Mart Laarile tõemeeli, et Eestis pesitsevat kusagil metsas umbes viiskümmend noort fašisti, kes kahe põranda all edasitegutseva NT juhi eestvõttel koguvat relvi. Ülikoolis tunti veel mõnda aega poolmütoloogilist hirmu «NT ringkondade» ees, kes oma tegevust salaja jätkavat ja üliõpilasi endiselt oma võrkudesse meelitavat.

Mõru lohutus äranarritud ürituse entusiastidele. Lausa õnn, et tänane päev on eilsest targem ja kibedust unustama paneb. Aga mitte lugu ennast.

MARGUS KASTERPALU

AMETNIK JA POEET

Ametnikust.

Tartus Õpetaja tänava pargipoolses otsas asub maja, mille teisel korrusel kabineti seinal ripub korralikult klaasitud ülesvõte intelligentsest, rahuliku olemise ja paljaneva lagipeaga härrast. Küsisin kord teadjamatelt, kas see ongi prof. Jüri Uluots, see meie viimane peaminister? (Teadsin, et maja kuulus varem talle, nii et — võinuks ju olla?) Tegelikult leidis muidugi taaskordset kinnitust argitõde: ajad ei ole enam need! Mulle öeldi, et mees seal pildil on Kalju Kääri. Pean tunnistama, et see nimi ei öelnud mulle just palju. Nii sai järgnenud piinlikult vaiksete minutite jooksul tajutud häbitunne oma masendava piiratud pärast ajendiks küsimustele, mida paljudele esitades olen jõudnud niikaugemale, et võin M. Unti parafraaseerides öelda: «Ta suri infarkti 6 aastat tagasi. Pealinna jõudis uudis alles paari nädala pärast. Kõik olid ta unustanud. Selles pole tegelikult midagi halba, pigem vastupidi. Oli parem, et ta valgusvihust kadus. Mingis mõttes risustas ta vaimset atmosfääri. Ta oli küllalt isikupärane, et niigi kirjut pilti veelgi kirjumaks ajada. Me ei tea, kuidas veetis ta oma viimased päevad meist kaugel. Me ei

tea tema päevi ega öid, ei kuule kahinaid, mida ta kuulis. Võib-olla ta kannatas, võib-olla rõõmustas, kuid õnneks ei saanud keegi sellest enam teada. Võisime öelda: me ei tea, mis mees ta oli. Teame vaid, et ta sündis, kirjutas mõned artiklid, juhtis Tartus kirjanduselu ja suri.»

Kalju Kääri tuli Tartu kirjanike ametlikku etteotsa 16 aastat pärast seda, kui kirjanike senise Aia (praegu Vanemuise) tänava residentsi uued peremehed endistel sõbralikult, kuid tungivalt ükskõik kuhu mujale kolida soovitasid. Paljude tühjaks jäänud majade vahel polnud muidugi kerge valida, kuid lõpuks arvati Uluotsa maja sobivaimaks. Esimene KLi Tartu osakonna sekretär E. Hiir hakkas seal peatselt sõjajärgsetele noortele kirjandushuvilistele esimest luulekooli andma. «Oli kord, me ei nooruses, selline üleüldise aktiivsuse aeg,» on J. Toomla toonaseid päevi meenutanud. Esimestel aastatel toimunud koguni «kohviõhtad», mis hiljem küll kui kodanlikem komme ära keelati. Ja ega siis ainult see kohvitamine. Nii muutus «Hiire klubi» rahvasuus õige varsti «Hiire tsitadelliks», mida selle peremees «oma tubli ja kasvava

kollektiiviga» kui «ideoloogilise rinde üht võitlusstaapi» ikka ja alati «kodanlike natsionalistlikeste ja intrigaanide rünnakute eest» kaitsta lubas. (KLi materjalid KMis). Et see päriselt ei õnnestunud, ilmneb sellestki, et 1960. aastal sai KLi Tartu osakonna sekretäriks J. Feldbach, keda parteikomitee mulle teadmata põhjustel sellele kohale kinnitamast keeldus. Veel kuulsin n.a sellist lugu: kord (see oli siis kuskil 50ndate lõpus) käinud Juhana Smuul KLi esimehena ametiasjus Tartus. Jutud räägitud, kutsunud ta Hiirt enesega lõunatama. (Et teeks ühe väikese.) Hiir keeldunud aga kategooriliselt. (Et äkki mõni tuleb.) Ootasid siis tunni, ootasid teise — ei kedagi. Lõpuks ei pidanud Smuul enam vastu, käskis Hiirrel kõik sinnapaika jätta ja jalamaid kaasa tulla. (Et ülemuse korraldus.) Hiir riputanud siis sildi uksele ja puha, instrueerinud veel pool tundi majahoidjat ka. (Et tähtis asi ja kohe tuleb.) Majahoidja pomisenud: «Pole siin kümme aastat keegi käinud, ei tule selle tunni sees ka!» ja löönud ukse kinni.

Kuid tagasi Kääri juurde. Ta oli Tartu poiss, sündinud 1921. aastal. (Noil aastail sündinute puhul on see fakt teadupärast olulisem kui tavaliselt). Lõpetanud just sõja alguseks Salme tänava kommertskooli, leidis ta end ühel päeval koos teiste mobiliseeritud EÜSi maja aiast. Edasi Raimond Valgre laulust tuntuks saanud Tšebarkuli laager, kus temast formeerimise käigus 779. suurttükiväepolgu luuraja tehti. Kas juhuse või kirjutamiskalduvuse ilmsikstuleku tõttu sai temast polgu kroonikakirjutaja. Kas juhuse või millegi muu tõttu astus ta samal 1942. aastal parteisse, kuid ei püsinud seal kaua. Süüdistatuna natsionalismis heideti ta ridadest välja. Maiuspalaks kaebajale oli K. K. kuulumine «koolipoiste natsionalistliku organisatsiooni», mis olevat «midagi palju hullemat kui Kaitseliit või noorkotkad», nagu P. Kuusberg kord A. Kaalepile oli tunnistanud. Ei jäetud märkimata ka isa vangivalvuriametit ega pärast juunipöõret K. K. nõopaugus nähtud sinimustvalget lindikest. Tegelikult ei olnud see koolipoiste organisatsioon midagi muud kui Kalju Lepiku algatusel 1940. aastal asutatud kirjandus- ja kunstirühmitus «Tuulisui», mis veel kord näitab tollaste süüdistuste absurdsust. 1946. aastal võeti demobiliseeritud kaardiväevanem K. K. TRÜ eesti keele ja kirjanduse osakonda, kuhu samal aastal astusid ka Juhana Peegel ja Ain Kaalep. Viimase meenutust mööda oli niigi tagasihoidlikest ja ettevaatlikest Punaarmee poistest (neli neid oligi kogu kursuse peale) K. K. kõige endasestõmbunum. Põhjust ei pea otsima kaugel — kord natsionalismis süüdistatud ei päästnud

jätkuvatest vintsutustest vastavates organites ei raske haavataasaamine Narva all ega sõja võidukas lõpp. Õppimise kõrval töötas K. K. «Postimehe» (hiljem «Edasi») toimetuses, tehes mõlemat ülima tõsidusega. J. Peegel (kes lisaks kursusekaaslusele oli K. K. alluv lehe juures) on meenutanud, kuidas ajaleht K. K. eestvõtmisel lauavabrikus sotsvõistluse organiseeris ja kuidas ladina keel ainult kaasvestlejate vähesuse tõttu K. K. koduseks keeleks ei saanud. 1957. aastast sai K. K. KKI aspirandiks. Ühes erakirjas kirjutab ta sellest nii: «Mäletan, kord üliõpilasena võtsin E. Sõgla juuresolekul 5. auditooriumis sõna — arutati kirjandusõpikuid — ja ässitasin eesti ajakirjandust ning peaaegu et kogu maailma avalikku arvamust õpikutele ja Sõglale pihta andma. Sõgel võttis mind mõne aja pärast KKI aspirantuuri.» Väitekirja teemaks pidi saama «Eesti romaani arengujooni», kuid nagu E. Sõgel J. Peegile olevat öelnud: «Näed, mees oli kolm aastat aspirantuuris, midagi puhta lehe peale ei saanud.» K. K. materjalide hulgas KM KOs leiduv — 34 lk väitekirja esimesest, romaani tekkimist Eestis käsitlevast peatükist, kirjavahetust juhendajaga jms — viib mõtte pigem KKI õhkkonna sobimatusele K. K. jaoks kui mehe enda küündimatusele.

1962. aastal võeti K. K. Kirjanike Liidu liikmeks. Samast aastast kuni surmani oma sünnipäeval 21. detsembril 1982 oli ta KL Tartu osakonna (neli esimest aastat parteitu) sekretär.

Poeetid.

Tartu Kirjandusmuuseumi kabinettides ja koridorides leidub mitmeid eesti kirjamehi kujutavaid kunstiteoseid. Näitusesaali selline segapuder ei passiks, kirjandusmuuseumi aga küll — eri aegadel erinevate autorite poolt erineva suhtumisega kujutatud erinevad inimesed saavad nii ajamärkideks, mida mööda liikudes saab ettekujutuse tervest kirjandusloost.

KMi maalikollektsiooni kuulub ka Ilmar Malini «Poeet Artur Alliksaare portree», mida kunstnik alustas enne ja lõpetas pärast 1974. a põetud infarkti (vt «Keel ja Kirjandus» 1986, nr 1). Klassikalise portree mõõduga on selle maali puhul vähe peale hakata, see on pigem kompositsioon, «nägemismeele keelde tõlgitud intuiitivne kokkuvõte sellest iluelamusest, mis on ühine Artur Alliksaare luulele ja Ilmar Malini maalikunstile»; terve valik «õrnas kuldsinises koloriidis» omamoodi «terviklikku ja tõelist tulvil asju», kirjutab Ain Kaalep Ilmar Malini maaliraamatu saatesõnas.

Selleni jõuab välja ka José Ortega y Gasseti luuletaja-määratlus: «Luuletaja algab sealt, kus inimene lakkab. Üks peab lõpuni

läbi elama oma inimliku elutee, teise kutsumuseks on avastada seda, mis ei eksisteeri. Ainult nii on luuletaja töö õigustatud. Luuletaja rikastab maailma, ta lisab sellele juba isendas olemasolevale tõelisusele terve mandritäie eksisteerimatuid asju.»

Maailm enda poolt košmaarsele tõelisusele intuitsiooni ja mõtekujutuse abil lisaks loodud eksisteerimatute asjade (poetilise maailma) keskel seisev Poet tundub mõtlevat:

«Tean, millal rahutust on kõige raskem kanda.

Tean, millal südant on kõige võimatum suunata.

Tean, millal tuleb mõte, mis saab masendavalt asendamatuks.

See on siis, kui mälu läheb otsima ühte kadunud kevadet.

See on siis, kui laul läheb otsima kahte kadunud

kadentsi maailma müramüriaadide keskel.

See on siis, kui seistakse iseene hääle nagu ootamatu ilmutuse ees.

Näoga vastu näotuid tuuli.»

(«On see õitsvate kaktuste sosin?»)»

Artur Alliksaar oli Tartu poiss nagu Kalju Käärigi, sündinud viimasest kaks aastat hiljem, 1923. Omal ajal liikus kuulujutt, et A. A. olevat paruni poeg, kes, 1939ndal Eestist lahkunud, lõpetas Göttingeni ülikooli ja sai doktorikraadi. L. Metsar peab seda lugu A. A. enda müstifikatsiooniks ja ka minul kasutada olev lubab kinnitada, et Arturi isa Robert oli raudteelane.

Raudtee sai töökohaks ka A. Ale, esimest korda pärast Treffneri Gümnaasiumi reaalharu lõpetamist suvel 1942. Saval sügisel immatrikuleeriti A. A. Tartu Ülikooli õigusteaduskonda, kuid juba poole aasta pärast katkestas õpingud Saksa mobilisatsioon.

Mulle teadmata kavalusega õnnestus A. Al siiski veel ligemale aasta tegevteenistusest kõrvale hoida ja selle asemel Viinis, Budapestis, Prahast jt Kesk-Euroopa linnades seigelda. 1944 saadeti A. A. siiski idarindele, kust ta küll juba samal aastal deserteris.

Selle aasta lõpukuid meenutades kirjutab L. Metsar: «Tartu on varemtes. Istun õhtul tattnina valgel toas ja loen. Korraga koputus uksele — ja sisse astub Artur. Ei varem ega hiljem pole ma tundnud kohtumisest nii suurt rõõmu. Ja siis korraga: «Kuule, las ma loen sulle midagi. Tahad kuulata?»» Nõnda saab L. Metsar oma üllatuseks teada, et tema klassivend Tartu XV algkooli päevilt on — luuletaja.

Samal ajal asus A. A. jälle tööle raud-

teel, kus üheks tema ülesandeks sai tööliste värbamine. See tähendas sagedasi komanderinguid ja ametikohast tulenevat priid sõitu kogu raudteel — kuni 1949. a sügiseni, mil revident leidis A. A. paberimajanduse liiga pilla-palla olevat. Kohus mõistis A. Ale Vene NFSV KrK § 109 järgi 6 aastat vabadusekaotust. See § kõlab: «Võimu või teenistusliku seisundi kuritarvitus, st seesugused ametiisiku teod, mida ta võis toime panna ainult oma teenistusliku seisundi tõttu ja mis, mitte olles tingitud teenistuslikest vajadustest, tõid kaasa tagajärjena asutise või ettevõtte korrapärase töötamise ilmse rikkumise või ...» jne.

A. A. poja valduses on kiri, mille A. A. on kirjutanud 29. nov 1956 ja mis on adresseeritud NLKP KK I sekretärile (koopiad NSVL Ülemkohtu esimehele, NSVL peaprokurörile ja «Pravda» peatoimetajale). Selles kirjas palub A. A. lõpetada oma ebaseaduslik kinnipidamine ja kirjeldab selles seoses 6. jaanuaril 1954 aset leidnud Moskva sõjaväeringkonna tribunali istungit, mille käigus justiitsalampolkovnik Ševlenko A. A. poolt antud tunnistuste mõtet kuritahtlikult moonutades (näiteks muutus A. A. Euroopa-reis 1943—1944 ebaseaduslikuks väljasõiduks NSVLi territooriumilt enne II maailmasõda jne) saavutas A. A. süüdimõistmise kurikuulsas § 58^{1a} alusel. See kõlab: «Kodumaa reetmise, st tegude eest, mis on toime pandud NSVLi kodanikkude poolt NSVLi sõjalise võimsuse, NSVLi sõltumatus ja tema territooriumi puutumatuse kahjustamises, nagu spionaaž, üleminek vaenlase poole, põgenemine või lendamine välismaale, karistatakse — mahalaskmisega, ühes kogu vara konfiskeerimisega, kergendavil asjaoludel aga — vabadusekaotusega 10 aastaks, ühes kogu vara konfiskeerimisega.»

A. A. vabanes amnestiaga 1957. aastal. Tema aadressiks sai Мордовская АССР пос. Явас асемел г. Морда ул. Комсомольская д. 11а к 21, КМКОs on A. A. kaks tollast kirja F. Tuglasele, milles A. A. palub austatud kirjanikul avaldada oma arvamust kirjades leiduvate luuletuste kohta.

Tartusse jõudis A. A. tagasi 1958. aastal ja tegeles edaspidi peaaesjalikult ainult loominguga — kuni 12. augustini 1966. Ilmar Malinil on maal «Siniste pisarate org. Pühendatud äsja surnud poedi Artur Alliksaare mälestusele». Seda teost vaadates hakkab kurb isegi siis, kui ei tea maali pealkirja ega tunne pühendust.

Ametnik ja poet

Nende kahe mehe eluteed kõrvutama ajendas mind lugu, mille tööde-olemise kohta

ma siiani kinnitust saanud ei ole ja mille ma siinkohal ainult sellepärast ära toon, et «usk aegade muutuvusse, ootamatuise pöörangutesse nõuab kõigilt mineviku käsitlejailt, et nad midagi ei unustaks, midagi kõrvale ei jäta. Sest võib-olla on kõike seda siiski kunagi vaja» (B. Kangro, «Häitsme-mehi ja pärlipüüdjad» II).

Kui A. A. 1966. a augustis suri, leidis osa Tartu kirjanikke, et KL peaks (mis sest et) ametliku tunnustusega poeedile vähemalt pärjagi läbi viimast austust avaldama. Kui selle jutuga KL Tartu osakonna sekretäri Kalju Kääri juurde mindi, ütelnud viimane, et KLil on sellekohased summad ainult KLi liikmete tarvis ja kuivõrd A. A. nende hulka ei kuulu, ei saa ta midagi teha. Nii jäi kirjanike kutseorganisatsioon oma ametliku esindaja näol Alliksaare asjas lõpuni enesele truus. (Juba E. Hiir tahtis A. A. noorsoo rikkumise pärast Tartust välja saata.) See muidugi ei tähenda, et seda meelt oluksid ka kirjanikud. Näiteks Rudolf Sirge tuli mõni päev pärast A. A. matuseid Tartusse, väljendamaks oma pahameelt selle üle, et A. A. surmast õigel ajal Tallinnasse ei teatud ja et KL matuste organiseerimisel ei osalenud. Jaan Kross valas oma nõrdimuse toimu üle allegoorilise luuletuse «Rätsepate oldermanni meister Knopffi arutlused ja hoiatused. Lömperrätsep Källholmi surma puhul sel 14ndal lõikuskuu päeval a 1666...», kus üksikasjalikult kirjeldatakse meister Knopffi mõtteid ja tegusid, kui tema ukse taha on saabunud delegatsioon saamaks oldermannilt raha siitilmast lahkunud Källholmi matuste tarvis. Otseleid viiteid leiame tekstist paar: nimi Källholm, mis rootsi keelest Allik(a)laiuks (-saareks) tõlgitav, ja pealkirjas kasutatud kuupäev, mis otse-selt A. A. surmadaatumile viitab. Kaudsemaid paralleele on aga lausa mitu, näiteks värsid 43—46:

«et see Källholm kord, karjuseameti peal,
olla kroonu kasukalambaid püganud
ja kohtusulaste punane T
olnud rinnal tal karvade sees...»

T on põletatud vargamärk (rootsikeel-
sest sõnast *tjuv* — varas), mis luuletuses
viitab A. A. kohtulikule karistusele; 7. värs:
«Aga Källholm polnud ju ülepea antvärgi-
seisuses mees» — viide sellele, et A. A.
polnud KLi liige; värsid 64—65: «Kaon
süa süngi alla, /et ei paista mu pea kana-
munagi» — viide K.K. paljanevale lagi-
peale jne. Kui lisada süa veel luuletuse
esisalgses pealkirjas nime Knopff asemel
esinud Scher (die Schere — käärid) ja
näiteks meister Lepas äratuntav Ain Kaalep,
sis võime leida (nagu tookordne arvus-

taja L. Iher), et J. Krossi luuletuse keske
mõtte ümber «tihendatakse eludetaile tavaliselt
möödukalt, igal juhul piisavalt». Pii-
savalt selles mõttes, et luuletust lugedes ja
veidigi reaaliaid tundes ei teki mingit
kahtlust — kõik see just nii oligi. Komplekti
sobivat on võimalik kirjeldada ka K. K.
lõppsõna 7. mail 1965 toimunud A. A. luu-
letuskogu käsikirja avalikul arutelul, mis kõ-
las umbes nii: «Tänane koosolek, kus on nii
palju võõraid inimesi, kes siin muidu kunagi
käänud ei ole, ja kus jagatakse küll oht-
rasti kiitust, kuid aus ja arukas kriitika
puudub, ei ole küll kõige kohasem otsus-
taja käsikirja kunstiküpsuse üle. Sellise
eufoorilisevõitu arvumuse avaldamine aja-
kirjanduses, nagu siin sooviti, pigem takistab
kogu ilmumist kui kiirendab seda.» (Võõras-
te inimeste all mõtles K. K. interdistsip-
linaarse teadlasteringi «Ellips» liikmeid, kelle
hulka ka A. A. kuulus ja mille laialisaat-
misel sulaperioodi lõpul see kuuluvus väga
kompromiteerivaks faktiks tunnistati.)

K. K. «musta südametunnistusega» on või-
malik seletada ka nii 1986. a KL aasta-
koosolekul K. K. poolt tehtud ettepanekut
lõpuks ometi tema ja A. A. vahetada
puudutavad küsimused selgeks rääkida (mille
peale keegi sõna ei võtnud) kui pärast A. A.
surma tema abikaasale tehtud kaht 50rublast
toetust ning soodsamatel tingimustel masina-
kirjatööd. Isegi K. K. hilisemat toetust noor-
tele (J. B. Isotamme soovitamise KLi liikme-
kandidaadiks, üliõpilase P. Oleski poolele asu-
mine tüliküsimuses H. Puhvliga) on seletatud
sooviga heastada tehtud vigu. Samas leidub
KLi materjalide hulgas KMs K. K. aruanne
EKP Tartu linnakomitee bürool 1979. a
märtsis, kuhu ta nõuti aru andma tollase Tar-
tu NAKi esimehe H. Jakobsi ja Julgeoleku-
komitee «Poolpäevalehe» nimelise ühisvälja-
ande asjas ja mis lõpeb sõnadega: «Mis puutub
Doris Karevasse, Linnar Priimäesse ja teis-
tesse koondise liikmetesse, kes «Poolpäeva-
lehe» väljaandmisega ehk seotud olid, siis
vähemasti asjaolude lõpliku selgumiseni palun
nende suhtes sanktsioonide mitte rakendada
nende õppe- ja töökohas.» (Selle eest sai
K. K. parteilise karistuse.)

Tegelikult pole teab kui oluline, kas ja kus
mõni lugu toimus. Küsimus on kerguses,
millega me inimesi õigeteks ja valedeks
jaotame, oleme harjunud jaotama. Et «Pril-
lid, millega vaadata enese südamesse, on
purunenud,» nagu kirjutab Alliksaar, ei saa
me ühiskonnas — kus

«Suur imik virgub vahetevahel ja raputab
kärsitult ajaloo kõristi, pannes voogama
kangelaslaulude katkematu kangastuse.»
(«Kes mängib masti, saab purje pealekauba»),
kus mitte inimese vaba tahe ega vaba valik,

vaid väline sotsiaalne ettemääratus ja paratamatus (nt sünniaasta) juhivad inimese kõlbelist teekonda, kus eetilise idealismi asendamine konformismiga on organiseeritud riiklikul tasemel, — inimese üksikule teole omistada määravat tähtsust tema eetilise üle otsustamisel. See ei tähenda eetilise vastutuse veeretamist indiviidilt ühiskonnale ja «oludele», vaid seda, et kangelaste ja reeturite vahele mahub hulk inimesi, kellel õnnetuseks oli peaaegu puhas ankeet, mille põhjal nad süsteemis paika pandi, kuid õnneks ka südametunnistus. Nende inimesta eesmärgiks on olnud kogu aeg teha võimalikult vähem halba.

Kui me võtame näiteks K. K. isiksuse kujunemise vaatlemisel lähtekohaks «Tuulisuu», jätkame sõjas kindlas usus õige asja eest võidelnud veendumuse — et rahuaegsel Nõukogudemaal saab valitsema sotsiaalse õigluse printsiip — osutumisega kõige kahet-

susväärsemaks illusiooniks, siis jõuame oma arutluses sinna, kuhu oma elus jõudis K. K. — pärast esimest infarkti tunnistas ta ühele kolleegile, et teistkordne parteisse astumine 1966. a olevat olnud viga ja et ta enam ei jõua.

Ja selleks et meelt heita, pole siin ühtegi jalatäit maad.

(«Rändur on teel»)

Lõpetada tahaksin pisut lootusrikkamalt — viimaste värssidega A. A. luuletusest «Kevadine kõnelus»:

Lõpetage täpselt ja rahulikult oma avalik atraktsioon.

Kaks miljonit aastat läheb oodates ruttu.

Loodan, et päike ei hangu ja mõttet

küpsevad lõpuni.

Ei maksa karta, ma ei hiline.

Jälgin pidevalt kella.

Jääb siis nii!

Vabandan kõigi ees, kelle räägitut siin täpsemalt viitamata tarvitanud olen.

KÜLLO ARJAKAS

EESTI VÄLISPOLIITIKA 1939. AASTAL. IV

XIV KAJASTUSI EESTIS, PAKTI RÄTIFITSEERIMINE

Delegatsioon jõudis Tallinna 30. septembril. Sama päeva kohta kirjutas riigikontrolör Soonpää oma päevikusse järgmist:

«Selter, eriti aga Uluots tunduvad väsinutena, mis pole ka ime. Moskvasse jõudes on Molotov neid vastu võtnud teatega, et tal on halba uudist teatada. Seletanud «Metallisti» torpedeerimist, mis pidavat tähendama, et meie ise ei suuda julgeolekut kindlustada. Seepärast pidavat Venemaa tarvilikuks tuua 35 000 meest maale korra kaitseks. /- - -. Molotov olevat tark ja väga laialdase silmaringiga inimene. Ka väga suure tööjõuga. /- - -. Ka Mikojan olevat tark inimene ja suuresti Eestile hea tahtlik. Õelnud, et kaubalepingus meile vastutulelik, aga järgmisel partneril tõmbab selle eest naha üle kõrvade. /- - -. Stalin iseloomustanud ka meie tegelasi: «Päts on tark ja huvitav oleks teda näha külalisena meie juures Moskvast. Laidoner — umnõi tselo-

vek, hrabrõi ofitser, horosii general — vospitannik russkogo gen. staba». Ka õelnud ta, et nad uskunud, et eestlased on realistid ja nendega saab asju ajada, mitte nagu poolakad — oli suur ja vägev riik, aga mis tast jäänud. /- - -. Ka soovitab professor (Uluots — K. A.) kihutustööd alustada lepingu kasuks meeleolu loomiseks! Muidugi saab selles raskusi olema, et rahvast seda armastama panna, mis peale sunnitud. Ausa ja puhtsüdamliku täitmise poolt on kõik.»

Näib, et Eestis tuli lepingu sõlmimise järel kergendustunne, eriti neil, kes kõiki asjaolusid, survet ja ähvardusi paremini teadsid. Delegatsiooni liikmed andsid väljaspoole rahustavaid teateid, leiti lohutust sellest, et pakti tegid ikkagi Eesti Vabariigi parimad juristid nagu prof. Uluots ja prof. Piip, viimane omas aastakümnete pikkust diplomaadi ja välispoliitiku kogemust.

Lepingus oli mainitud 1920. a Tartu rahu ning 1932. a NSV Liidu—Eesti mittekallaletungilepingut ja uus lepe ei tohtinud võimaldada sekkumist Eesti siseasjadesse. Kujunes petlik üldmulje, et Eesti riiklik iseseisvus jääb püsima, ainult teatud pööre tuleb Nõukogude Liidu suunas. Pakti võeti ka kui paratamatust, sest abi polnud kusagilt tulemas.

Üsna mõjuva ülevaate annab toleaeegsetest päevadest major Kustas Utuste kiri Tallinnast Valgamaale oma abikaasale Marta Lepp-Utustele (kirjanikunimega Sophia Vardi), dateeritud 30. septembril 1939. a (hoiul taarautaliste eraarhiivis, KUK 17—86):

«Oleme järsku jälle nagu uues maailmas. Oli nagu uus päev, kui saabus teade, et on alla kirjutatud leping Venega enam vähem viisakatel tingimustel. Need eelmised päevad olid õudsed. Esmaspäeval, kui Selter järsult tagasi jõudis Moskvast, levisid kurjad kuuldused. Öhtul Prantsuse raadio oma saksakeelse uudiste osas oli teatanud, et Venemaa nõuab Saaremaad ja Hiiumaad ja sõjasadamaid Paldiskisse ja Tallinnasse, Inglise raadio oli teatanud, et Eestil tuleb vististi palju loovutada oma suveräänsusest. Teisipäeval ja kolmapäeval lendasid üle Tallinna Vene pommitlennukid. Irboska taga tehti suitsukatet ja selle varjul kogunesid tankide osad... See oli ilmne ähvardus. Vene raadio ässitas Eesti vastu nädalapäevad, nagu Saksamaal Poola vastu enne sissetungimist Poolasse. Kõik ennustas kurja. Muidugi olid närvid pinguli. Paljudel välispassid valmis. Paljud välismaale juba ära läinud. Neljapäeval Lango (staabi V e mobilisatsiooniosakonna ülem, Troadi Lango, kolonelleitnant — K. A.) oli lõunale minnes täiesti näost ära, just nagu oleks pummeldanud mitu päeva. Arusaadav, sest ta oli ööd ja päevad läbi töötanud. Tundus nii, nagu oleks Eesti kuristik äärel — ees meeleheitlik võitlus ilma vähemagi lootuseta, ainult et auga kaduda maakeralt. Mõistad siis, millise tundmusega võeti vastu teade, et on sõlmitud võrdlemisi aus leping. Võib-olla et see on nii kõige soodsam lahendus, sest mõnel teisel juhtumil see oleks võinud kujuneda palju halvemaks. Poolakaid on ikkagi oma paarkümmend miljonit ja see keha suudab nii mõndagi välja kanda: paarkümmend miljonit maa pealt ära pühkida pole nii kerge, kui ära pühkida üks miljon.

Nüüd on meile antud «armuaega» rahvuslikuks enesekorraldamiseks. Tulevik võtab vististi rohkem kultuurse võitluse kui sõjalise võitluse ilme — võib arvata, et meie iseseisvust (poliitilist) hakatakse kärpima tulevikus aegamööda, nagu see möödunud sajangu lõpul toimus Soomega. Selleks val-

mistume ette ja saame olema visad ja lõplik võit on meie...»

Baasidelepingut ja selle võimalikke tagajärgi arutati innukalt rahva seas. Mõned kartsid, et nüüd pole Eestil enam sõjast pääsu. Kui NSV Liit satub sõtta, siis peab Eesti venelast toetama. Levis pahatahtlik kuulujutt, et Päts olla müünud riigi venelastele maha. Mitmete sõjaväelaste hulgas tugevnes arvamus, et oleks ikkagi pidanud vastu hakkama. Leidus neidki, kes arvasid, et just Nõukogude väed hoiavad ära sõjaohu. Baasidelepingu järel toimus Eesti Üliõpilaste Seltsi Laiendatud Eestseisuse erakorraline koosolek. Kostis nii optimistlikke kui pessimistlikke arvamusi. Ilmar Tõnisson esitas energiliselt oma seisukoha: üliõpilasi ja noori haritlasi tuleb saata välismaale, sest võib tulla vajadus välisdelegatsiooni tööks (Aun, 132). (Võimalik, et tookord nähti just Ilmar Tõnissonis üht võimalikku välisdelegatsiooni liiget, ent ta elupäevad olid juba loetud — 10. oktoobril 1939. a katkes ta elu abikaasa Amanda Peri käe läbi.) Kitsamas ringkonnas arutati, kas ei tuleks välismaa pankadesse üle kanda summaksid või luua Stockholmis koguni spetsiaalne hoolduspank.

Autor on vestelnud paljude inimestega, kes on üle elanud 1939. a ärevad septembripäevad. Nii mõnedki on väitnud, et need on niivõrd tugevalt mällu sööbinud, et 1940. a suve mitmedki sündmused möödusid selle kõrval lausa tähelepandamatult. Kuigi tolleaegne ajakirjandus oli väga ettevaatlik kõikides paktiga seotud küsimustes, jõudis sinagi üht-teist. «Postimees», 1. oktoober 1939: «Üks tõsine päev võib meie hinge vajutada sügavamaid jälgi kui mitu aastat muretut elu. Usame, et möödunud päevad on andnud karastust meie teadmisele, et praegune põlv kannab suurt vastutust meie rahva tuleviku eest. /- -/. Mure vajutas oma pitseri nägudele ja meeled olid ärevil ootuses, mida toob lähem tulevik. Selgelt tundis aga sealjuures igaüks, et tema ja tema isikliku kodu saatus on lahutamatu seotud kogu meie rahva ja riigi saatusega, mille eest tuleb seista kindlana ja ohrvälminna kõige raskematel aegadel.»

Juba 29. septembril ratifitseeris NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidium Eestiga tehtud lepingu. 2. oktoobril arutas selle ratifitseerimist Eesti Riigivolikogu ja Riiginõukogu Välis- ja riigikaitsekomisjon. Istung algas kell 11, kohal viibis 31 komisjoni liiget. Selter andis ülevaate Moskvast tehtud lepe-test.

Jaan Tõnisson (Riigivolikogu liige): Kõigile on selge, millega on nüüd tegemist. Läbirääkimiste ajal lendasid üle Eesti

võõrad sõjalennukid. Ei saa enam juttu olla, et oleme suveräänne riik. On imelik, et meie Propaganda Talitus annab teateid, et rahvas on presidendile tänulik lepingu eest ja meil kujundatakse seisukorda, nagu oleksime võitjad. Lootsime liialt Saksamaa abile — nüüd on vaja poliitikat muuta ja selleks on vaja uut valitsust. «Peame tulevikule vastu astuma ühisel meelel. /- - -/ Sest midu kui peaks tulema okupatsioon, siis see ei kesta enam 8 kuud, vaid palju kauem. Lepingut NSV Liiduga tuleb täita korrektselt ja ausalt.»

Leopold Juhanson (Riigivolikogu liige): «Suurriik, kes oma sõjaväe siia toob, avaldab kindlasti mõju meie riigi struktuurile. Peame tegema kõik, et suudaksime ühel meelel alal hoida meie iseseisvust.»

Ants Piip: Moskvas lasti ka meil kõnelda ja ei räägitud meiega kui alamatega. Meie öeldi, et meie ei taha teist teha protektoraaati.» Peame alustama uut ajajärku ja looma koalitsiooni lossist saunani.»

Johan Laidoner: Lennukitelt uuriti, kas meil toimub mobilisatsioon. «Suurriik võib enesele nii mõndagi rohkem lubada. Kui Vene ise oleks sõda tahtnud, siis seda talle keelata ei võinud keegi ja ta oleks ka siis teisiti talitanud. Meie ülesanne aga on rahvast raskustest üle viia nii tervelt kui see vähegi võimalik on. Minul on see vast kõige raskem öelda, et meie Vene vastu ei saa, kuid pean seda tegema, et säästa oma rahvast.»

Kaarel Eenpalu: Leping tuli parem, kui võis arvata. Valitsus ei ole lasknud saata telegramme (et inimestel on heameel pakti üle). Peame rahvale selgeks tegema, et kavatseme lepingut ausalt täita.

Jüri Uluots: Stalin on haruldaselt tark inimene. «Stalin toonitas — teie näete, et enamlased peavad sõna. Ma ei taha kuidagi uskuda, et Stalin oleks tahtnud oma nime siduda lepinguga, mida nemad täita ei taha. /- - -/. Me katsusime oma isamaad ja sünnimaad teenida, nagu suutsime — olgu Jumal meile armuline.»

Lepingu ratifitseerimine otsustati ühehäälselt, koosolek lõppes kell 16.42. (84—1—1046, 41—47p.).

Sama päeva õhtul kell 20 arutas lepinguid Riigikaitse Nõukogu. Sealgi otsustati lepingut pooldada, kuigi muret tegid alanud sõjaväelaste läbirääkimistel Nõukogude sõjaväelased, kes kohe hakkasid nõudma rohkem, kui pakt ette nägi (988—1—3, 217—222). 2. oktoobri kohta kirjutas Soompää oma päevikus: «Õhtul kell 21 kutsutakse jällegi Toompeale Vab. Val. koosolekule. Nii parlamendi ühine väliskomisjon kui ka riigikaitse nõukogu on ühel häälel pooldanud Eesti-Vene abistamispakti sõlmimist. Tugi-

nedes sellele, president ratifitseerib pakti. Selgub, et läbirääkimistes on raskusi. Venelased tahtvat baaside kaitseks paigutada ühe tankide brigaadi — 200—300 tanki Paidesse ja ühe ratsaväe brigaadi Valka.»

Jäi üle veel ratifitseerimiskirjad vahetada. 4. oktoobri õhtul ilmus Eesti välisministeeriumi Nõukogude saatkonna töötaja Botškarjov väga rahustus meeleolus. Ratifikatsioonikirjad Moskvast olid hilinevad. Kirotari mälestuste järgi ta rahustati maha ning ajakirjandusele teatati kirjade vahetusest ning tagantjärele pandi ka kirjadele kuupäevaks 4. oktoober. Tegelikult toimunud see hoopis 5. oktoobril (Kirotar, 88). Eesti lehed teatasidki, et 4. oktoobril vahetati ratifitseerimiskirjad Selteri ja Botškarjovi vahel. Pakt asus jõusse.

XV. SÕJAVÄELASTE LÄBIRÄÄKIMISED (2.—10. oktoober 1939)

Vastavalt 28. septembril 1939. a allakirjutatud pakti kolmandale punktile tuli sõlmida erilepe baaside asukohtade ja garnisonide suuruse kohta. 1. oktoobri õhtul jõudis Tallinna telefonogramm Moskvast, et Nõukogude sõjaväedeleegatsioon hakkab juba tuleval ööl liikuma Eesti poole, selles on seitse liiget ja viisteist saatjat-teenijat (495—11—36, 107). Nõukogude saatkond palus viisakalt vabandust, et osa komisjoni liikmeid on ajanappusel sunnitud välja sõitma koguni ilma välispassita (Kirotar, 87).

Vabariigi valitsus tuli kokku samal hilisõhtul. Laidoner ega Reek ei soovinud Vene delegatsiooniga tegelda ning tahtsid läbirääkimised jätta välisministeeriumi hooleks (Mamers, 104). Valitsuses arvati, et baaside küsimustes peavad sõjaväelased siiski kaasa rääkima. Laidoner soovitas delegatsiooni etteotsa kolonel Maasingut. Peaminister Eenpalu pidas paremaks delegatsiooni juhiks määrata mõni kindral, sest vastaspoole eesotsas on sellise aukraadiga mehed. Lõpuks määrati delegatsiooni juhiks sõjavägede staabiülem kindralleitnant Reek.

Staabis koostati kibekiiresti rongi liikumise graafik ja anti korraldus kell 5.10 Narvast väljuv rong määrata erirongiks. Jaamakorraldajad pidid võtma tarvitusele kõik abinõud, et rong püsiks täpselt graafikusi ning jõuaks Tallinna kell 9.10 (495—11—36, 109).

2. oktoobril ettenähtud kellaajal peatuski erirong Balti jaamas. Sellest väljusid delegatsiooni juht, Leningradi sõjaväeringkonna ülem II järgu armeekomandör Meretskov ning tema saatjatena tankiväe korpusekomandör Pavlov, lennuväe korpusekomandör

Ptuhhin, ratsaväe brigaadikomandör Kalmõkov, lisaks diviisikomandör Tjurin, korpuse poliitiline juht* Vašugin ning mõned alama astmega ohvitserid. Eesti poolelt võtsid külalisi vastu meie delegatsiooni juht Reek, Tallinna garnisoni ülem kindralmajor Brede ja teised ohvitserid. Oodatud külalised sõitsid Nõukogude saatkonda. Meretskov ja Pavlov tegid viisakusvisiidi ülemjuhataja, peaministri ja sõjaminister Paul Lille juurde. Hiljem kirjutasid nad oma nimed Kadrioru lossis presidendi külalisraamatusse.

2. oktoobril kell 12 alustasid delegatsioonide juhid esimest vestlust. See toimus Ohvitseride Keskkogu ruumes (praegu Haridustöötajate Maja, Raekoja plats 14). Vestluses osalesid Reek ja tema referendina kolonel Maasing, vastaspoolelt Meretskov ja Vašugin. Meretskov esitas Nõukogude kava üldjooned: Eestisse paigutatava sõjaväe liigid, arvud, dislokatsiooni plaani. Vestlus venis pikale. Kui Nõukogude esindajad lahkusid, teatas Reek murelikus toonis oma kaaslastele, et Nõukogude «nõudmised on kaugemalt suuremad, kui seda ette näevad pakti eeskirjad, ja meie seisame suurte raskuste ees» (957—17—10, 2). Meretskov öelnud, et marssal Vorošilov tahab kokkulepet viie päeva jooksul, seega tuleks pidada iga päev kaks töökoosolekut.

Kell 14 algas eine Keskkogu kasiino ruumes. Eesti poolel valitses «teatud määral rusutud meeleolu» (957—17—10, 2); eine lõpul saavutati siiski ametlik elevus. Kasiino ökonoom löi arve 163 krooni 15 senti (495—11—36, 73).

Sama päeva õhtul tuli kokku Riigikaitse Nõukogu. Laidoner informeeris koosolijaid venelaste nõudmistest: Eestisse olevat vaja tuua 25 000 meest, jala- ja ratsaväeosad, tankid ja lennukid. Tankibrigaad tahetakse paigutada Paidesse ja ratsabrigaad Valga piirkonda. Eesti sõjaväelased tahtnud mahutada võõrad väed saartele ja kaldarajooni, kuid Vene sõjaväelased ei olnud omi seisukohti muutnud. Laidoner soovitas osaleda läbirääkimistel ka Selteril ja Piibul kui pakti kaasautoritel. Siiski arvas ta, et see Nõukogude esindajate arvamust palju ei muuda. Päts märkis, et vaidlusküsimused tuleks anda lahendamiseks pariteetsel alusel loodud segakomisjonile. Uluots soovitas lahkarvamustest informeerida saadikut Moskvas (988—1—3, 219—221).

2. oktoobri hilisõhtul algas delegatsioonide üldkoosolek. Reek teatas, et ta palus kohale tulla Laidoneril, Selteril ja Uluotsal, et nad saaks kuulda otse Meretskovilt Nõukogude soove. Reegi enda arvates need ei mahtu-

vat pakti raamidesse. Meretskov esitas taas oma seisukohad — Vorošilov käskinud neil läbirääkimistel silmas pidada «strateegilisi nõudeid» ja seetõttu järgmist vägede paigutamist:

1. üks jalaväediviis saartele ja madrile;
2. kaks hävituslennuväepolku ranna lähedale (üks Saaremaale); kaks pommituslennuväepolku «eri kauguses rohkem sisemaale»;
3. üks tankibrigaad Paidesse;
4. üks ratsaväebrigaad koos mehhaniseeritud polguga Valka.

Eesti delegatsioon tõi rea vastuväiteid: paktis pole mainitud ei Paidet ega Valgat, pole vajadust tuua Eestisse pommituslennukeid, kuna nende baasid on niigi Eesti lähedal, tankide vastu pole vaenlast näha, sest dessandi võimalus on minimaalne. Ratsabrigaadi paigutamist Valka ei nõua ei Eesti ega NSV Liidu julgeoleku kaalutlused, vajaduse korral võib sinna paigutada Eesti tubli ratsaväe. Nõukogude esindajad leidsid, et pommituslennuvägi on vajalik, sest Eesti rannik on kaitsetu. Tanke aga olla vaja jalaväe kaitseks. Selter arvas, et Eesti võiks ju pakti alusel osta Nõukogude Liidu tanke. Vastaspool arvas, et nad ei saa oodata aastat, mis kulub tulevaste Eesti tankistide väljaõppeks. Nii Selter kui Uluots märkisid, et Meretskovi nõudmised on vastuolus pakti eeskirjadega. «Kui toimida selle kava kohaselt, tähendaks see Eesti okupeerimist N. Liidu sõjavägede poolt. Ometigi aga rõhutasid nii härra Stalin kui härra Molotov, et abistamise pakt ei riiva vähemalgi määral Eesti suveräänsusi õigusi ega takista riigi valitsemise korda» (957—17—10, 7). Meretskov pareeris: väed tuleb paigutada nii, et neist oleks kasu riigi julgeolekule. Ta palus Laidoneri kui suure eruditsiooniga sõjaväelase arvamust. Laidoner arvas, et strateegiline dislokatsioon on õige, kuid veenvamaks pidas ta Selteri kaalutlusi. Otsustati jätkata arutelu teisel üldkoosolekul ning kuulata ära Nõukogude merejõudude esindajate nõudmised. Koosolek lõppes kella ühe paiku öösel.

Samal kellaajal, s. o 2. oktoobri keskööl olevat II järgu flagman Issakov olnud Tallini juures Kuntsevo suvilas. Hilisel kellaajal söödi seal «lõunat». Vesteldi mereväebaasides, mis pidid tulema Eestisse. Issakov arvas, et Paldiskiga nõustumine oli viga, sest seal on vaid mõned kivihooned. Stalin leidis, et võib läbi rääkida ka Tallinna asjus. Issakov pidas seda raskeks, sest Tallinna ei ole pakti kolmandas artiklis mainitud. Mõningase vaikimise järel teatas Stalin äkki Issakovile, et teda saadetakse Tallinna läbirääkimistele, ning avaldas lootust, et ta saab seal hakkama. Edasises vestluses

* Loe: politruk.

selgus, et Issakov ja Laidoner on omavahel kohtunud Tiflisis I Vene revolutsiooni aastatel. Stalin soovitas Issakovil vajaduse korral pöörduda otse Laidoneri poole, et aga saatutada Balti laevastikule kindlad baasid (Корунский, 219—224). Näib, et too vestluse toimus siiski ööpäev varem.

3. oktoobril kell 9.10 jõudis mereväe-delegatsioon Tallinna. Peale Issakovi kuulsiid sinna veel II järgu flagman Tributs, I järgu kapten Alafusov ja teised ohvitserid. Issakov tegi visiidi Kadriorgu ja kirjutas end samuti presidendi külalisraamatusse sisse.

3. oktoobril kell 15 algas teine üldkoosolek. Nõukogude mereväedelegatsiooni juht nõudis merebaasi Paldiskisse, kolme baasi saartele (mille asukohad tuli täpsustada eeltööde järel) ning ajutisi mereväebaase Tallinna ja Rohukülla. Baaside kaitseks tulevat tuua kõik Meretskovi poolt esitatud väeliigid, ainult ehk ratsabrigaad polevat mereväebaaside kaitseks oluline. Eesti pool konstateeris, et «seekordki ei piirdu N. Liidu pretensioonid paktis fikseeritud kohtadega, sest Rohuküla küsimust ei ole senini üles tõstetud, ei Moskvas ega Tallinnas» (957—17—10, 19). Issakov rõhutas Rohuküla tähtsust Muhu väina suudme kaitseks. Veeteede Talituse direktor Aavik teatas, et jäätuva sadamaga Rohuküla merebaasiks ei sobi, pealegi pole seal mingeid vajalikke ehitisi. Issakov jäi oma arvamuse juurde.

Järgnevalt arutati lennuväljade küsimust. Eesti delegatsioon tsiteeris pakti ning rõhutas, et lennukid peavad baseeruma saartel ja Paldiskis. Nõukogude poolt arvati, et «siis peaksid need aerodroomidel sedavõrd hunnikus koos olema, et tiibade vahele ruumi ei jääks, kuhu vaenlase pommid kukkuma mahuksid» (957—17—10, 21). Sestap tuleb lennukid paigutada mandrile. Nõukogude delegatsioon leidis, et pakti tekst määrab küll baaside asukohad, ent mitte aerodroomide asukohti. Eesti sõjaväelased rõhused pakti formuleeringutele — sellist tõlgendust ei saavat kusagilt välja lugeda. Otsustati koosolek lõpetada. Reek teatas, et ta informeerib valitsust läbirääkimistel ilmnenuid lahkarvamustest. Soonpää päeviku järgi oli valitsus otsustanud paktist vankumatult kinni pidada, sest kui kusagilt järele anda, kaoks igasugune pide. Vajaduse korral otsustati Eesti ratsabrigaad paigutada Valka ning oma soomusjõud viia Türi rajooni.

Läbirääkimistel tekkinud raskuste analüüsimisel arvas Selter, et Nõukogude sõjaväelased interpreteerivad pakti täiesti omavoliliselt. Otsustati, et saadik Rei peab avaldama sellekohase protesti Molotovile. 4. oktoobri hommikul saatis Selter saadikule telegrammi: pakti kavas on öeldud, et aero-

droomid tulevad saartele, nende paigutamine mujale tähendaks okupatsiooni, «missugust voeimalust nii Stalin, kui Molotov korduvalt eitasid. /- -/. Pakti art. 3 grammatiline kui ka loogiline toelgitsus ei jaeta kahtlust, et kohanimetused kaeivad ka aerodroomide kohta, sest vastasel korral oleks lause tulnud teisiti redigeerida» (957—17—7, 113).

4. oktoobril kell 12 alanud üldkoosolekul märkis Reek, et valitsus on andnud oma delegatsioonile juhtnõõrid. Need luges ette kolonel Maasing. Nõukogude relvajõud peavad paiknema Saare- ja Hiiumaal ning Paldiskis, kokku 25 000 meest. Vastavalt leppele ei oma Nõukogude delegatsioon õigusi muudele piirkondadele. Maasingu ettekande järel muutusid venelased närviliseks. Mõningase mõttevahetuse järel teatas Meretskov, et sellise pöörde tõttu muutub üldse küsitavaks, kas neil on mõtet veel Tallinnas istuda. Kalduti vastastikku teravustesse, punaväelaste poolt kuuldus varjatud ähvardusi. Politruk Vašugin tsiteeris «Päevalehes» ilmunud artikli tõlget ning arvas, et Eesti avalikkusele antakse valeinfot loodavate baaside kohta. Saadik Varma vastas, et nimetatud leht pole valitsuse häälekandja, pealegi pole avalikkus informeeritud konfidentsiaalse protokoll punktidest. Sõnelusteks teravnenud kõnelused katkestas kindral Reek, kes tegi ettepaneku jätkata samal päeval kell 16. Koosolek lõppes «süngelt ja konkreetsete tulemusteta». Saabunud kriisist informeeriti välisminister Selterit, kes soovis juhatama pealeõunast koosolekut.

Pealeõunasel koosolekul astusid Eesti poolt läbirääkimiste laua taha delegatsiooni uue liikmena kindral Traksmaa ja ekspedina kindral Soots. Siitpeale ei osalenud kõnelustes enam kolonel Maasing. Meretskov teatas, et Nõukogude delegatsioon on loobunud pretensioonidest Valgale ja Paidele. Selter avaldas selle üle heameelt ning selgitas, et ka lennuväljad peavad olema baaside rajoonis. Rohuküla pole aga üldse kõne all olnud. Välisminister arvas, et kuni saartel pole baasid veel välja ehitatud, on Eesti nõus pakkuma Saaremaad ja Hiiumaad kogu ulatuses, et hõlbustada suure hulga vägede paigutamist just saartele. Nõukogude poolt arvati, et osa vägesid tuleb siiski Haapsalu piirkonda paigutada, et vähendada koormust Paldiskis. Arutati veel lennuväljade küsimust ja vägede toomise tehnilisi külgi. Eesti pool pakkus välja raudtee või mereteed, et mitte halvata Eesti maanteeliiklust ning mitte häirida elanikkonda. Vastapool pidas otstarbekaks just maanteede varianti, kuna sel juhul tulevad väed kolme päeva jooksul, raudteede kasutamine venitab

vägede saabumise kahe-kolme nädalani. Meretee langevat üldse ära, sest Eestisse määratud väed paiknevad Kingissepas ja Pihkvas ning nende koondamine Leningradi, laevade ettevalmistamine ja riskiga seotud sõit välistavat taolise võimaluse. Selter palus esitada järgmiseks koosolekuks konkreetsed rännukavad.

4. oktoobri õhtul kell 19 võttis Molotov vastu Eesti saadiku, kes luges ette Tallinnast saadud telegrammi alusel koostatud noodi ja täiendas seda omapoolsete suuliste kaalutlustega. Algul Molotov ei nõustunud Eesti tõlgendusega lennuväljade osas (957—17—10, 114). Siis helistas ta Stalinile ja kandis ette Rei protestist. Paari minuti pärast Stalin tuligi ja kuulas ise Rei argumente. Mõni hetk hiljem otsustas Stalin, et Nõukogude delegatsiooni juhtidele tuleb saata instruksioon. Kaks tundi hiljem saigi Rei Molotovilt telegrammi koopia, mis oli läkitatud sõjaväedele delegatsioonile (Rei, 271—272). Eesti välisministeeriumi jõudis telefonogramm saadud telegrammist: «Panne me ette loobuda Nõukogude väeosade ja aerodroomide paigutamise Valka ja Eesti sisemaa raiioonidesse. Soovitame, et Teie piirduksite kaldaäärsete raiioonidega, saartega ja Paldiski raiiooniga» (957—17—7, 114).

Sama päeva, s. o 4. oktoobri hilisõhtul pidas Eesti valitsus taas nõu. Reek arvas, et delegatsiooni esimeheks peaks hakkama välisminister, kes oskaks kõige paremini pakki kaitsta, eriti aga opereerida Stalini arvamusega, sest ainult need näisid mõjuvat Vene delegatsioonile. Arutati ka uue valitsuse moodustamist, kes saaks Moskvaga tulevikus paremini asju ajada.

5. oktoobril jätkati läbirääkimisi. Pikalt arutati vägede dislokatsiooni, kus esialgu jäid lahtiseks tankibrigaadi ja mehhaniseeritud üksuste paigutus. Selter teatas, et Haapsalu piirkonna nõudmisest kanti valitsusele ette. Valitsus oli nõustunud ettepanekuga määrata ajutiselt — Euroopa sõja kestmise ajaks, kuid mitte kauemaks kui kaks aastat — Haapsalu rajoon Nõukogude vägede paiknemiseks, kui sõjaväelased jõuavad kokkuleppele muudes dislokatsiooni küsimustes. Jõuti kokkuleppele, et Haapsalu rajooni juurdevõtmisega on venelaste kasuks otsustatud ka Rohuküla küsimus. Arutati veel maade eraldamist, tasu võõrandamiste ja majutamiste eest. Vägede kohaletoimetamiseks otsustati kasutada nii maanteid kui raudteid. Liikluse korraldamine ja korra pidamine pidid jääma Eesti võimude hooleks.

Õhtul andis Nõukogude delegatsioon saatkonna hoones (Pikk tn 19) õhtusöögi läbirääkimistest osavõtjatele. Oma laukõnes märkis flagman Issakov: «... pakt avab uue

lehekülje Eesti rahva ja N. Liidu rahvaste ajaloos. Selle eest võlgname tänu N. Liidu ja Eesti targale valitsusele. Pakt on sõbralike riikide poliitilise-majandusliku ja kultuurilise arengu aluseks. Sama ajal kindlustab pakt Eesti Vabariigi edasise kestvuse...» («Rahvaleht», 7. oktoober 1939). Klaasid tõsteti president Pätsi terviseks. Laidoner rõhutas oma vastukõnes, et pakt tuleb nii ellu viia, et selle vastu oleks rahva kõikide kihtide usaldus ja pakt omaks seega ajaloolist tähtsust. Klaasid tõsteti Nõukogude rahvaste suure juhi Stalini terviseks. Oma kõnes arvas Meretsov, et «N. Liit, rohkem kui keegi teine, austab väikeriikide suveräniteeti. Selles seisneb Stalini eriline tarkus ja teene. Nüüd on järg meie, sõjameeste käes...» («Rahvaleht», 7. oktoober 1939).

6. oktoobri keskpäeval palus Meretsov kokkulepitud koosoleku ära muuta, sest ta pole saanud Moskvast täiendavaid juhtnõude, pealegi on osa ohvitseride sõitnud kohtadega tutvuma. Reek mainis, et Eesti sõjavägede staap on nõus mehhaniseeritud rügemendi paigutamise Valka. Selline avaldus tuli ootamatusena nii Selterile kui Meretsovile. Viimane sellest siiski kinni ei haaranud, ka hiljem Valgat enam ei puudutatud. Vahejuhtumit klaarides õigustas Reek end arvamusega, et Valga loovutamine on parem kui Haapsalu loovutamine. Selter rõhutas, et niigi suure vaevaga sai tagasi lükatud venelaste nõudmine Valgale, nii võivad ära langeda kõik põhjendused sisemaa osas (957—17—10, 40—41).

Õhtul andis Laidoner eine delegatsioonide auks Ohvitseride Keskkogu kasiino ruumes (46 osavõtjat, arve — 496.95 krooni). Keskööl vestlesid Laidoner, Maasing ja Meretsov politruk Vašugini juuresolekul. Meretsov teatas, et Moskvast tulnud info järgi polevat Vorosilov rahul läbirääkimiste käiguga ja nõudvat viivitamatut kokkulepet. Mõned Eesti delegatsioonist olla aga paindumatud. Moskva kannatus võivat lõppeda. Ta ise pidavat sõitma Moskvasse aru andma komisjoni tööst. Laidoner pidas võimalikuks kokkuleppeni jõudmist lähematel päevadel (Maasing, Eesti, 54). M. Korsunski kirjutab, et Issakov oli kindral Laidonerilt eraldi audientsi palunud (kuupäeva ta ei too). Admiral avaldanud arvamust, et kolonel Maasingu osalusel on kahtlane, kas jõutakse mingite tulemusteni. Laidoner tunnistanud, et koloneli on raske iseloom. Lõpuks ta nõustunud Maasingu eemaldamisega läbirääkimistest (Корсунский, 229).

Kolonel Maasing otsustas põgeneda Eestist. Ta teatas sellest plaanist kolonel Saarsenile ning palus seda hoida kolm päeva saladuses (Saarsen, 220). Oma kavatsusest olla Maasing teatanud ka Reegile, ent too oli

lubanud teha kõik — kuni mahalaskmise- ni —, et see kavatsus nurjata (Mamers, 105). Maasingu põgenemise ilmsiktuleku järel anti kohe korraldus ta kinni pidada, kuid mees oli juba Eestist lahkunud. Avati tema mahajäetud kirjad, kus kolonel oli palunud end arvata reservi ning esitanud oma põgenemise motiivid. Laidoner tähendanud, et tema lahkumise põhjuseks olid kokkupõrked venelastega. Koloneli põgenemisega kaasnesid kaugeleulatuvad tagajärjed — sõjaväelastelt korjati ära välispassid (Luts, 118—119). Maasing aga alustas peagi tööd Saksa luureteenistuses.

Pärast punaohvitseride lahkumist arutati Kasiinos tulevikuperspektiive. Pikemas sõnavõtus rääkis Laidoner, et nii tema kui Päts suhtuvad tulevikku pessimistlikult. Venelased võivad tulla välja uute nõudmistega. Nii talle kui Pätsile on tehtud ettepanekuid lahkuda maalt, kuid nad on otsustanud seda mitte teha. See oleks propagandaks tõhus põhjendus. Rahvas aga leiab, et nad müüsid riigi venelastele ja põgenesid ise välismaale. Ajaloos ei ole õiged riigijuhid ka suurima isikliku hädaohu korral rahvast maha jätnud. Nad on otsustanud jääda oma rahva juurde (Luts, 115—116). Mõlemale riigimehele avanes hiljemgi võimalusi maalt lahkuda, isegi pärast 21. juunit 1940. a, ent nad jäid siia ning jõid saatusekarika põhjani.

7. ja 8. oktoobril üldkoosolekuid ei peetud, sest ohvitserid jätkasid tutvumist olukorraga. 7. oktoobril informeeris sõjaminister Lill valitsust läbirääkimiste käigust. Riigikontrolör Soonpää kirjutas oma päevikusse, et president ei pea võimalikuks vägede paigutamist sisemaale juba ainuüksi rahva meeleolu pärast. Lill arvas samuti, et venelased tahavad sõdureid eraldada rahvast. «Haapsalus olevat üks raudteetööline näidanud venelaste poole rusikat, lausudes: «E. tv. M., kuda deli moego otsa?!» Komkor Pavlov tähendanud: «Serditõi u vas narod.» Lõuna puhul tahetud meie poolt lõunat anda ka vene autojuhtidele — ülemus keelanud selle, tähendades, et autojuhtidel kõik kaasas. Pavlov kiitnud, et meie rahvas elab puhtalt.»

9. oktoobril peeti Selteri eesistumisel viimane töökoosolek. Arutati väiksemaid küsimusi. Ilma suuremate vaidlusteta otsustati, et Eesti pool lubab ehitada kaks lennuvälja sisemaale — ühe Kuusikule, teise Kehtnasse.

10. oktoobri õhtul kirjutatigi alla vastastikuse abistamise pakti elluviimise protokollile. Vastavalt sellele tuli Nõukogude väed paigutada järgmiselt:

1. Paldiski rajoon: laskurpolk, suurtükiväedivisjon, tankipataljon, hävituslennuväepolk,

pommituslennuväepolk;

2. Haapsalu rajoon: korpuse ja diviisi juhatused, laskurpolk, suurtükiväepolk, tankibrigaad, õhukaitsedivisjon, pommituslennuväepolk ning rida väiksemaid üksusi (luure-, side-, pioneeripataljonid jt);

3. Saaremaale: laskurpolk, suurtükiväepolk, hävituslennuväepolk;

4. Hiiumaale: laskurpataljon, suurtükiväedivisjon.

Lepiti kokku, et peale baaside aerodroomide antakse veel maa-alasid operatiiv-õppeaerodroomide alla, maa eraldatakse võimalikult kiiresti, väed hakkavad tulema 18. oktoobril. Kasarmute ja lennuväljade ehitamisel pidi Eesti valitsus andma abi tööjõu ja ehitusmaterjalide hankimisel (495—11—33, 8—12).

Jõuti kokkuleppele, et vaidlusküsimuste kiireks lahendamiseks moodustatakse lepituskomisjon, kuhu kuuluvad selle sõjaväeringkonna ülem, kus vaidlus tekib, ning Nõukogude vägede korpuseülem. Mis nende kompetentsi ei kuulu, selle lahendavad Eesti sõjavägede ülemjuhataja ja Leningradi sõjaväeringkonna ülem.

Peale selle sõlmiti veel seitse kokkuleppeprotokoll.

Protokoll nr. 1. Nõukogude sõjalaevadele määrati järgmised reidid ja sadamad — Kärddla Hiiumaal, Kõiguste, Kuressaare, Mõntu, Kihelkonna, Tagalahe ja Küdema lahe Saaremaal. Laevastiku kaitseks võib Nõukogude pool püstitada iga kaliibriga rannakaitse- ja õhukaitsepatarid eelpooltoodud rajoonides ning veel Saaremaal Sõrve, Harilaiu, Nina ja Pammana poolsaarel ning kolmel Hiiumaa poolsaarel (Kõpu, Tahkuna, Sääre). Eesti annab iga-sugust kaasabi maatükkide võõrandamisel ning ehitiste rajamisel. Maad ja veealad jäävad Eesti territooriumiks. Nõukogude pool maksab rendi alusel.

Protokoll nr. 2. Paldiski maa- ja veealade kasutusele andmine.

Protokoll nr. 3. Sõjalaevastiku ajutine seisimine Tallinnas.

Protokoll nr. 4. Nõukogude sõjaliste transportlaevade alalisest ühendusest NSV Liidu sadamate ja Eesti vahel.

Protokoll nr. 5. Hüdrograafiliste tööde teostamiskord ja materjalide vahetamine kahe poole vahel.

Protokoll nr. 6. NSV Liidu sõjalaevadega sadamate külastamine kolmandate riikide sõja- ja kaubalaevade poolt. Paldiski sadama ja saarte reididel jäi Nõukogude poolele õigus keelata pikemaks ajaks või järeldavalt nende külastamine välismaa sõja- või kaubalaevade poolt. Loa nende sadamate külastamiseks annab Eesti valitsus ai-

nult Nõukogude eelneva nõusoleku puhul. Protokoll nr. 7. Sõjasaladuste hoidmisest. Seada sisse tsensuur NSV Liidu ja Eesti ajakirjanduses teadete avaldamiseks dislokatsioonist ja vägede ümberpaigutamisest. Teateid võib avaldada üksnes pärast vastava poole sõjalise juhatuse erilist kontrolli ja luba. Tsensuur laieneb ajakirjanduse kõrval ka raadiotele, kinole ja fotoasjandusele (495—11—33, 14—26).

Nõukogude sõjavädelegatsioon lahkus

Tallinnast 11. oktoobri esimestel tundidel. Enne lahkumist tegi Meretskov veel lahkumisvisiidi pea-, välis- ja sõjaministrile ning sõjavägede staabiülemale. Neljast vagunist koosnev erirong hakkas tossutama Venemaa poole.

11. oktoobril kiitis Päts heaks vastastikuse abistamise pakti elluviimiseks sõlmitud protokoll. Veel päev hiljem, seega siis 12. oktoobril kiitis ta heaks seitse lisaprotokoll. Jäi üle oodata Nõukogude vägede tulekut.

ELAV AJALUGU

HELGI-ALICE PÄTSI MÄLESTUSED II

Niisiis vabanesin 26. juunil 1946. a, kui sai täis 5 aastat karistust. Karistust — mille eest, mida ma olin teinud ja kellele? Ma ei olnud ju isegi ühte päeva elanud NSVLs.

Imeilusal juunikuu päeval tulin siis jala raudtee äärt pidi Turinski linna, kilomeetrit 5, sest alles seal võisin oma vanglast vabannu paberitega proovida, kuidas saab edasi sõita Ufaasse. Mul oli seljas vatjovka, jalas kirsasapaad, umbes nr 42. Turul müüsin ära talvepalitu, mis oli veel alles. Raha oli vaja piletiksi enesele ja Ufaast peale veel pojale. Mõtlesin oma isale-emale, kui nad näeksid, mida kõik on andnud mulle nõukogude võim.

Sõit läks Sverdlovskisse. Ei suuda kuidagi kirjeldada, kuidas nägid välja rongid ja jaamad rääbdunud inimmassiga vahetult peale sõda. Keegi ei teadnud, kunas rongid väljuvad. Suure otsimise peale sain jutule ühe kaubavaguni saatjaga, too ütles, et nad sõidavad läbi Tšeljabinski Ufaasse, tulgu ma peale. Lihtne vene inimene on tõesti vastutulelik ja usaldab ka võõraid, olen seda ise kogunud.

Nii me siis sõitsime. Tšeljabinskis oli pikem peatus ja siis juba edasi Ufaasse.

Kell võis olla 2—3 vahel öösel, kui jõudsin Ufaasse. Viis aastat olin oodanud seda päeva ja tundi, kogu aja hirmul, et vanema pojaga ei juhtuks nagu nooremaga. Öö on Baškiirias kottpime, ei ole meie valgeid suveõid. Jaamatagusel suurel väljakul lebas tuhandeid inimesi, peamiselt naisi ja lapsi maas, ootamas edasipääsemist rongile. Trügisin nende vahelt

läbi ja hakkasin astuma märke viivale teele, mis viib jaamast ülespoole, linna.

Mu isa ja ema, siin astub teie tütar, pilgeni alandatud ja karistatud nõukogude võimu poolt. Ilma oma mehest, nooremast pojast, kodust ja kodumaast. Mille eest?

Sammusin läbi suure valgustamata pargi, otseteed lastekoduni, kus oli mu poeg Matti. Suur kolmekordne hoone, valgustamata. Koputasin ja kloppisin. Lõpuks küsis naisehää: «Što vam nado, kto tam?» Ütlesin, et mu poeg on siin lastekodus, ma tulin talle järele. Avati uks, kaks naist seisis seal, lubasid mul sisse astuda. Ühtki tuld ei süüdatud, nõrk valguskuma paistis akendest. Naised arutasid omavahel: «Znaješ tot estonets,» ja üks neist läks Mattit äratama.

Seisin juba suures ruumis, oli see saal või söögituba, seda ma ei tea. Hinge kinni pidades kuulasin — ja siis juba kostsid trepilt jooksusammud. Seal tuli joostes mu ellujäänud poeg Matti, nüüd juba 13aastane. Kallistasin teda ja läbi pisarate voolu ütlesin: «Pojakene, ma tulin.» Ta püüdis mind hästi vaadata ja ütles ainukese eestikeelse sõna: «Unustasin.» Sealpeale me juba rääkisime vene keeles.

Meid lubati hommikuni koos olla köögis, isegi pikali heita suurele köögilauale, kui selleks oleks tahtmist. Magama me muidugi ei jäänud kumbki.

Hommikul, kui kogu lastekodu ärkas, algas juhataja ja kasvatajatega Matti äraviimise vormistamine. Igasugu pabereid ja viienda klassi lõpetamise tunnistus oli vaja välja võtta. Ja minul oli nüüd vaja minna uuesti raudteejaama, et muretseda kojusõiduks piletid.

Kui lõpuks piletitega saabusin, ütles üks kasvataja, et Matti oli istunud terve selle mitmetunnilise aja laua ääres, lastekodust antud sonimüts peas, sealt antud kalossid nõõriga jalga seotud ja sööma ka ei läinud. Kartis nii, et ehk ma ei tulegi jälle tagasi. Aga seekord ma tulin.

Ma õnnistan veel üle haudade oma esivanemaid ja isa-ema, kes on mulle eluteele kaasa andnud nii palju jõudu, et tagasi tulla hoolimata sellest, et ma noore naisena kahe väikese pojaga sattusin maailma ühe võimsama riigi niinimetatud «humaansettesse tingimustesse». Nii mõnigi on mulle siin õelnud, õppisid nüüd elu tundma. Selleks ei ole küll vaja siia ilma sündida, et näha, kui armetu ja inetu võib elu olla. Vanglaid ja töölaagreid nimetatakse Nõukogude Liidus ümberkasvatuseks. Olen istunud 12 vanglas, Pagari tänava keldris, Patareis ja Lasnamäel, ka kolmes vangilaagris.

Nüüd tagasi Ufaasse. Täna sin lastekodu kasvatajaid Matti eest ja neilt ma siis kuulsin, miks oli mu noorem poeg Henn tatari lastekodus surnud. Lastekodu juhataja Vassiljeva oli suurema osa lastele määratud toidu- ja kasvatustoodetest maha hangeldanud, ja kui lapsed juba massiliselt surid, siis see alles avastati.

Kojusõidu piletid olid mul järgmiseks päevaks. Lastekodust lahkumise kohe, kui dokumendid olid käes. Otsustasin sinna minna, kus me enne arreteerimist 11 kuud olime elanud. Oli tarvis kuskil üks öö mööda saata. Läksime siis Mattiga tolle tänavaäärse maja keldrikorrusele, kus varem elas Miša oma vanaemaga. Vanaema tundis meid veel ära, Miša ise oli sõjaväes. Ja nagu lihtne vene inimene on alati südamlilik, laotas ta vana kasuka põrandale ja ütles, palun ööbige siin.

Siinjuures meenub mulle, mida ütles Turinski laagri politruk major Pavlov 9. mai võidupäeval vangidele korraldatud mitingul: kriminaalvangid «bojaviki» *eto naši ljudi* (sulid, vargad, röövliid, mõrtsukad!), poliitvangid — *naši vragi!* Aga tal oli ju õigus, eriti esimeses osas. Sai ta ise ka aru, mida ta sellega ütles!

Seal Lenini tänava keldrikorteris, veel Ufaas, ma palvetasin oma noorema poja eest ja lugesin Meie Isa palve.

Siis hommikul läksime Mattiga jaama. Kuidas ma oleksin tahtnud millegagi tänada Miša vanaema, aga mul polnud midagi peale tänusõnade.

Kohutava trügimisega pääsesime vaguni eeskotta, aga me olime rongis, mis sõitis Moskvasse. Moskvast siis edasi Leningradi. Seal saatsin kiirtegrammi Tallinna vennale, et tuleme järgmise päeva hommikupoole. Vastu ei tulnud keegi. Oli 8. juuli 1946. a. Toompea säras päikeses, lilled õitsesid. Olid

veel voorimehed, istusime kalessi ja sõitsime Liivalaia tänavale, kus elasid vend ja vennanaine.

Oletasin, et nad võisid ju südasuvel ka kusagile ära sõitnud olla. Pojaga rääkisin juba sõidul kakskeelselt: enne vene keeles ja kohe tõlkisin eesti keelde. Helistasin venna uksekella, keegi ei avanud. Läksime siis kaks korrust allapoole, kus elas vennanaine ema. Üks vanainimene paotas ukse ja tahtis kohe kinni lükata, pidas meid «kotimeesteks». Neid ju liikus palju vahetult pärast sõda, armetult riides, kompsud õlal, ja kerjasid leiba.

Algas töö endises «Kodukäsitöös» Harju tänaval kudemajana. Saime pojaga proua Tikenbergi korteri Liivalaia tänaval. Matti pärast läksin rääkima Reaalkooli. Direktoriks oli siin mu endine õpetaja Hanschmidt Viljandist. Suurimaks takistuseks, arvasin, on pojale eesti keel, mida ta tõesti enam ei rääkinud. Hanschmidt mõtles veidi ja ütles, et paneme ta ikkagi kohe VI klassi. V klassi lõpetamise tunnistus Ufaast tal ju oli. Kui ta hakkama ei saa, siis jääb klassi kordama.

Ta sai hakkama. Vene keelt ma temaga kodus ei rääkinud, eesti keel tuli tal ikka iga päevaga, nagu kuskilt kaugest tagavarast. Ja klassi korrata ei tulnud.

Ühe aasta ma kodusin, siis sain tööle endisesse arstide erahaiglasse Narva maantee, mis nüüd oli I Lastehaigla. Siit käisin töö kõrvalt meditsiini kursustel, mille lõpetasin 31. okt 1949. a. Andis pingutada, kõik loengud iga päev peale tööd, hilisõhtuni. Aga mulle meeldis mu töö ja meeldis õppimine.

Kuidas oleksin tahtnud nüüd lõpetada oma päevikut, et on möödas kõik see julmus ja suur sõda on lõppenud, aga minu jaoks oli seda veel liiga vähe.

Käisin tööl, õppisin meditsiini ja aeg-ajalt hakati mind õhtuti NKVD poolt ülekuulamisele välja kutsuma. Helistati tööle ja öelda kuhu ja mis kell ma pean ilmuma. Küll «Palace'i» hotelli ja Aedvilja tänavale nr 4, ühte kindlasse korterisse, numbrit enam ei mäleta. Korteri välisukse juures seisid alati 1 või 2 meest nahkmantlites, nahast sonides ja säärikutes.

Aedvilja nr 4 on suur maja Narva maantee ääres, korterite ja kauplustega. Ka kodus käis vahel üks noormees, Mummy nimeline. Ikka midagi küsimas ja nii-öelda vestlemas. Peamised küsimused: kes olid K.P. perekonna tuttavad, kes minu isiklikud. Kus ma olen välismaal käinud, kes andis loa välismaale sõiduks jne. Kui ütlesin, et otsime piletid ja sõitsime, siis ütles üks ülekuulajat: «A komu või takuju glupost govorite?» Kuni siis ükskord kutsuti Pagari tänavale

NKVD peakorterisse. Viidi ühte kabinetti. Laua taga polkovnik, käed maniküüritud, ja veel paar meest juures. Küsimused muidugi ainult vene keeles. Kuidas te elate, kui palju saate palka? Kui nimetasin selle armetu summa, siis ütles polkovnik, et see on ju kohutav ja kuidas te saate sellega veel poega koolitada ja kasvatada. Kehitasin õlgu, mida ma pidin vastama. Siis ta ütles mulle, et teate mis, hakkate meiega koos töötama, siis paraneb olukord tunduvalt. Teie aitate meid ja meie teid. Kõik oli mulle selge, ka see, et ma iialgi ei hakka «koos töötama». Siis ütles ta veel, teie ei pruugi kohe nõusolekut anda, mõelge järele. . . Küsisin, mida mina siis peaksin tegema. Esialgu nii palju, et läheksite võib-olla metsa, leiate ja kohtate seal ehk mõnd tuttavat ja siis teatate meile. See oleks esialgu. Kui nõustute, siis räägime juba pikemalt. Ma oleksin tahtnud karjuda selle alatu ettepaneku peale, kuid valitsesin ennast ja küsisin, kas ma võin nüüd minna.

Nii läksid päevad ja nädalad, töö ja õppimine, poja koolitamine. Ja ikka küsimus, miks nad ei jäta mind rahule. Kogu aeg tunne, et minu ümber tõmbab nähtamatu ring koomale.

Ja siis 7. märtsil 1950 peeti lastehaiglas naistepäeva aktust. Sain kiituskirja eeskujuliku töö eest. 8. märtsi õhtuks olin aga jälle kutsutud Aedvilja nr 4. Töölt tulles läksin kodust läbi. Matti istus kirjutuslaua ääres, õppis. Vaikselt silistasin ta pead ja ütlesin: «Kaitsku sind Taevaisal!» Panin kotti käterätiku, seebi ja hambaharja.

Aedvilja tänaval sama pilt — ukse ees 2 meest, seal korteris laua taga uus polkovnik ja veel 2 meest. Polkovnik lõi rusikaga vastu lauda ja ütles järgmised sõnad: «Mõ vas zastavljam na silu i pod ugrozom rabotat dlja nas!» Ütlesin kaks sõna: «Ne zastavljajetel!» Isse värisesin üle terve keha. Oligi kõik! Siis ütles polkovnik nendele kahele mehele: «Überite jejol!»

Oli pime õhtu. Õhus juba tundus liginevat kevadet, lumi sulas. Läksime kolmekesi — mina keskel, mu valvurid teine teisel pool mööda Karu tänavat, mis oli küllalt halvasti valgustatud. Mere puisteetele, seal Pikale tänavale, Pagari tänaval keldrisse.

Pagari tänav keldris on kitsad üksik-kongid nagu puurid. Kivist pink seina küljes, nii kõrgel, et jalad põrandale ei ulata. Põrandale heites, et istumisest tursunud jalad puhkaks, selgus, et välja sirutada ei saa, kong on liiga lühike.

Kolmandal päeval viidi mind ülekuulamisele. Seekordne ülekuulaja osutus juba üheks tuttavaks; olin ju nende aastate jooksul mitmetega kohtunud. See oli Andrejev. Ega ma kõikide nimesid ei teadnudki

ja ei mäleta ka. Koputas sullepeaga lauale ja ütles, noh, Helgi Jaanovna, ei tahtnud meiega töötada, nüüd tuleb vangis istuda. (Ne hoteli s nami rabotat, pridjotsa v tjurme sidet). Selleks korraks kõik!

Siis viidi mind juba üle ühte suuremasse kambrisse, kus oli ees 15—20 naisvangi. Mitmed olid maalt, küll taluperenaisi, küll keni noori tüdrukuid, kes kuidagi olid seotud metsavendadega. Ka mõned Tallinnast, mitmes vanuses.

Tulid Lihavõtte pühad. Pagari keldrisse kostsid Oleviste kiriku kellad, samuti Toompea katedraali kellad. Umbes 3 nädala või kuu aja pärast viidi üle Patareisse. Õsiti olid ikka jälle ülekuulamised. Patareis olid kongid juba suuremad, 6 nari oli, mis päevaks üles tõmmati. Meid oli selles kongis 22 inimest!

Terve 1950. aasta kevade ja suve olin Patareis. Täistuubitud vangikongis, ilma päikese ja värske õhuta. Augusti lõpupoole viidi üle Lasnamäe vanglasse. Igaüks vangidest ootel, kuhu ta trellitatud ešelonis on heaks arvatud suurele ja laiale Nõukogudemaale veetud saada. Mina saabusin 1950. a. novembri algul läbi vanglate, mis sellel marsruudil ette sattusid, Kasahstani Kustanai oblastisse, mis oli mulle määratud sihtjaam — 10 aastaks. Mu teistkordne karistus.

Iga venelane Kasahstanis nimetas igat kasahhi, kes ju elab oma kodumaal, «kirgis prokljatõi», ja seda otse näkku. Mul polnud siis kaasana oma medõe diplomit, see võeti Pagari tänaval ära. Niisiis Kustanai oblastis Bakanski sovhoosis pandi mind kohe suurde aita vilja kühveldama.

Korteris olin ühes saks perekonnas, noorepoolne abielupaar kolme lapsega. Korteri koosnes savionni ühest toast. Minul raudvoodi ja samas ka terve pere. Igal sealsel savielamul on ees kuur, kus on kellel lehm, kellel hobune, kellel siga. Sakslasi oli seal päris palju. Neid kõiki toodi sõja ajal oma põlistest kodudest, Krimmist või Kaukasusest Kasahstani. Mehed muidugi enamikus arreteeriti. Minu raudvoodi all pesitsesid kukk ja kanad. Kukki kireb esimest korda kell 1 öösel.

Kord sõitis sovhoosi Kustanai miilitsa-üleml. Ütlesin talle, et olen medtöötaja, saadetud siia asumisele 10 aastaks. Ütles, et ma kirjutagu kohe avaldus Tallinna NKVDle. Võttis selle minu käest ja tõepoolest sain mõne aasta pärast diplomi kätte. Siis juba hobusega Karasu keskusse. Sinna oli 42 km. Oli sügav talv, tohutute lumetuiskudega. Kui mässab see õige «buran», eesti keeles vist ikkagi lumetorm, siis minnakse elumajast kaevuni kõitpidi.

Karasu on küllaltki suur rajoonikeskus. Tervishoiu ülem Juri Aleksejevitsš Firss, küllaltki noor mees, võttis mind otsekohe tööle. Esiteks naiste nõuandla patronaaziõeks, hiljem haiglasse ja veel hiljem määrati mind Svjatogorski velskri-ämmaemanda punkti juhatajaks, 10 km Bakanskist. Transpordiks oli mulle antud hobune ja vanker, talveks saan. Ise olin ka kutsari eest.

Hiljem olin jälle Bakanski sovhoosi keskus, kuhu oli ehitatud vahepeal päris maju. Ühes niisuguses puitmajas sain medpunktiks 2 tuba ja köögi. Väiksem tuba oli ambulantsiks, suuremas elasin koos noore zootehnikuga, kes oli peale Ufaas instituudi lõpetamist siia kolmeks aastaks tööle määratud. Sanitariks oli vana läti revolutsionäär Pauline Blum, kes oli oma 10 aastat ära istunud ja siis asumisele saadetud.

Iga 10 päeva järel pidin end näitama Karasu NKVDs, et ma pole ära jooksnud. Kui Stalin 1953 suri, siis tuli amnestia ka mulle. 10aastane karistus muudeti 5aastaseks, aga mul jäi ikkagi veel 2 aastat Kasahstani. 1954. a lõpupoole oli K.P. toodud Jämejala haiglasse Eestis. Nagu dr. Nõges mulle hiljem Viljandis rääkis, oli teda kui arsti kutsutud K.P. juurde. Mind siis veel kodus ei olnud. K.P. oli viimse võimaluseni näljast kurnatud, suhkruhaigust isegi enam polnud. Hommikuti oli ta teadvuse juures, õhtupoole nagu vajus ära. Mu vennanaine Erna Lattik, kelle juurde jäi mu poeg Matti pärast minu teist arreteerimist, sõitis koos temaga Viljandisse, et kohtuda K. Pätsiga. Peaarst dr. Lellep keeldus Mattit vanaisa juurde laskmast.

Ma seletan seda, et K.P. veel üldse Eestisse sattus, järgmiselt. See oli vast mõni aeg peale Stalini surma, kui sain Kasahstanis medpunkti juhatajana korralduse kõik invaliidid kodukohtadesse tagasi saata, kes olid asumisele saadetud. Eks see korraldus oli ülevenemaaline. Tol ajal saadeti ka vabastatud vangid sinna, kust nad pärit olid. Ja siis 1955. a suvel, kui olin teistkordselt Eestisse tagasi tulnud, kutsuti sügisel jälle Pagari tänavale. Ja milleks. Jälle mingisugune ülemus küsis, kas ma olen kuulnud, et K.P. nagu oleks olnud Viljandis, Jämejalas. Ma ei vastanud midagi. Siis ta ise jätkas: «Bõl psihitšeski bolnoi, kto vooBRAŽal, što on bõl president!» (Vaimuhaige, kes kujutas ette, et ta oli president!) See oli terve meie jutuajamine. Aga missugust hirmu ma jälle tundsin, kui mind Pagari tänavale kutsuti!

Saagu need read siin vihikus meelde-tuletuseks, et kodust ja kodumaalt on pärit meie kõikide elujõud meie rännakutel läbi

praegusaja tormide ja ööpimedate kannatuste.

Helgi-Alice Pätsist

Raske on rääkida inimesest, kellega väga harjunud ollakse. Meie vanaema on alati seisnud perekonna keskel, teede ristumiskohas, kuhu varem või hiljem kõik väsinud rändajad tagasi jõuavad, et rääkida, kurta ja nõu küsida.

Vanaema Helgi-Alice Päts on sündinud 16. veebruaril 1911. aastal Viljandi maakonnas Pärsti vallas, kus tollal asus Viljandi Pauluse koguduse kirikumõis (hävis II maailmasõja päevil). Tema isa Jaan Lattik on pärit Valgamaalt Karula vallast. Viljandisse tuli ta 1908. a Peterburist, kus oli sooritanud õpetaja prooviaastad. Ema Alice Lattik (s Hassmann) on pärit Tartumaalt. Räägitakse, et vanavanaisa Jaan oli hakanud kirikuõpetajaks nimelt seetõttu, et tulevane äi muu ameti pidajat oma tütrele abikaasaks ei lubanud.

Vanaema oli oma vanemate teine laps. 1909 sündis vanem vend Heino ja 1912 noorem vend Aldo. Lapsepõlv ja esimesed kooliaastad möödusid Viljandi kirikumõisas.

1920. aastal jätkus vanaema koolitee Viljandi Esimese Haridusseltsi tütarlaste gümnaasiumis. Koolipäevilt on vanaema meenutanud, et keeled läksid libedalt, kuid isegi aastaid hiljem on raske mõelda matemaatikale ja joonistamisele. Õpingud gümnaasiumis kestsid 1928. aastani. 1929. aasta kevadel lahkus vanaema Eestist, et minna Lausanne'i ennast prantsuse keele alal täiendama. Sealse kinnises tütarlaste pensionis oli õpilasi kõigest Euroopa nurkadest. Kodukord nõudis, et pensioni seinte vahel räägitaks ainult prantsuse keelt. Sellele vaatamata omandas vanaema ka inglise keele. Sama aasta lõpul lahkus ta rahapuudusel Šveitsist ning naasis Eestisse Tallinna ja asus tööle Eesti krediitpanka.

Tallinnas kohtus vanaema uuesti Viktor Pätsiga, kellega oli tutvunud 1928. aastal Pärnus. 1932. aasta suvel nad abiellusid ning järgmisel aastal sündis meie isa Mati ja kolm aastat hiljem onu Henn. Pärast abiellumist jäi vanaema koduseks ja juhtis alates 1939. aastast (pärast K. Pätsi majaperenaise Johanna Peedi surma) kogu Pätside perekonna majapidamist.

1940. aasta 30. juulil viidi koos Konsantini Pätsi ja tema poja Viktoriga ka minia koos kahe väikese lapsega Venemaale Ufaasse. Siit algavad sündmused, millest käesolevates mälestustes juttu. Olgu vaid

öeldud, et alates 1955. aastast pärast teistkordset vanglast vabanemist on vanaema töötanud paljudes Tallinna haiglates ja peab käesolevast aastast pensionipõlve.

Me oleme kasvanud isa ja ema suunamise ja hoolitsuse all, aga midagi hoopis erilist on olnud vanaema osa selles protsessis. Ta on meil aidanud oma elu mõtestada, arendanud meie mõtlemis- ja otsustusvõimet. Temalt oleme õppinud, et ka kõige mustemates päevades on alati midagi helget ja et alati tuleb loota, ka siis, kui teised sinu ümber on juba lootuse kaotanud. Tänae päev on meile tõestanud, et vanaemal on õigus.

Vanaema on õpetanud meid trotsima, ta on õpetanud meid ka andestama. See on oskus, mida me tänapäeval peaaegu enam ei tunne. Me loodame, et killud mälestustest aitavad ehk mõnd meie kaasmaalast uskuda homsesse ning paremini ületada tänase päeva raskusi.

Madli Päts
Mati Päts

ILMAR SOOMERE Konstantin Päts Jämejala haiglas

Selle teema kohta teadaolevad kirjandusallikad puuduvad. Võimalik, et Välis-Eesti pressis on siiski mõni lühiteade ilmunud.

Kirjapandud allikatest on võimalik kasutada vaid osaliselt võltsitud sissekannet Jämejala Vabariikliku Psühhoneuroloogiahaigla haigete registreerimise žurnalis. K. Pätsi haiguslugu võeti ära ja on tõenäoliselt kuskil KGB arhiivis (Tallinnas, Moskvast vm). Seetõttu oli võimalik kasutada vaid K. Pätsi vahetult teenindanud haiglapersonali mälestusi. Kahjuks pole enam elavate kirjas ta raviarsti ja nimekaimu dr Konstantin Lellepit.

Mälestusi jagasid: Ilse Järvekülg — I osakonna tolaeagne vanemõde, Helje Rae — medõde, Aarne Ratnik — sanitar, Juhani Tambet — sanitar. Palju tänu neile selle eest!

Sündmustiku täpne ja täielik taastamine pole võimalik. Peale möödunud aastakümnete on siin põhjuseks veel julgeoleku poolt kehtestatud ranged isolatsioonimeetmed. Isegi oma osakonna töötajad ei julgenud palju pärida, kartes pealekaebamist. Ka oli K. Pätsi mälu kannatada saanud ja seetõttu ei võinud kõiki ta ütlist puhta kullana võtta.

Järgnevad read püüavad anda ligikaudselt pildi sellest, mis oli toimunud ja toimus.

See võis olla 1954. a detsembri algul, kui Jämejala haiglasse saabus kiri Tallinnast Tervishoiuministeeriumist. Kirjas oli korraldus võtta elukohajärgsele ravile Kaasanist saadeta vaimuhaige Konstantin Päts. 18. detsembri 1954. a õhtuhämaruses peatuski Jämejala haigla juures furgoonauto. Uut haiget vastu võtma läinud sanitaridõed nägid õgedel lamavat kõhnnunud rauka, kes kirjade järgi olevat toodud Kaasani vaimuhaiglast. Mõned inimesed tundsid raugas ära endise Eesti Vabariigi presidendi Konstantin Pätsi.

Uus haige paigutati I osakonna alumisele korrusele. Julgeoleku korraldusi täitev peaarst Jaan Brems pidi läbi viima järgmised «üritused»:

1. Mitte kedagi uue haigega kokku lubama.

2. Tegema nimekirja teenindavast medpersonalist, kes uue haigega kokku puutub (sealt jäeti küll igaks juhuks välja õde Lipp, kes ka ise «suurel kodumaa!» priiküüdiga reisinud).

3. Panama palati akendele läbipaistmatud kardinad.

Peale Jämejala arstide sai K. Pätsiga kokku vaid Viljandi tohter Mats Nõges. Sugulasi-tuttavaid haigega kokku ei lastud. Muidugi oli uuel haigel eelnevast raviasutusest kaasas saatekiri. Seal olnud märgitud, et K. Päts põeb raukusnõdrameelsust, peab end ikka presidendiks ja on üsna ägeda iseloomuga.

Millised olid Jämejala medpersonalil muljed?

Kõik rõhutavad, et K. Päts olnud väga kõhn ja kurnatud ning algul seisnud vaevalt jalul (oli ta ju selleks ajaks 80 aastat vana, seljataga pikk tee Kaasanist Eestisse). Algul olnud ta umbusklik ega uskunud, et on Eestis ja Jämejalas. Üheks sõnatuks argumentiks, mis teda selles veenis, olnud Jämejala pargis asunud linnupuurid. Ka mäletanud ta Jämejalga ning nimetanud seda «kenaks kohakeseks», sõitnud ta ju siit varem mööda Tallinna maanteed nii mõnigi kord mööda. Ta avaldanud ka heameelt, et lõpuks saab kodumaa mulda.

Tervis aga hakkas vähehaaval paranema. Haige üldseisund oli rahuldav, puudusid valud ja põletikulised nähud. Hambad olid viletsad, proteese mäletatavasti polnud. Haige palus pehmemat ja mitesoolast toitu. Parema käe väikese sõrme küüsis oli eriti pikk (haige seletust mööda kasutanud ta seda vajadusel kartulikoormisel!). Psüühiline seisund: haige oli õigesti orienteeritud ajas, kohas, situatsioonis. Meelepetteid ega luulu (mürgitamist vms) polnud. Depressioon vähenes järjest. Mõnikord läks ta isegi hoogu, jutustades sel-

lest, kuidas ta Holstres elanud vanaisa omale pruudi oli röövinud. Kohati avaldus oludele mittevastav suurelisis ja jonnakus. Kord palunud raviarst Konstantin Lellep teda oma kabinetti. Haige öelnud sanitarile: «Kui mägi ei tule Muhamedi juurde, siis tulgu Muhamed mäe juurde!» Tulnudki arst palatisse. Mõttekäik ja kõne olnud loogilised. Mälu käepära aga langenud, ilmselt esinesid konfabulatsioonid (mämlulünga täiteks pakutavad väljamõeldised). Nii väitnud ta, et mõlemad pojapojad on tal elus ja õpivad Inglismaal Edinburghi ülikoolis. Mõnikord aga tekkis ka lühiajalisi orientatsioonihäireid. Siis ütles ta, et peab nüüd minema riigiasju ajama, või et öde ootab teda «Oru lossis». Huvitav oli ta reaktsioon eba-meeldivustele. Pikaajaline vangielu oli küllap õpetanud talle kärkimise asjatust. Kontakti katkestamiseks ja «audientsi lõpetamiseks» tõmbas ta endal lihtsalt teki üle pea. Kuski sügavas alateadvuses peitus tal vist utoopiline pääsemislootus. See ilmnis, kui ta kuulis lennuki müra. Ta ootas päästmist Lattiku poja poolt.

Eelpooltoodu taustal paistab saatediagnoos — raukusnõdrameelsus — mõnevõrra ülepakutud. Ka manalasse varisenud Jämejala psühhiaater E. Untera (kes muuseas ka K. Pätsi vastu võttis) oli arvamisel, et tegemist oli aju arterite ateroskleroosiga ja episoodiliste orientatsioonihäiretega.

Haigla personali suhtumine oli heatahtlik. Kõmu endise presidendi Jämejälasse toomisest levis ruttu. Osakonda ilmus üks Viljandi järve ääres elav vanapapi, kes palus anda Päts tema hooldusele. Pensioni ta saavat ja puulõhkumise ning teiste abitöödega tulevat lisagi. Sõõgitegemisega saavat ka hakkama. Muidugi jäi palve rahuldumata.

Järgnevate sündmuste seletuseks võib arvata, et nõukogude võimuorganid läksid ärevile. Oli selle põhjuseks leviv kõmu endise presidendi Jämejalas viibimisest, kar-

tus, et teda võidakas röövida, või talle teadaoleva info leviku ees, ei tea. Igatahes ilmus Jämejala haiglasse 27. detsembril 1954. a kaks «Leningradi professorit». Nad küsitlesid haiget ja lahkusid ilma korraldusi jätmata.

Saabus 29. detsember 1954. a. Oli õhtu ning K. Päts seadis end magama. Siis vuras haigla juurde kolm musta sõiduautot «ZIM». Seal istusid julgeoleku alampolkovnikud ja polkovnikud. Neli masinat jäid ootele veidi eemale, ca 100 m kaugusel oleva endise pumbamaja kohale. Kutsuti välja raviarst K. Lellep ega lubatud tal lahkuda enne kogu voori teeasumist. Anti käsk K. Päts riietada, autosse paigutada ja toitu kaasa panna. Haige olnud väga nõrduinud uue ümberpaigutamise pärast. Ka ei pannud ta meeeldi selga Kaasanist pärit riideid, mida ta nagu päris omaks ei pidanud. Haigla poolt sai ta vatjovka ja karvamütsi. Raviarst kinkis talle oma kindad. Kuhu tee viib, seda muidugi ei öeldud. Medpersonalile anti utoopiline käsk eitada seda, et ravialune oli endine president Konstantin Jakobi poeg Päts. Sellel eesmärgil kästi võltsida ka haigete žurnaali andmeid ning kodanik Päts sai uueks isanimeks August ja uueks eesimeks Johannes (nii sai ta veel teisegi nimekaimu parajasti Eestis võimuloleva kommunistliku partei I sekretäri näol!). Üleviimise kohta on vaid mäрге: «Haige liidulise tähtsusega. Üle viidud teise haiglasse.»

Viljandist lahkus president K. Päts koos sõjaväelise eskordiga ja tervishoiuministri asetäitja Poobusega Tartu teed mööda.

Kas otse või mõne kõrvalhaagiga viis see tee Lätimaale Kemerisse. ENE andmeil on K. Päts surnud 18. jaanuaril 1956. a. Ta haud on arvatavasti Kemeru surnuaial.*

*Nagu loeme ajalehest «Edasi» (19. ja 21. okt 1988) on Konstantin Päts maetud surnuaeda Kalinini linna lähedal. *Toim. märkus.*

MARGUS LAIDRE

Eestimaalastest Rootsis läbi seksagonaalse prisma

Estländare i Sverige. Historia, språk, kultur. Red. Raimo Raag & Harald Runblom. Uppsala, 1988. 154 lk. (Uppsala Multiethnic Papers; 12.)

Eesti ja Rootsi vahelised kultuurikontaktid ulatuvad aastasadele taha. Oli ju Läänemeri kaua aega rohkem ühendavaks kui lahutavaks lüliks tema kaldail elavate rahvaste vahel. Kahe naabermaa suhete uurimise senine raskuspunkt on lasunud peamiselt vanemal ajalool ja olnud eelkõige Eestikeskne. Huvitavaks erandiks selles mõttes on tänava Rootsis ilmunud raamat «Eestimaalased Rootsis. Ajalugu, keel, kultuur», mis sisaldab 1985. aasta septembris Uppsala ülikooli Multietnilise Keskuse poolt korraldatud sümposiumil peetud ettekannete tekste. Kümnes ettekandes olid vaatluse all erinevad aspektid, mis puudutavad eestlaste ja eestirootslaste (ühisel tähistatakse neid terminiga «eestimaalased») elu-olu Rootsis ning Eesti ja Rootsi vahelisi suhteid.¹ David Papi artikkel välja arvatud, käsitlevad kõik ülejäänud autorid kas Eesti Vabariigi või II maailmasõjaga seonduvat ja sellele järgnenud ajajärku tänapäevani välja. Eesti põgenikegrupp, kellest enamik lahkus kodumaalt 1944. aasta sügisel, on üldse üheks suuremaks sisserändajate rühmaks Rootsi läbi aegade. Seda sisserännet ühes eestlaste esimese neljakümne-aastase perioodiga Rootsis võib vaadelda ka kui Rootsi immigratsiooni- ja vähemusrahvaste poliitika testimist. Nüüd aga juba konkreetsete artiklite juurde.

David Papp (sünd. 1937 Rakveres), «Liivimaa põgenikud». Eestimaa talupoegade põgenemine Rootsi 18. ja 19. sajandil» (lk 21—35). Autor, kes on filosoofia doktor etnoloogia erialal ja tunnustatud merenduse-uuriia, rõhutab ja konkretiseerib oma artiklis Rootsi ja Eesti vaheliste migratsioonikontaktide kontinuiteeti. Konkreetsetelt on vaadeldud ajajärku XVIII sajandi lõpust kuni 1860. aastate alguseni. Põgenikud olid valdavalt pärit rannaküladest ja Lääne-

mere-äärsetest kihelkondadest. Põgeneti Ojamaale ja Roslagenisse, Turu ja Ahvenamaa skääridesse ning Soome lahe põhjarannikule. Rootsi keeles kutsuti põgenikke *livländska rymlingar*, st liivimaa põgenikud. Geograafiliselt mõeldi selle all nii Eesti- kui Liivimaa. Ojamaal seevastu kutsuti neid *öislar*, *äislar*, mis viitab tihedatele sidemetele Saaremaaga.

Arvuliselt on ärakaranute hulka raske kindlaks määrata. Autor oletab, et Gotlandile saabus vähemalt 300, Roslagenisse aga veelgi rohkem talupoegi Eesti- ja Liivimaalt. Enamasti oli põgenike näol tegemist 18—30 aasta vanuste noorte meestega. Naised moodustasid kõigest $\frac{1}{10}$ meeste üldarvust. Tavaliselt põgeneti kas üksi või kahe-kolme kaupa. Rahvuslikult koosseisult oli tegemist nii eestlaste kui ka eestirootslastega, kusjuures eriti palju oli viimaseid. Ühe huvitava grupi moodustasid veel pärast 1809. aastat (Soome liitmine Venemaaga) Ahvenamaale paigutatud Vene vägedest deserteerinud sõdurid.

Vastuvõtt kohalike elanike poolt oli keskel läbi sõbralik. Artiklis vaadeldakse lähemalt veel põgenike elamaasumiskohti, nimekujusid ja elukutseid. On tähelepanuväärne, et artikli kirjutamisel on D. Papi õnnestunud kasutada TRÜs 1969. aastal kaitsitud A. Kurepalu diplomitööd «Talupoegade pagemine Lääne-Eestis XVIII saj. lõpul ja XIX saj. algul», mis ei kuulu just eriti kergesti kättesaadavate allikate hulka.

Elmar Nyman (sünd. 1919 Padise khk-s) kirjutab «Eestirootslastest Rootsis» (lk 37—48). Teise maailmasõja kaootilistes tingimustes lahkus Eesti läänerrannikult 7000 eestirootslast, mis oli enam kui 85% nende üldarvust. Umbes 1500 jäi kohale jagamaks eestlaste rasket saatust.

Eestirootslaste kesksed asustusalaad läksid Molotov-Ribbentropi pakti tulemusena N. Liidule sõjaväebaaside territooriumideks. Selle tulemusena jäi mitusada eestirootslast 1940. aasta suvel ilma koduta. E. Nyman peab just seda asjaolu, ja täiesti õigustatult, üheks põhjuseks, miks Eestis elanud rootslased soovisid pärast 800aastast eemalolekut nii äkki ja kogu südamest pöörduda tagasi eisisade maale (lk 39).

Autor kirjutab lähemalt ka mõistest eestirootslane (*estlandssvensk*), sest kui nende evakueerimine muutus II maailmasõja ajal aktuaalseks, oli raske sellele terminile

¹ Alur Reinansi ettekanne «Baltlased Rootsis — mõned demograafilised aspektid» on varem mujal avaldatud ja seepärast ei ole võetud käesolevasse kogumikku.

konkreetset sisu anda. Eestirootslaste saabumist Rootsi II maailmasõja ajal võib vaadelda kui organiseeritud sisse- või õigemiini tagasirännet. Erinevalt aga baltisakslastest ja ingerimaalastest, kelle ümberasumise algatasid vastavalt Saksamaa ja Soome riik, olid eestirootslased ise initsiaatoriks. Enamasti sai siirdumine Rootsi teoks läbirääkimiste tulemusena — algul N. Liidu, hiljem Saksamaaga. Väiksem osa põgenes omal käel.

Veel tehakse juttu Eestirootslaste Komiteest ja aklimatiseerumisprotsessidest. Lõpetuseks nendib autor kahetsusega, et Rootsis ei ole mingit organiseeritud koostööd eesti ja eestirootslaste grupeeringute vahel.

Erik von Sydow (sünd. 1912 Göteborgis), «Diplomaatilised suhted Eesti ja Rootsi vahel sõdadevahelisel perioodil» (lk 49—53). Autor on praeguseks ainus veel elus olev Rootsi esinduse juht Eesti Vabariigis. Artiklis antakse lühiülevaade diplomaatiliste suhete sisseadmise käigust kahe maa vahel. E. von Sydow ise viibis Eestis noore diplomaadina aastail 1938—1939, sealjuures ajavahemikul aprill-oktoober 1938 *chargé d'affaires*'i ametikohal. Algul pidi ta asendama varem sellel kohal olnud Anders Koskulli, kuid viimase surma tõttu jäi kauemaks. Viimane Rootsi *chargé d'affaires* E. S. Hellstedt lahkus Tallinnast laevaga «Estonia» 25. augustil 1940. aastal.

Järgnevad kaks artiklit on pühendatud Eesti-Rootsi kultuurisuhetele. Esmalt vaatleb **Sten Karling** (sünd. 1906 Barbertonis USA, surn. 1987 Rootsis) Eesti Vabariigi ja Rootsi kultuurisidemed — «Eesti ja Rootsi kultuurisidemed» (lk 55—64). Kõige suuremat tähtsust kultuuri vallas omas Tartu ülikooli taasavamine 1919. a. Autor rõhutab rootsi teadlaste suurt panust humanitaaraladel (arheoloogia, kunsti- ja keeleteadus). Lähemalt on peatunud sellistel meestel nagu klassikalise filoloogia prof. Johan Bergman, jurist Andreas Bjerre, kunstiajaloolane Helge Kjellin, arheoloog Birger Nerman jt.

Väga olulist osa kultuurisidemete arendamisel Eestis etendas Akadeemiline Rootsi-Eesti Selts, mille põhikiri kinnitati 15. detsembril 1931. Seltsi esimeseks esimeheks valiti Tartu Ülikooli rootsi keele professor Per Wieselgren, aseesimeheks Gustav Suits. Hakkas ilmuma aastaraamat «Svio-Estonica» (alates 1934), millest Eestis nägi ilmavalgust kuus aastakäiku. Seitsmes köide ilmus juba Rootsis 1943. a. Üldse trükiti 20 numbrit, viimane 1971. aastal. S. Karlingi arvates on selle väljaande teaduslikud ülesanded hiljem üle võtnud «Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis Aastaraamat».

Mööda ei ole mindud kunstiajaloo õpeta-

misest ülikoolis, milles artikli autor oli aastail 1933—1940 ka ise tegev. Palju tunnustavaid sõnu on öeldud prof. Voldemar Vaga kohta.

Aleksander Loit (sünd. 1925 Pärnus) on vaatluse alla võtnud Rootsi ja Eesti kultuurisidemed pärast Teist maailmasõda (lk 65—86). Autor mõonab, et sõda ja Eesti liitmine Nõukogude Liidu koosseisu isoleeris eestlased mitmeks kümnendiks läänemaailmast. Olukord muutus 1960. a, kui Tallinn avati taas lääne turistidele. Soome kõrval on just Rootsi see maa, kellel on tänapäeval Eestiga väga tihedad kontaktid.

Autor keskendab oma tähelepanu kahele aspektile: kaunistele kunstidele ja teadusele. Selgelt on välja toodud kultuurikontaktide erinevad tasandid alates mitmesuguse tähtsusega organisatsioonidest kuni üksikisikuteni välja. Samuti on esitatud kultuurivahetuse kroonika, mis hõlmab aastaid 1960—1987 (lk 71—75). Teaduslike kontaktide juures märgib autor ära ka «Skandinaavia kogumiku», mida ta loeb Eesti-poolseks «Svio-Estonica» järglaseks.

Lähemalt on iseloomustatud Rootsis asuvaid põhilisi kontakte vahendajaid nagu Balti Instituut (lk 78—80), mille samanimeline eelkäija loodi Stockholmis juba 1939. a. Praegune BI alustas tegevust aga 31 aastat hiljem (1970. a). Teiseks oluliseks ühendusliikim on Stockholmi ülikooli juures asuv Balti Uurimiskeskus (lk 80—83), mille juhatajaks prof. A. Loit praegu ise on.

Artiklis on peatunud veel kultuurisidemete poliitilistel aspektidel. Rootsi valitsuste, nii sotsiaaldemokraatlike kui kodanlike, seisukoht sidemete arendamise küsimuses on olnud alati pooldav, Rootsis elavatel eestlastel aga ambivalentne. Erinevalt näiteks jugoslaavia või Iraani vähemusgruppidest Rootsis pole eestlaste hulgas ühtegi organiseeritud ühendust, mis sümpatiseeriks praegusele poliitilisele režiimile kodumaal (lk 84). Samas on peamine initsiatiiv kultuurivahetuse laiendamiseks tulnud just Rootsi eestlastelt.

Harald Runblom (sünd. 1939 Stockholmis) on pealkirjastanud oma artikli «Baltlaste väljaandmine. Näitlejad ja otsustajad» (lk 87—93). Analüüsitud on Rootsi valitsuse käitumist seoses 146 balti päritoluga (valdavalt lätlased, eestlasi oli 7) saksa sõjaväes teeninud sõduri ja ohvitseri väljaandmisega N. Liidule 1946. a jaanuaris.²

² Sündmuste kohta on ilmunud kirjanik P. O. Enquisti dokumentaalromaan «Legionärerna» (Stockholm, 1970), mille autoril õnnestus mh külastada N. Lätit ja vestelda mõne selles afääris osalenud mehega. Pärast raamatu ilmumist sattus autor N. Liidus musta nimekirja.

See probleem on aktuaalne veel tänapäevalgi. On väidetud, et Rootsi andis välja rohkem inimesi, kui nõuti. Nimelt esitas Nõukogude valitsus oma noodis 2. juunist 1945. a Rootsi valitsusele nõude anda vastavalt Saksamaa ja võitjate riikide vahel sõlmitud vaherahulepingule välja need Saksamaa teenistuses olnud sõdurid, kes enne 8. maid asusid Nõukogude Liidu territooriumil. Rootsi vastunoodis 16. juunist oldi sellega nõus, kuid lisati, et väljaantavate inimeste kontingenti kuuluksid ka need, kes põgenesid Rootsi enne kapitulatsioonakti sõlmimist. Seda avaldust ei saa tõlgendada teisiti, kui et Rootsi oli valmis välja andma ka isikuid, keda Nõukogude Liit ei palunud (lk 87).

Artiklis on toodud sündmuste kalendariim. Eksiilis olevad baltlased hindavad kogu afääri kui nende kaasmaalaste ohverdamist kaubanduslepingu nimel Nõukogude Liiduga. Tegemist oli piinarikka kompromissiga humaansuse ja reaalspoliitika vahel, mis põhjustas ägedaid vaidlusi sotsiaaldemokraatide valitsuses. Rootsi tahtis selle sammuga taastada oma kõikumata löönud neutraliteeti (rootslased olid sõja algul toetanud Saksamaad materiaalselt, eriti toorainetega). Veel 1950. a tundsid paljud Stockholmis elavad eestlased, kelle seas viidi läbi vastav küsitlus, end selle intsidendi tõttu Rootsis eba-kindlalt.

Hain Rebas (sünd. 1943 Tallinnas) kirjutab üksikasjalikult Rootsi eestlaste poliitilisest tegevusest (lk 95—114). Kohe artikli alguses märgib autor, et Rootsi eestlasi tuleb tänapäevalgi vaadelda kui poliitilisi põgenikke, sest rida maailma demokraatlike riike nagu Belgia, Taani, Suurbritannia, Prantsusmaa, Itaalia, Iirimaa, Holland, Norra, Portugal, Šveits, Saksamaa LV, USA jt pole *de jure* tunnustanud Baltimaade annekteerimist.

Oma poliitilist tegevust on eestlased Rootsis eesmärgistanud ÜRO inimõiguste ja rahvaste enesemääramise deklaratsioonist lähtudes. Eesti organisatsioonide üldarv Rootsis on viimasel kümmekonnal aastal olnud u 200, mistõttu võib rääkida isegi üleorganiseeritusest. Pagulusorganisatsioonid tekkisid eelkõige kultuuriliste ja humanitaarsete vajaduste rahuldamiseks. Ümberkujunemine poliitilisteks võitlusorganisatsioonideks (*kamporganisationer*) toimus aastail 1946—1950. Samal ajal läks organisatsioonide juhtimine üha enam omavahel võistlevate poliitiliste grupeeringute kätte.

Kirjutades Rootsi eestlaste kultuurilistest ja rahvuslikest taotlustest esitab H. Rebas kõnekad võrdlusandmed aastail 1944—1959 eksiilis ja kodumaal väljaantud eesti keelse kirjanduse kohta (lk 99):

	eksiilis		
romaanid	114	nimetust	26300 lk
novellikogud	30	"	7200 "
memuaarid	61	"	12910 "
luulekogud	61	"	4800 "
kokku: 266		"	51210 "
	Nõukogude Eestis		
romaanid	25	nimetust	9400 lk
novellikogud	31	"	4470 "
memuaarid	10	"	2600 "
luulekogud	61	"	5950 "
kokku: 127		"	22420 "

Seega paguluses, kus asus u kümnendik kõigist eestlastest, anti algul välja üle kahe korra rohkem emakeelset kirjandust. 1960. aastatel see tendents muutus.

Juttu tehakse ka kahest pagulusvalitsusest, millest üks moodustati 1954. a jaanuaris Oslos ja teine sama aasta aprillis Augustorffis Saksamaal. Kuna Rootsi oli juba 1940. a tunnustanud Nõukogude Liidu anneksiooni, siis seal taolisi katseid ette ei võetud. Oslo valitsus eksisteerib veel tänapäevalgi, omades esindusi nii USAs kui Kanadas. Eesmärgiks on vastavalt rahvusvahelisele õigusele *de jure* eksisteeriva Eesti Vabariigi kontinuiteedi hoidmine.

H. Rebas pole mõõda läinud ka sellisest mõistest nagu «antikommunism». Ametlikult pole seda fikseeritud ühegi eksilorganisatsiooni põhikirjas. Praktikas on aga Rootsi eestlased teostanud antikommunistlikku tegevust mitmes plaanis (lk 102).

Rootsi parteidega on eestlaste keskkorganisatsioonidel olnud suhteliselt nõrk side. Seevastu on olnud kaunis tihedad kontaktid üksikute Rootsi poliitikutega. Näiteks viimastel aegadel on Eesti Vabariigi aastapäeva tähistamisel osalenud sellised tuntud mehed nagu Olof Palme, Ola Ullsten, Ulf Adelsohn, Bengt Westerberg jt.

Eesti organisatsioonid on olnud Moskva ja Tallinna pideva propagandatulde all (lk 112). Tundmatuks nähtuseks pole ka põgenikevastane spionaaž. Piisab kui nimetada selliseid nimesid nagu E. Suurväli 1940. aastate lõpust ja A. Haman/Tuldava 1960. aastate algusest.

Kokkuvõtvalt nendib autor, et Rootsi eestlaste n.õ välispoliitikat iseloomustab tugev Nõukogude-vaenulikkus. Sisesuhetes on alates 1980. aastatest suudetud ületada varasem pagulaskonna killustatus.

Enn Nõu (sünd. 1933 Tallinnas) tähelepanu all on eesti pagulaskirjandus Rootsis (lk 115—129). Artikkel algab tõigaga, et enamik eesti kirjanikke väljaspool Eestit elab praegu või on kunagi elanud Rootsis. Ükski eesti pagulaskirjanik pole end aga oma tööst elatada suutnud, seda on ikka tehtud põhi-

ameti kõrvalt. Tänapäeval peab autor olema rõõmus sellegi üle, kui raamat üldse trükkid jõuab. Seetõttu puudub enda trükkidä laskmisel majanduslik motivatsioon.

1944. a sattus pagulusse 45 eesti kirjanikku (36 meest ja 9 naist). Kuni tänapäevani on erinevatel aegadel kokku eksisteerinud 8 eksiileesti kirjastust. Näiteks asutati 1945 Rootsisi ORTO, mis 1950. a-tel kolis Kanadasse, 1950. a loodi Eesti Kirjanike Kooperatiiv Lundis. Viimatinimetatu kõrval tegutseb Stockholmis E. Nõu arvates veel suuremat tähtsust omav «Välis-Eesti».

Ajakirjadest tõstab E. Nõu esile kahte kirjanduslikku väljaannet: 1) «Tulimuld», mis ilmub 1950. a alates Lundis, ja 2) «Mana», mis 1957—1964 ilmus Göteborgis, alates 1965. a aga Washingtonis ja Torontos. Nende tiraaž on u 1000—1500 eksemplari. Lugejaskonna suuruseks oli 1950.—1960. aastatel 70000—75000 väliseestlast. Hiljem on see arv vähenenud, mille põhjuseks alanev keeleoskus noorema generatsiooni seas.

Ajavahemikul 1944—1985 on paguluses ilmunud u 680 ilukirjanduslikku teost, neist omakorda u 470 puhul on tegemist esmatrükiga (u 50% moodustavad romaanid, 10% lühiproosa, 15% lüürika, 25% memuaarid). Statistikat veel niipalju, et 1980. a oli Eesti Kirjanike Liidul välismaal 44 liiget, neist 23 Rootsis. Aastail 1944—1984 ilmunud raamatutest oli 28% autoriks naine.

Edasi peatub E. Nõu pikemalt proosal ja poeesial, millede puhul on käsitlemist leidnud stiil, vorm, kompositsioon. Veel on esitatud mõlema nimetatud valdkonna teemadevalik. Pagulasproosa puhul oleks see järgmine: 1944. aasta suur põgenemine, elu põgenikelaagris, II maailmasõda, Saksa okupatsioon Eestis 1941—1944, eesti GULAGi-kirjandus, Vene okupatsioon Eestis 1940—1941 ja 1944, eesti eksiilmaailm (mis hõlmab eelkõige Rootsit, Saksamaad, Inglismaad, Kanadat, Austraaliat ja Argentiinat; suurlinnadest domineerivad Stockholm, London, Toronto; suureks probleemiks on kodutusetunne), Eesti Vabariik, Eesti ajalugu, varasemad eesti emigrandid, ideoloogia (lääbivaks jooneks on antikommunism ja vabaduse probleem), huumor ja satiir, erootika ja seks (kooselu küsimused, keskea kriisid, impotents, homoseksualism jne), religiooniküsimused, maailmaajaloolised romaanid, psühholoogia ning lisaks veel *varia*, mis ei mahu eelnimetatud teemade alla. Poesia puhul on laias laastus tegemist analoogilise temaatikaga.

Teedrajavaks romaaniks paguluskirjanduses on Karl Ristikivi «Hingede õõ» (Lund, 1953). Romaan on aktuaalne ja

diskuteeritav meie päevilgi. Teos kujutab pagulusulmi.

Juttu tehakse ka tsensuurist, tabudest ja kitsendustest eksiilkirjanduses. Ühtekokku on u $\frac{1}{3}$ sõjajärgsest ilukirjandusest välja antud eksiilis, kuid tänapäeva Eestis vaikitakse see suures osas maha. Muret teeb, et varsti pole ühtegi alla 50 aasta vanust paguluskirjanikku. Noorem generatsioon kirjutab juba rootsi keeles ja neid võib nimetada Eestis sündinud rootsi kirjanikeks (näiteks Enel Melberg ja Peeter Puide). Artikkel lõpeb loeteluga paguluskirjanikest, kes tegutsevad või on tegutsenud Rootsis.

E. Nõu muremõtetega järelkasvust haakub Virve ja Raimo Raagi (esimene sünd. 1954 Tallinnas, teine sünd. 1953 Torshällas) kirjutis Rootsi eestlaste emakeeleoskusest (lk 131—143). Peatähelepanu on pööratud eesti keele õppimise ja kasutamise võimalustele Rootsis.³ Autorid jagavad eestlased vanust ja kooliskäimist aluseks võttes järgmistesse kategooriatesse: generatsioon Ia = täiskasvanud põgenikud (sünd. Eestis, käinud koolis Eestis, sünniaasta kuni 1930), generatsioon Ib = alaealised põgenikud (sünd. Eestis 1931—1944, koolis Rootsis). Arvuliselt on neid kokku 15300. Generatsioon II = nooremad Rootsis sündinud (sünniaasta 1945—), keda on 14000, ja generatsioon III = noorimad Rootsis sündinud (sünniaasta 1966—), keda on 6000 inimest.

Lugeja saab väga hea ülevaate Rootsi eestlaste koolisüsteemist. Kõige väiksematele lastele on olemas 4 nn mängukooli (*lek-skola*), neist suurim Göteborgis, kus 1985. a käis 34 last. Ülejäänud asuvad Lundis (8 last), Norrköpingis (8) ja Stockholmis (7). Viimati nimetatud kohas tegutseb ka üks eesti eelkool (*förskola*) — 1985. a õppis seal 22 last.

Päris-koolilastele on olemas 2 algkooli (*grundskola*). Täielik eesti algkool 1.—9. klassini tegutseb Stockholmis, kuna Göteborgi algkoolis on vaid 6 klassi. Õppeplaan ühtib rootsi algkooli omaga, kuid sellele lisaks õpitakse veel eesti keelt, eesti ajalugu, geograafiat ja eesti laulu ning muusikat. 1985/86. õppeaastal oli õpilaste arv Stockholmis 89 ja Göteborgis 46.

Veel eksisteerivad nn komplekteerimiskoolid (*kompletteringskolor*), kus peale tavalist koolipäeva või nädalalõppudel õpitakse vaid eesti aineid. Sellised koolid asuvad Lundis, Borås, Örebro, Göteborgis, Hel-

³ Vt ka: «Aja Lugu» nr 1: «Kust saab laps oma eesti keele?», mis on täielikult pühendatud eesti keele olukorrale maapaas. Üles astuvad Helga Nõu, Aho Rebas, Salme Tammert, Helena Kiviloog jt.

singborgis, Norrköpingis ja Eskilstunas. Ülejäänutel on võimalus osaleda kodukeeleõpetuses (*hemspråksundervisning*).

Gümnaasiumiõpilased võivad käia Stockholmis asuvas Eesti õhtugümnaasiumis, kus 1985/86. õ-a oli 6 õpilast. Eesti keel on eksamiaineiks Uppsala ja Lundi ülikoolis. 1987. a jaanuarist peale eksisteerib Uppsalas Rootsis seni ainuke eesti keele õppetool. Seega võimalused saada haridust eesti keeles on Rootsis küllalt head.

Üks asi on võimalused, teine asi on praktiline keelekasutus. Rootsi eestlased ise nimetavad oma keelt irooniliselt «kõõgi eesti keeleks» (*«kõksestniska»*). 1981/82. a generatsiooni Ia, Ib ja II hulgas korraldatud ankeetküsitlus andis järgmised tulemused (vastas 98 inimest):

«Räägin eesti ja rootsi keelt. . .»

	Ia		Ib		II	
	eesti	rootsi	eesti	rootsi	eesti	rootsi
iga päev	92	83	54	94	53	100
mõni kord						
nädalas	4	13	23	6	31	0
üks kord nädalas	4	0	11	0	5	0
üks kord kuus	0	0	3	0	3	0
mõni kord aastas	0	0	0	0	3	0

Praegu on Rootsi eestlased vaieldamatult kakskeelsed. Rootsi keele oskuse näitamine kuulus juba varakult, pagulaspäevade alguses, seltsielu hea tooni juurde. Tavaliselt hakati eestikeelset kõnet pipardama lõbusate rootsikeelsete väljenditega *à la* rootsi *vi ska sitta och vänta* (me istume ja ootame), mis eesti keeles omandas kuju *viska sitta ja vänta*.

Lõpetuseks esitatakse V. Raagi 1980. a uurimuse tulemused Rootsis ilmutatud eesti ajalehtede keelest. Viie väljaande («Eesti Päevaleht», «Meie Post», «Teataja», «Välis-Eesti») kokku viies numbris esineb 182 rootsi laensõna, millest 41 tuli ette rohkem kui kord.

Raamatu lõpus on lisana toodud R. Raagi poolt koostatud tähtsamate Eesti kohanimede loend ühes vastavate rootsi ja saksa nimevormidega (lk 141—143).

Väljaanne on varustatud inglise- ja eesti-keelse lühikokkuvõttega. Sümboolne on raamatu kujundus, esikaanel Tallinna ja tagakaanel Stockholm siluett, mis rõhutab kahe maa vahelist sidet läbi aegade. Kui üldse midagi ette heita, siis termini «eestimaa-lased», mis küll lk 17 on väga üheselt lahti mõtestatud, mõnevõrra laialivalguvat interpreteerimist. Raamat on mõeldud rohkem rootsi publikule, kuid pakub kindlasti suurt huvi Eesti lugejalegi. Kahjuks piirab raamatu kasutamist siinpool Läänemerd lisaks võimalikule keelebarjäärile veel selle tiitellehe ülanurgal ilutsev seksagoon, mis määrab teose raamatukogude erifondidesse.

ARVO PESTI

Meie miilits kaitseb meid ehk Kurb detektiiv

Viktor Astafjev. Kurb detektiiv. Vene k tlk V. Krimm. Tallinn, «Eesti Raamat», 1988.

«Uutmisaja» esimene vahune laine kandis nõukogude vene kirjandusse hulga huvitavaid teoseid. Kirjandusloo tolmusest kolikambrist tassiti päevavalgele romaanid, mis kunagi olid pihuks ja põrmuks materdatud (Pasternaki «Doktor Živago»), mahavaikitud (Nabokov/Sirin) või «kompetentsete organite» poolt arestitud (Grossmani «Elu ja saatus»). Esimesed pääsukesed ilmusid kuuldavasti raskete sünnivaludega; täna ent nõutakse juba Solženitsõnile Nõukogude kodakondsuse taastamist (vt «Knižnoje Obozrenije» 1988, nr 32, 33, 36), rääkimata ta loominguga avaldamisest.

Üheks esimeseks «uutmisajastu» palju kõmu tekitanud romaaniks sai ajakirja «Oktjabr» 1986. aasta jaanuarinumbris ilmunud Viktor Astafjevi «Kurb detektiiv». Autor alustas romaani kirjutamist aastal 1982, mil vaevalt et teravaimgi haistmine kõrgeimagi Uurali mäe tipus (aga just seal kandis kirjanik elab) võis Moskva poolt puhuvates tuultes eraldada uutmisilõhna.

V. Astafjev on alati olnud isepäine autor. Kriitikute käest on ta palju nahunud saanud. Küll kirjutab sõjast nii, nagu pole vaja, küll kasutab keelt, mis pole see õige . . . Lugejamenu ja vaidlused on Astafjevi loomingut ikka saatnud. Nii ka «Kurba detektiiv».

Romaan valmis 1985. aastal, stagnaaja viimases lõpus ning kannab endal rasvast üleminekuaja pitserit. Teos jutustab lagunevast elust, moraali on tallatud vene küla paksu porri, kus vohab vägivald ja ükskõiksus. Väikelinnades ja küldades võimutsevad kõiksugu masti kurjategijad. Miilits neist jagu ei saa, kuna «. . . venelased /on/ igavesest ajast igavesti olnud kaastundlikud vahialuste vastu . . . Valmis andma kasvõi viimase suutäie süüdimõistetule, kondimurdjale ja verelaskjale, päästma miilitsa käest ära kuritahtliku, just äsja mürgeldanud huli-gaani.» «Lahedalt, kuraasikalt ja mõnusalt elab kurjategija nii heasüdamliku rahva hulgas, ja juba ammusest ajast on ta Venemaal niiviisi elanud.» (lk 39—40) arvab autor.

«Kurb detektiiv» on kohati säravalt dokumentaalne. Kuritegude kirjeldused on tõepärased, Venemaa lõputust mõõtvate etapivaguni rataste lõginast otse raamatusse raiutud. Nii-öelda «ei tea miks?»-toimepandud kuritegude kirjeldused (kutsekooli õpilased purustavad omaenese kätega ehitatud maja — lk 56) ilmestavad olukorda

veelgi. Autor näib materjaliga hästi kursis olevat; üksikud mõodalaskmised (kohtus antakse süüalusele viimase sõna õigus enne otsuse väljakuulutamist, mitte aga pärast — lk 125) ning *feenja*-keele kohmakused ei suuda üldpilti tumestada.

Romaan kuulub «uutmisaega» eelkõige seetõttu, et sellesse on mahtunud nii palju meie elu nähtavaid «kitsaskohti», ilma et neid oleks ilustatud, võõbatud ja lakitud. Lausa hämmastav on mause kirjeldus (lk 57), kus purupurjus sugulased kirstu hauast välja unustasid. Kirjanikul on raske selliseid juhtumeid välja mõelda — neid mõtleb välja elu ise. Elusat elu aga pole Nõukogude-maa tsensoorid kunagi armastanud raamatuks lubada. Või kui, siis vaid väikese tiraažiga ja «ametkondlikuks kasutamiseks». Lakeeritud elu aga haiseb võltsilt. Selle haisu vastu on tänane *glasnost* päris edukalt võidelnud.

Kurjusele ja allakäigule vastandub romaanis üdini positiivne miilits — kuritegevuse vastu võideldes füüsiliselt invaliidistunud algaja kirjamees. Peategelase ametialast edukust võiks võrrelda ehk James Bondi *superman*lusega. Oh kui palju on analoogilisi kirvega tahatud korralvalvuritest kangelasi nõukogude vene kirjanduses! Ka eesti keelde on neid tõlgitud ja kaante vahele pressitud. Kas juba küll ei saa?

Tänaseks on *glasnost* kergitanud veidike eesriiet ka miilitsa tegelikelt tegudelt (vt «Noorte Hääle» 1988, nr 183—187, «Rahva Hääle» 1988, nr 207). Seda naeruväärsemad tunduvad üdini positiivsed miilitsatõotajad.

Astafjevi miilits kurdab: «... ole ülepea eeskirjade ja paragrahvide kammitsas, nõõbid kinni, vöö vöö, sinu tegevus on piiratud.» Ja nutab taga Jaapani kolleegide õigusi, kes «löövad /.../ purjus mürgeldaja kõigepealt pikali ja panevad tal käed raudu, alles pärast läheb laadapidamiseks» (lk 59). Romaani miilits piirdub kurtmisega, tema kedagi pikali ei löö ja raudu ei pane, tema järgib eeskirja ja paragrahve, tema on positiivne. Kuid suhtumine on selgemast selgem: antagu suuremad volitused karistada ja kuritegevus väheneb. Kas pole lihtne? Ja samas nii tuttav...

V. Astafjevi «Kurva detektiivi» suurimat puudust näengi selles pinnapealsuses: autor ei püüagi tungida kurjuse sügavamate juurteni. Ei saa ju kõike seletada «vene hinge» omapäraga, üleüldise kaastundega pättide vastu. Ja duo kaigas/ahelad ei lahenda samuti probleeme, pigem vastupidi. «Vaba voli ja seaduse vahelt on nii mõnegi mõttehiiglaste jaoks tamm ära uhtunud» (lk 54), kirjutab autor retsidivistidest, laiendamata oma sõnu juhtivatest tugitoolides lõsuvatetele juhtiv-kurjategijatele. Aga kala hakkab mädanema just peast. Teoses kirjelda-

takse otsustava/vastutava töötaja külas-käiku ja tema piduliku ärasaatmist (lk 146—148). Pilt Brežnevi-aja krestomaaniast. Kas mitte see katkend ei juhigi meid lähemale ühiskonnas vohavale kuritegevusele? Astafjev igal juhul vaikib.

Romaanis vilksatavad siin-seal nn «keemikud». Kuid pole sõnagi sellest kurjategijaid taastootvast mehhanismist, mida meil tagasihoidlikult parandusliku töö asutuseks nimetatakse. Kuritegevuse juured läbivad aga mitmerežiimilisi asutusi punase jutina. Ja väga sarnased on nii iseloomult, käitumiselt kui ka tõekspidamistelt okastraatide ja betooni vahele topitud vangid ning nende valvurid. Sageli eraldab neid vaid riietus. Kuritegevuse põhjusi tuleks ka sead juurejoont pidi otsida. Astafjev vaikib...

Eesti keeles varga-terminoloogia praktiliselt puudub. Vähene olemasolev on süstematiseerimata ja publitseerimata. (Vanemaid eesti vargasõnu on kogunud näiteks G. Superfin, vt «Keel ja Kirjandus» 1988 nr 3, lk 160—161.) See paneb tõlkijad raskesse olukorda. Terminoloogilised puudused korvatakse tavaliselt kahel viisil: tõlkija loob puuduvad sõnad ise või püüab mõisted ära seletada olemasoleva keelematerjali baasil. Viimane moodus on tahes-tahmata seotud kadudega. Termin seletav tõlge ei ole kunagi adekvaatne. Viimane aeg oleks keelemees- tel leida/luua *feenja*-keelsetele sõnadele eestikeelsed vasted.

V. Krimm on «Kurba detektiivi» tõlkides läinud seletavat teed. Terminite vahendamisel on palju ebatäpsusi. Toon ära üksikud näited. «Vor v zakone» on tõlgitud «aus varas» (lk 54). Siin on aga tegu väga konkreetse terminiga, mis tähistab kurjategijate hierarhia tippjuhte. Kunagi kauges minevikus andsid professionaalselt küpsed vargad nii-öelda ametivande, mille rikkumise eest oli ette nähtud karm karistus. Vande andnud kurjategijat nimetatigi «vor v zakone», ning ta oli väga tähtis tegelane. Tänapäeval vannet enam ei anta, kuid kuritegeliku ilma range hierarhia ja veelgi rangetemad seadused eksisteerivad murdmatult. Nüüd tähistab «vor v zakone» hierarhia tipus peesitavat suurte kogemustega kurjategijat. Oluline on märkida, et «vor v zakone» ei pruugi karistatud olla sugugi mitte ainult varguse pärast. Ka teised paragrahvid kõlbavad. «Vor v zakone» antonüüm on «petuhh» (passiivne pederast või temaga võrdsustatud isik).

Terminiga «platnoi» on lugu keerulisem. Ajalooliselt on välja kujunenud, et mõistete sisu regionaalselt varieerub. Üldiselt tähistab «platnoi» neid kriminaalkurjategijaid, kes nõrgemaid — «ametiredeli» alamatel pulkadel seisjaid — terroriseerivad. «Plat-

noid» patseerivad eelkõige üldrežiimiga parandusliku töö kolooniates. V. Krimm on «platnoid» vasteks valinud «väärikad kujud» (lk 83). See on vähemalt ebatäpne.

Ebatäpne on ka tõlkida «...prinjav jezo za haljavu» — «...pidasid teda lupardiks» (lk 84). Jutt käib kenast noorest tütarlapselt (vapra miilitsa tulevast abikaasast), kelle «keemikud» otsustasid «tagurdada» «Ajakirjanduslevi» kioski taha. «Haljava» on eelkõige kergelt sülle jooksev saak. Vaid mõõndustega võib «haljavaks» pidada kergete elukommetega naisterahvast. Kuid lupard on ju ŌS-i järgi «kalts, narts»!

Agas aitab! Üldiselt on eestikeelne «Kurb detektiiv» ladusalt loetav. Võib muidugi vaielda, kas tasus romaani tõlkida või ei. Isiklikult arvan, et teose dokumentaalsus kaalub üles puudujäädid. On ju meie lugejas aastakümnetega treenitud tänulikkust ka pooliku tõe eest.

MART LAAR

Valik II. Artikleid eestluse ajaloost. Koostanud T. Haug. «Loomingu» Raamatukogu» 1988, nr 25/26. 110 lk.

Tõdemus, et kümnekond aastat tagasi olid paljud asjad lihtsamad ning vähem mõtlemisvauva nõudvad, on viimasel ajal juba triviaalseks kujunenud. Võtkem kas või ajakirjade-ajalehtede tellimine — vanasti siin probleemid puudusid, sest niikuinii polnud ühestki lehest suurt midagi lugeda. Nüüd valmib nende tellimine tõsist peapurdmist ja mis kõige hullem — käib tasku pihta. Möödunud aasta lõpul mõtlikult veeringuid käest kätte libistades jäi tellimata «Loomingu» Raamatukogu — et küll kuskilt ikka saab.

Seda väärarvestust on mul jooksva aasta vältel korduvalt kahetseda tulnud. Sest nii nagu 1960ndatel on mainitud väljaanne ka käimasoleval «uuel sulaaajal» ajaga sedavõrd kiirelt kaasa läinud, et üksiknumbreid on ajalehekioskitest üsnagi lootusetu saada. «Valik II» tulekust olin küll juba mõnda aega teadlik ning selle ettevalmistamisel veidi isegi kaasa aidanud, kui number aga ilmus, kogusin Võrumaa metsades ja soodes ajaloolist pärimust ning nii jäingi tast lootusetult ilma. Tsivilisatsiooni rüppe pöördumise järel «Loomingu» Raamatukogu» sini-must-valges kujundatud vihikut lugedes tuli tõdeda, et mainitud kogumiku sedavõrd kiire müügil kadumine on tegelikult loomulik — vastas selle sisu ju täie-

likult selleaastasele kaanekujundusele. Nii palju ühtsete kaante vahele mahutatud reaktioonilisi klerikaale ja pimedusejüngreid (V. Reiman, J. Köpp, U. Masing), kodanlikke nationalsiste (J. Luiga, E. Laaman, mõnede aastate vältel ka H. Kruus), fašiste (O. Loorits) ja valgeemigrante (A. Oras) pole «armsa maarahvani» Eestimaal ametliku trükojoja vahendusel viimase 40 aastajooksul kordagi jõudnud. Karmil stagnatsiooniajal visati ülikoolist välja tunduvat tagasihoidlikumate ja vähemesinduslike käsikirjaliste kogumike koostamise eest. Mäletan hästi teatud ametkonna pahameelt omal ajal «Noor-Tartu»-nimelise üliõpilasliikumise poolt korraldatud kohtuprotsesside puhul. J. V. Jannseni, C. R. Jakobsoni ja A. Grenzsteini üle kohtumõistmist (kuigi C. R. Jakobsoni korduvalt millegipärast Petersoniks, Kristjan Jaaguks nimetati...) kvalifitseeriti tollal kehtivate autoriteetide kummutamisena, vihjamisena mingile venestusele (seda aga tollal teatavasti ei toimunud). J. Hurda ja V. Reimani aadete propageerimise teel püüdvat me vabaneda komsomoli ja teiste organite kontrolli alt. Kes lendas ülikoolist, kes jäi ilma kohast ülikooli juures, kes aspirantuurist.

Nüüd on ajad teised. «Noor-Tartu» aateid järgib Akadeemiline Muinsuskaitse Selts. Julgeolekukomitee Tartu osakond, kellega omal ajal tegemist tuli teha, on asunud uutjate esiritta, annetades ennastohverdavalts raha (500 rubla) stalinistide poolt hävitatud «Kalevipoja» mälestussamba taastamiseks. Meile on aga tänu tollasele eneseharimisele teada, mida need «Valik IIs» esindatud mehed meie rahva jaoks on tähendanud.

Paljudede lugejatele on artiklite ees toodud elulookirjedused üldse esimeseks objektiivseks infoks ühest või teisest eelpoolmainitud tegelasest. Ega siin kedagi süüdistada saagi — on ju need mehed aastakümnete vältel olnud ajaloost sedavõrd põhjalikult maha kraabitud või siis solgiga üle kallatud. Seda suuremaks sündmuseks tuleb seda osaliseltki meie rahvusideoloogia lähteid tutvustava kogumiku ilmumist pidada.

Kõrgelt tuleb hinnata ka valimiku koostaja tööd, mis antud juhul on olnud eriti raske. Ühelt poolt on tal tulnud teha valik suurest artiklite hulgast, teisalt on meie rahvuslasi läbi aegade olnud rohkem praktilist kui teoreetilist laadi. Katsed panna omal ajal publitsistikaga rahvusideoloogiat kujundanud mehi oma vaateid terviklikumasse teoreetilise-filosoofilisse süsteemi valama (V. Reiman, J. Tõnisson) on ikka ja jälle tulemusteta lõppenud. Tegemist pole siin niivõrd kurikuulsa «filosoofilise mõtlemise nõrkusega» kui kõige tavalisema ajapuu-

dusega. Pole ju pea ükski (!) meie rahvuspoliitika suurus elanud rahuliku ja turvalise pensionipõlveni, mil pärast olustikupoliitikast vabanemist võinuks oma seisukohtade süstematiseerimise kallale asuda. Esimene selline põlvkond töötas end surnuks (C. R. Jakobson, J. Hurt, V. Reiman), teine (K. Päts, J. Pitka, E. Laaman, J. Tõnisson) langes võitluses või suri Siberis. Suuremad võimalused teoretiseerimiseks jäid vabasse maailma pääsenuil, kellelt seetõttu pärinevad kogumiku säravaimad kirjutised. Tahaks esile tõsta kaasajal endiselt aktuaalselt mõjuvaid U. Masingu ja O. Looritsa eestlasi nende idalääne vahelises lõhestumises vaatlevaid kirjutisi — kuigi O. Looritsa emigratsioonis ilmunud põhjanevatest töödest oleks kogumikule vast enam tulu tõusnud kui iseseisvusajal ilmunud artiklist. Suurimaks üllatuseks mulle isiklikult oli K. Ast-Rumori võluv esse eesti ajaloost ning eestluse põhitõdedest — heroilisest vastupanust. Ajaloolasena oleks mul mainitud kirjutisele küll ohtralt etteheiteid, kuid elegantse ja ideerikka esseena soovitaks teda küll igapähele. Alati polegi sedalaadi kirjutiste juures nii oluline absoluutne täpsus faktides kui õige vaim ja lähenemisviis. Selle 1943. aastal kirjutatud ülevaate juurde võib ainult lisada, et 1944. aastal haaras eestlane oma kodu kaitseks võõra mundri all taas relva kätte, lisades Eesti sõjaajaloo lahingutandrite rivvi veel ühe — Sinimäed. Samasugune heroiline vastupanu jätkus üle aastakümnete, viies välja rahvusliku ärkamisajani, et esimesel soodsal võimalusel taas oma saatuse otsustamisel veidikenegi kaasa rääkida. Sellel taustal muutuvad O. Looritsa ida-lääne dialektikat eestluses jälgivad kirjutised kaasajal eriti oluliseks.

Nende kahe probleemi ning sedalaadi publikatsiooni esmakordsuse vahel laseerides on koostaja võtnud suuna peaaegjalikult niisuguste kirjutiste avaldamisele, kus rahvusideoloogia kõrval jälgitaks ja tutvustataks ka meie aja- ja isikulugu. Nii räägibki V. Rei-

man tegelikult J. Tõnissoni põlvkonnast, J. Luiga V. Reimanist, E. Laaman Luigast, Oras arbujaatest. Sellises tutvustav-harivas laadis täidab «Valik II» oma ülesande suurepäraselt. Ning seda lugeda peaks olema igal end rahvuslaseks pidaival inimesel lausa kohustuslik.

Järgnevatelt sama seeria Eestit puudutavatel osadelt — «Valiku»-seeria jätkumine oleks aga hädavajalik — ootaksin juba suuremat diferentseeritust. «Valik III» võiks näiteks koosneda ärkamisaja programmilistest sõnavõttudest (Kreutzwald, Jannsen, Jakobson, Hurt, Veski, aga miks mitte ka eelärkamisajast — Rosenplänter, Masing, Schultz-Bertram, Faehlmann, Ullmann), «Valik IV» venestusaja seisukohavõttudest (J. Kõrv, A. Grenzstein, K. E. Sõöt, H. Prants, V. Reiman, J. Tõnisson jt), «Valik V» sajandialguse vaimuvõitlusest (E. Vilde, J. Tõnisson, K. Päts, H. Pöggelmann, K. Ast, G. Suits). Ja nii edasi.

Sellele lisaks oleks vaja kiiremas korras eraldi välja anda O. Looritsa emigratsioonis kirjutatud tööd («Eesti ajao põhiprobleeme» jt) ning valimik U. Masingu kirjutisi. Muidu on meil raske või võimatugi arendada praegusel keerukal ajastul oma rahvusideoloogiat.

Suurte eelkäijate poolt saavutatud tundmine on meile igal juhul kasulik. Unustada ei tohi siiski ühte olulist tõdemust — nimelt on kõik eelpoolmainitud tegelased pannud oma mõttet kirja praegusest põhimõtteliselt erinevas situatsioonis. Kunagi varem pole eestlasi sedavõrd karmi reaalsusega ähvardanud vähemusse jäämine oma isade maal. See olukord seab meie ette aga sootuks teised realiteedid. On vaja tõelist imet (kas siis väikeste või suurte tähtedega), et seda katastroofilist tõsiasja vältida.

Lootust ei maksa siiski kaotada. 1917. a kevadel oli Eestimaa 100 000 meest vene sõjaväge ning Tallinnas moodustasid eestlased elanikkonnast ca poole. Venemaal on aga taas käimas revolutsioon...

PEETER OLESK Lugemispõpmeid VII

Mõistagi ei ole usaldusväärne ajalooteadmus inimese olemise ainus fundamentaalne tagatis. Niisama tähtis on ka usaldusväärne õigusteadmus, arusaamine, et üksikisiku nagu kogu rahvagi õigus olemasolule tõesti midagi maksab — ja mitte ainult talle enesele, vaid ka kõikidele teistele. Selleks et näha, kas see ikka on nõnda, pole aga tarvis ilmtingimata ülikoolis just rahvusvahelist õigust või õiguse ajalugu uurida. Inimese õigus olemasolule realiseeritakse ka nii kõikidele kättesaadaval kujul nagu elulugusid ning saatusi vahendav kirjandus, biograafika kõige laiemas mõttes. Seal pörkavad üha kokku tegevusvabadus ja olemise piiratus, inimese objektiivsed teod ning sisimad kavatsused, õigus eraelu puutumatusel ja himu siiski kõike teada saada. Ses mõttes on inimesest kirjutamise kunst ühiskonna seisundi väga tundlik näitaja, mis fikseerib muuhulgas ju praegugi, kuidas ausa poliitilise biograafika teeb võimalikuks alles turvaline pluralism.

Elulugu on oma olemuselt interdistsiplinaarne ning vaatepunktide vaheline probleem, millel on alati palju lahendusi. Eeldades, et seda, kes sisustab tsivilisatsiooni tegelikult, kirjeldab tema elulugu kõige lähemalt, võiks ju loota, et just elulugude uurimine annab selle usaldusväarsuse, mida ajalooteadmus väga vajab. Kuid see on illusioon. Inimese elust jääb kontrollitavaid tõendeid maha nii ebaühtlaselt, et üksipäinis nende põhjal kõiki inimese elu mõistmiseks kohustuslikke järeldusi teha ei saa. Võib jääda alles sissekanne sünnimeetrikasse või koolitunnistusi, kuid ei jää ühelgi juhul alles psühholoogiline seisund, milles inimene näiteks vaimse diktatuuri all viibib. Jääb alles see, mida inimene oma läbielamuste tõttu teeb või kuidas ta neid elamusid kirjeldab, ent ei jää alles need elamused ise — ehkki tõeliselt on just need see kõige vahenditum reaalsus, mis ümbritseb inimest kogu ta olemise vältel ja millest ta oma eluajal hetkekski vabaks ei saa. Juba ainuüksi need hingelist laadi tühikud, mida ei täida ükski dokument, lasevad inimese olemust mitmeti tõlgendada. Isegi siis, kui tõlgendajaks on valetamist välistav elu- või mõttekaaslane, jäävad niisugused argiolud lahtiseks. Ja vaatepunktide paljusus ei tõmba meie teadmisi ses suhtes lõpuni kinni, sest

igal eluloo kirjeldamise viisil on oma piirid, n-õ oma rida, milles liikudes võib biograaf end küll koguni täiesti vabana tunda, kuid mis lubab vabadusi ainult enda ulatuses.

Eestikeelne biograafiline uudiskirjandus maailmakultuuri ajaloo vallast on ülekaalukalt tõkeline või kompilatiivne. Viimane omadus ei lase rõõmu tunda näiteks P. Müürsepa raamatukesest «Kuulsaid 20. sajandi matemaatikuid» («Valgus», 1988), mis viib lõpule sama autori terve seeria iseenesest väga vajalikke tutvustusi (esimene raamat ilmus juba 1975). Tõlgetest oleks kahetsusväärne jätta lugemata samuti tänavu avaldatud J. Székely «Õpetaja Bartók», mille vahenduse L. Veskise poolt on «Eesti Raamat» adresseerinud millepigipärast üksnes või rõhutatult vanemale koolieale. See on õpetlik raamat kõigile. U. Bergeri teose «Ränk saatus ehk Paul Flemingi armastus» (tõlkijaks H. Loik, kirjastajaks taas «Eesti Raamat») väärtusest saab paremini aru muidugi see õnnelik, kellel läheb korda lugeda ka H. Salu romaane «Lasnamäe lamburid» (Lund, 1978) ja «Siiditee serval» (Lund, 1986), ent kuni viimased on haruldsemad kui esimene, seni on Bergeri teos üksindagi põnev küllalt. Kirjastus «Kunst» on üllitanud kaks biograafiat, L. Metsari tõlkes F. Jileki käsitluse «Mees Vincist» ning P. Pääsukese ja V. Jürisalu tõlkes I. Möleri «Maja kanali ääres. Vermeer van Delfti elust». Eriti viimase väärtust tõstavad teatmelised lisad, mis oleksid olnud oma kohal ka Bergeri raamatus.

Nagu näha, ei ole neist ükski kroonikaline eluloojutustus, mis taastaks päev päeva kõrval kõik sündmused ega jätaks midagi välja. Objektiivne biograafia sarnaneks vahest kõige rohkem tolle nn suure monograafiaga, milleni jõudmist peeti meil 1960.—1970. aastail vähemasti kirjaniku uurimise suurimaks ideaaliks. Teostatuna on see aga üsna igav lugemine, sest kõigepealt kalduvad sedasorti käsitlused (nt K. Mihkla «Eduard Vilde elu ja looming», 1972) kõike võrdsustama ja teiseks läheb neis, kes teab, võib-olla just sellesama võrdsustamise tõttu, inimene kui mõtleja/tundeleja pöördumatult kaduma. Objektiivse biograafia kaudu võiks tundma õppida eluloo välist külge, kuid kuna see pole sugugi täpselt sama, mis inimese hinge kulg, siis vajab objektiivne biograafia kogu oma andmestikulise ammenдавuse juures veel täiendamist nende sissevaadetega inimese olemisest, kus pannakse tähele mõnd üksikut omadust või episoodi.

Või esitatakse portreede inimesest mälestuste läbi või lastakse kõnelda ajaloolistel dokumentidel või fantaseeritakse teemal «mis-sugune ta võinuks olla». Eestikeelse biograafilise kirjanduse peamine puudus ongi just see, et välja arvatud ehk Shakespeare, ei ole ühtki inimest, keda me saaksime vaadata enam-vähem kõigi nende võimaluste valgustuses. Biograafilised käsitlused näiteks mitte-eestlastest on sõja järel ikka veel valdavalt teistest keeltest tõlgitud, järelikult siis säärased, kus eestlaslik, meile eriomane vaatepunkt on käsitlusest tavaliselt juba ette välistatud — kuigi asjaomane suhe ise on ajalooliselt täiesti olemas (nt kas või sellesama P. Flemingi puhul). Leidub muidugi teoseid, kus see suhe siiski esile tuuakse, näiteks Moskva kirjastuse «Znanije» poolt väljaantavas seerias «Teaduse ja tehnika loojaid» tänavu ilmunud V. Varlamovi raamat «Loodusuurija Karl /Ernst von/Baer», ent neis visandatakse see suhe alati n-õ teiselt poolelt, mitte nii, nagu me seda ise teeksim.

Venelasest lugeja, kellele mõeldud trüki-sõnast võib ka eestlane osa saada, on ses mõttes märksa õnnelikumas olukorras, konkureerivad ja täiendavad, originaalseid ning tõkelisi elulokäsitlusi avaldatakse nii ükski kui ka suurte sarjadena. Moskva kirjastuse «Sovremennik» seerias «Raamatukogu Venemaa sõnakunsti sõpradele» tuli mullu näiteks uustrükk Tartu ülikooli kunagise professori P. Viskovatovi tööst «Mihhail Lermontov. Elu ja looming» (esmatrükk 1891). Kirjastuse «Iskusstvo» seerias «Elu kunsti» ilmus samuti mullu J. Smirnov-Nesvitski «Jevgeni Vahtangov». Kirjastuse «Kniga» sari «Kirjanikud kirjanikest» on tänavu saanud lugeja kätte nii V. Hodassevitši «Deržavini» (esmatr. 1931) kui ka V. Kaverini ja V. Novikovi «Uus nägemine. Raamat Juri Tõnjanovist». Juba kauem kui pool sajandit kestvas sarjas «Silmapaistvate inimeste elu» (seni viimane kataloog ilmus Moskvas 1976), mida üllitab jällegi Moskvas asuv kirjastus «Molodaja Gvardija», pakkus sel aastal aga näiteks kolmanda trüki L. Gumiljovski ülevaatest «Vernadski». Sama kirjastus annab sarja täiendusena välja veel ajaloolis-biograafilist almanahhi «Prometheus», mille tänavu ilmunud 15. köide on pühendatud samuti V. Vernadskile. Mitu biograafilist seeriat on kirjastusel «Nauka», millest populariseeriv «Teadusbiograafiline kirjandus» (seni viimane kataloog ilmus Moskvas 1982) tõi tänavu välja O. Schmalhauseni ülevaate «Ivan Schmalhausen», esinduslik «NSVL teadlased. Ülevaated, mälestused, materjalid» aga «Mälestusi I. V. Kurtšatovist». Jällegi teos, mis demonstreerib seda, kuidas

võidakse asjadest kirjutada, mitte aga seda, mis need asjad ise on. Moskva kirjastus «Raduga» seevastu on lugejale rohkesti biograafilisi teoseid vahendanud erilist sarja kujundamata. 1986. a avaldas ta näiteks tõlked F. Benestadi ja D. Schjelderup-Ebbe raamatust «Edvard Grieg — mennesket og kunstneren» (orig. 1980) ning H. Gali teosest «Brahms. Wagner. Verdi. Drei Meister — drei Welten» (orig. 1975). Aasta hiljem anti välja aga tõlked D. Daiches'i käsitlusest «Sir Walter Scott and his world» (orig. 1971) ja J. Freustiie raamatust «Prosper Mérimée» (orig. 1982).

Muidugi ei pea biograafilised käsitlused olema ilmtingimata raamatukujulised. Ajakirja «Uspehi Matematičeskikh Nauk» käesoleva aasta märtsi/aprilli (kd 42, nr2, lk 175—216) ja mai/juuni (kd 43, nr3, lk 203—238) number sisaldavad tõlke G. Kreiseli artiklist «Kurt Gödel, 1906—1975» (1980), kus autor on erialalisuse ning inimlikkuse väga loetavalt proportsioonis hoidnud. Sarnastel juhtudel ongi õigem pöörduda pigem akadeemilise artikli kui populaarse raamatu poole, sest sagedasti võidab viimane loetavuselt kahjuks vulgariseerimise hinnaga.

Vana-aja kultuuri loost väärrib korduvat lugemist Konfutsiuse «Vesteid ja vestlusi» («Eesti Raamat», 1988), mille on tõlkinud-kommenteerinud L. Mäll. Selle kõrvale mak-sab uurida ka Moskva ülikooli kirjastuselt 1987 väljaantud I. Semenenko raamatut «Konfutsiuse aforismid», mis sisaldab interpretatsioonilise osa järel (lk 263—299) tekstide tõlkegi. Kuid samas ühenduses tasub vaadata veelgi üht kirjutist, nimelt uue seeria «Ajaloolis-filosoofiline aastaraamat» avaköites («Nauka», Moskva, 1986, lk 227—251) avaldatud A. Kobzevi tõlget ja kommentaari «Suurest õpetusest». Isegi sellele, kes hiina keelt ei mõista, avaneb selgesti, kui erinevalt võib samu asju edasi anda.

Ida poolt läände tulles jõuame Ees-Aasiasse ja Lähis-Itta. (Tegelikult peab see sõnastus paika üksnes niivõrd, kui võrd eelnevalt on olnud kõnet hiina kultuurist, järgnevalt räägitakse aga meiepoolsemate alade kultuurist. Nii *Ees-Aasia* kui ka *Lähis-Ida* on europotsentristlikud määratlused, antud seega just Läänest Itta minnes). Nende alade kultuuriloolist poolt uurivad I. Schifmani monograafia «Muistse Ungari kultuur (XIV—XIII saj e. m. a)» («Nauka», Moskva, 1987) ja J. Veinbergi «Inimene muistse Lähis-Ida kultuuris» («Nauka», sari «Kadunud idakultuuride jälil», Moskva, 1986). Viimane viitab muide aspektidele, mis jäid ülemal puhtbiograafilise kirjanduse probleemidesse sissejuhatamisel kõrvale, võetakse aga kaasaegses *humanioras* silmator-

kavalt sageli vaatlusele: inimese mõtestamine on probleemiks ka siis, kui tema isik, tema personaalsus ei olegi üle eluea ulatuvalt suur. Nagu võibki näha poolatar L. Winniczuki Varssavis 1983 ilmunud raamatu «Ludzie, zwyczaj, obyczaj, starych i nowych Grecji i Rzymu» tõlkest vene keelde, mille kirjastus «Võššaja Škola» Moskvas tänava välja andis. Analoogilisi asju on mainitud ka eespoolsetes «Lugemispõhmetes».

Teoloogilistest vallast sai eestikeelne lugeja juhul, kui tal vedas, kätte Z. Kosidowski «Piiblitõlkeid» («Eesti Raamat», 1988, tõlkijaks H. Loik). Soovitaksin talle lisaks L. Klimovitši «Raamatu Koraanist, tema päritolust ja mütoloožiast» («Izdatelstvo Polititšeskoj Literaturõ», Moskva, 1988), ent ei usu, et see soovitus lohutab neid paljusid, kes ei saanud «Piiblitõlkeid». Selline raamat ei tohi olla elitarismi kinnistavaks defitsiidiks!

Keskaja fenomenidest tekitab põnevust soolanna I. Taavitsainen astroloogilisele kirjandusele pühendatud väitekirja «Middle English Lunaries. A Study of the Genre» («Mémoires de la Société Neophilologique de Helsinki» XLVII, Helsinki, 1988). Mõnel määral seonduvad temaga kaks mullu Saksa DVs ja Ungaris väljaantud teost. Esimese autoriks on H.-G. Körber ning pealkirjaks «Vom Wetteraberglauben zur Wetterforschung» («Edition Leipzig»), teine on ungarikeelse pealkirja all «Mágia és okkultizmus ez Európai gondolkodásban» tehtud tõlge K. Seligmanni 1948 ilmunud raamatust «Magic, Supernaturalism and Religion» («Gondolat», Budapest). Mitu ilusat väljaannet on tulnud varasemate eppohhide kunstist. Eesti keeldegi tõlgitud «Kunsti ajaloo» I–II (1973–1982) autori M. Alpatovi (1902–1986) viimase suure töö «Vana-Kreeka kunsti esteetilised probleemid» avaldas mullu «Iskusstvo», teine Moskva kunstikirjastus «Izobrazitelnoje Iskusstvo» tegi samuti mullu kättesaadavaks tõlke sakslase W. Schade rikkalikult illustreeritud ja rohke andmestikuga varustatud käsitlusest Cranachite perekonna kohta (orig. 1974).

Mitmel varasemal korral («Vikerkaar» 1987, nr 11, lk 93; 1988, nr 6, lk 82) on viidatud R. Feynmani raamatust «Surely You're Joking, Mr. Feynman!» vene keelde tõlgitud katkenditele. Neile tuli nüüd taas lisa — paraku ühtlasi märkimaks Feynmani lahkumist meie hulgas (15. II 1988). Ajakirja «Nauka i Žizn» käesoleva aasta augustinumbris (lk 129–138) leidub veel üks katke samast raamatust. Ajakiri «Priroda» pakub aga (1988, nr 7, lk 90–100) tõlke R. Feynmani ülimalt õpetlikust loost «Mr. Feynman goes to Washington»

(1987), kogemusest, mille ta sai W. Rodgersi komisjoni liikmena süstiklaeva «Challenger» hukkumist juurelde. Tõlkele on lisatud akad. V. Ginzburgi mälestuskirjutis, mis on ümber trükitud ka «Nauka i Žizn» juulinumbrisse (lk 137–140).

TOOMAS HAUG

Jaan Tõnissoni järjekordne renessanss

Jaan Tõnissoni nimi seostub ennekõike Tartu renessansiga möödunud sajandi viimasel kümnendil, kuid on kõneldud ka tema poliitilisest renessansist 1930. aastatel. Jaan Tõnissoni kolmas renessanss on saanud teoks peaaegu märkamatu. Ehk õieti: vaadates tagasi viimase paari aasta eesti elule näeme, kuidas seda elu on päev-päevalt ikka enam kannustanud need ideed ja tundmused, mis juhtisid ka Jaan Tõnissoni tööd ja võitlust. Märkame, et põhimõtted on vanad, kuigi olukorrad ja sõnastused võivad muutuda. Tõnissoni 120. sünniaastapäevaks saab see alateadlik arengujärk mööda, sest nüüd seisab mehe «hiiglaelutöö» (H. Kruus) ja «mammutlik isiksus» (K. Aun) meie tähelepanu keskuses. Ja arvatavasti ei kao ta meie vaatepiiril veel niipea, kui üldse.

Jaan Tõnissoni juubelit tähistati Eestis viimati 50 aastat tagasi. See sünnitid paus äratub meie õigustatud pahameelt, kuid ei tähenda seda, et oleksime Tõnissoni poole sajandi taha maha jätnud. Sest ideede seisukohalt on olnud tegu külmutatud ajaga, mistõttu tekib tahtmatult tundmus, et Tõnissoni viimane juubel oli alles eile. Vähe sellest, et me pole õieti edasi liikunud sellest poole sajandi tagusest punktist, mitmes mõttes oleme teinud ajas koguni vähikäiku. Nii mõnedki kultuurilised ja poliitilised reaalsused, mida võis ka Tõnissoni saavutuste hulka lugeda, on praegu taas meie tuleviku silmapiiril. Nii et ses mõttes ei seisa J. Tõnisson mitte ainult meie taga, vaid ka meie ees, mitte ainult minevikus, vaid ka tulevikus. Ta pole akadeemilises rahus puhkav ajalooline nähtus, vaid elav väljakutse meie homse päeva eluküsimuste lahendamiseks.

Gustav Ränk on käsitlenud otsustavat murrangut kultuuri arenguteel. Rahvakultuuri järgus kujunevad külaühiskonnas välja vägagi ranged väärtushoiakud, mida järgitakse siiski pooleldi alateadlikult kui kohustuslikku traditsiooni. Muutus toimub aga siis, kui kultuurikandjad saavad teadlikuks oma kultuurilust. Ränk kirjutab: «Kui see teadlikkus haarab endasse ka ühiskondlikke aspekte vaatega tulevikuks, siis võib juba rääkida sünteetilisest pürgiva ideoloogilise pealisehituse tekkimisest. Arenguloolises mõttes tähendab

see kõik aga lõplikku hüpet endise rahva- kultuuri miljööst ajalukku, kus anonüümse massi asemel kerkvad esile nimekad isikused ja institutsioonid, kellele kingitakse usaldust kultuuriväärtuste tõlgitsemisel ja kultuurilise aktiveedi kasvatamisel. Niiviisi kujuneb ebamäärasest rahvast sihteadlik rahvus.» Ja Ränk lisab, et Eestis on seesuguse murrangu suurkujud Kreutzwald, Hurt, Jakobson, Villem Reiman, Tõnisson ja Päts.

Selles reas esindab Tõnisson (s. 22. XII 1868) kahtlemata kõige pikemat ning mitmekesisemat ajajärku. Tartu Ülikooli juristi- haridusega noormeest kohtame avalikus elus juba 1892. aastal. Kui Tõnisson 1896. aastal asub «Postimehe» peatoimetaja kohale, saab temast aga professionaalne eesti avaliku elu tegelane, kes täidab oma ülesandeid — küll tõusude ja mõõnadega, aga ilma vaheajata — kuni Eesti annekteerimiseni 1940. aastal.

Jaan Tõnissonist jäid maha tuhanded ajaleheartiklid ja kõned, suur hulk rahvus- likke ühisüritusi ja asutusi, mille korraldamisel ta oli juhtivalt tegev. Vaevalt on ükski teine eesti rahvuslik tegelane nii palju kirjutanud, kõnelnud ja organiseerinud kui Tõnisson. Muidugi olid Tõnissonil head õpe- tajad, kellest tähtsaim on Villem Reiman. Kuid kahtlemata peab tunnustama, et see enesest teadlikuks saamine ja sihikindlus, millest kõneleb Gustav Ränk, oli just Tõnissoni isikus arenenud ülimal määran.

Oma tegevuse varasemat järku meenutades kirjutas Tõnisson: «Taheti kõigest jõust tööd teha, et paremaid aegu ja nende tulekut ette valmistada. Ei võidud aga mitte oodata, et neid saaks oma silmaga näha. Vene ilma- riiklik hiiglahoone näis liig tugev olevat, kui et ta aja vapustustele niipea järele annaks. Enne aga ei oleks lootust, et meie rahvas saaks ennast vabalt liigutama hakata. Tööd teha usus parema tuleviku peale ja loota, see näis esialgu ainsaks võimaluseks olevat.» Enese teadlik eraldamine Vene ilmariiklikust hoonest näib olevat Tõnissoni tegevuse tähtis ideoloogiline lähtekoht, sest see määratleb Eesti ja eestluse eris- asendi. Ühtlasi sisaldub mainitud lähtekohas ka kaugem eesmärk: valmistada ette pare- maks tulevikuks, hiiglahoone võimalikuks lagunemiseks.

Meie ei tea muidugi, kas Tõnisson 1896. aastal neid mõtteid täpselt niimoodi mõtles (sest trükkida poleks neid ju saanud) või tegutses ta rohkem intuitsiooni ajel ning üldistas asjakäiku alles tagantjärele. Hans Kraus, kes kõneleb Tõnissoni terviklikust maailmavaatest ja suurest rahvuslikust üld- kavast, märgib aga samuti, et Tõnissoni elutöö rajaneks nagu mingi kindla plaanin- duse alusele. Oleks muidugi lihtsameelsus

arvata, et üks isik võiks ühiskonda suunata soovitud eesmärgile, kuid kindlasti võib öelda, et Jaan Tõnisson arvestas õigesti eestluse vajadusi muutuvates oludes.

Missugused olid siis Tõnissoni «plaanin- duse» tähtsamad etapid?

Ärkamisaegne ühiskond pändas Tõni- sonile eestlase enesemääramise kultuurilisel alusel. Et järgnev venestus edenemisele takistusi tegi, siis oli sajandi lõpul eriti tähtis emakeelse hariduse küsimus. Eesti keelele taotletakse jätkuvalt suuremaid õigusi. Eriti tähtsaks pidas Tõnisson laiu hulki haarava rahvahariduse levitamist. Selles nägi ta eesti rahvuse eluküsimust, mille sisu avavad järg- mised read: «Koolid andku haridust, sest kui meil on haridus, siis võtame omale ka õigused.» Niisiis on õigustel Tõnissoni kava- des tähtis koht. Ta näib hästi mõistvat, et väike rahvas võib toetuda üksnes inimlikult või juriidiliselt tunnustatud õiguse mõistele, mis on maksev rahvaste ja riikide elus. Seega on eesti rahva ülesanne edeneda nii kultuuriliselt kui ka majanduslikult nõnda kaugele, et võiks võrdselt teiste rahvastega nõuda oma õigusi.

Seepärast on Tõnisson aktiivselt tegev ka eesti majandusliku elu korraldamisel ja juhtimisel. Rahvusliku majanduse alg- üksuseks pidas ta iseseisvat eesti talu, edene- misteed nägi aga laialdases ühistegevuses. Eestlased pidid saavutama oma kodumaal nii kultuurilise kui ka majandusliku juhtposit- siooni. Tõnissoni eestvedamisel sündis esi- mene eesti pank (1902) ja uus «Vane- muine» Tartu linna keskuses (1906), mis sümboliseerivad murrangut rahvuslikus ma- janduses ja kultuurielus. Nooreestlased on küll Tõnissoni ringkonda kujutanud vana- meelse suletud seltsina, kuid ometi reisib Tõnisson Austrias, Saksamaal, Itaalias jm, tuues Euroopast Eestisse ideid ühistegevuse arendamiseks, Skandinaaviast eeskujud rahva- ülikoolide korraldamiseks jne. Tähtsad olid ka poliitilised kogemused, mis süvendasid Tõnissoni õigusriiklikke arusaamu, ehkki — nagu ta hiljem meenutas — kirjutada sai sellest üksnes ridade vahelt.

Lehe kaudu õpetusi ja õhutusid jagades, omal jõul kooles ja seltse luues seisib Tõni- soni vaimusilma ees aga rahvusliku ühis- konna ideaalpiit. Selle ühiskonna korrastav jõud oli eetika — kõlbeline isiksus. Tõni- soni käsitlejad märgivad ikka seda, et Tõni- son uskus harmoonilisse ühiskonda ja rahvus- terviklusse kõlbelisel alusel. Ja muidugi ka seda, et uue sajandi käärimised pidid parata- matult sellesse veendumusse suuri mõrasid lööma. Kuid väärib siiski erilist tähelepanu, et Tõnissoni rahvastervikluse käsitus ei põhi- nenud ainult üldistel ideedel, vaid rõhutas isiku osatähtsust, individualismi. Eesti sajandi-

vahetuse oludes tähendas see üleskutset, et igäüks tunneks end oma rahvuse osana, kuid rahvusliku isiksuse na, milleks Tõnisson oma esinemisega eeskju andis. Kõbeline ja rahvuslik olid Tõnissoni arusaamades tihedasti läbi põimunud. Nii elasta ka ise oma rahvajuhi elu — alati avalikult ja alati ausalt.

Niisiis — kultuurilise ja majandusliku edenemise kaudu kõbelise rahvusliku isiksuse kujunemisele, sealt edasi kooskõlalise rahvusliku ühiskonna sünnile — see oli programm, mille Jaan Tõnisson oma sõnades ja tegudes seadis eesti rahva palge ette. Ja tõepoolest tehti lühikeses aja jooksul ära ülisuur töö, mis muutis tundmatuseni eesti ühiskonda. Need, kes veel 1894. aastal pidid Ado Grenzsteini teeside kohaselt valutult sulama vene rahva hiigelkehase, kogunesid kümme-kond aastat hiljem Jaan Tõnissoni kõrvale sini-must-valgete lippude alla nõudma oma õigusi. Oli aasta 1905, loodi esimene eesti poliitiline partei — Jaan Tõnissoni Rahvameelne Eduerakond.

Seni oli Tõnissoni rahvuslikus programmis puudunud poliitiline mõõde. 1905. aastal käärivasse poliitikasse sekkudes ei esitanud Tõnisson esialgu liiga radikaalseid nõudmisi. Ta on hiljem tunnistanud, et ei uskunud siis veel «hiiglahoone» lagunemist ja pidas seetõttu targemaks ajada mõõdukamat joont. Ta hoidus sotsialismimeelsusest ning Venemaal raputavatest mõtetest ning piirdus Eesti rahvusliku autonoomia taotlustega. Ja ehkki ta pidi kuulma süüdistusi taguruses, selgus peatsel reaktsiooniajal ometi, et Tõnisson oli käitunud õigesti. Eesti rahvuslik keskus jäi püsima ning võis peagi jõudsalt edasi tegutseda. 1905. aasta oli tõeline katsekivi eesti oma poliitikale, kuid Tõnisson tõestas, et vägagi keerulisi olukordi võib lahendada oma rahva kasuks. Kui 1917. aastal tsaarivõim kukutati, siis oli Tõnisson taas Eestile autonoomiat nõutamas. 1. juulil (vkj) asus tööle demokraatlikult valitud Maanõukogu, eesti esimene parlament. Ning 1917. aasta sügistelvel olid asjad arenenud nii kaugele, et Tõnisson võis panna punkti oma rahvuslikule suurkavale. 25. augustil (vkj) ütles ta Maanõukogu erakorralisel istungil: «Poliitiliseks ideaaliks peaks meil ikkagi olema omariiklus. Selle ideaali täidesaamiseks peame eeltõõsid tegema ja mitte ainult pealtvaatajana ootama jääma, mis saatus meile teiste armust kätte toob. Kui meie kui rahvus, omariiklise ideaali täideviimiseks mitte ei suuda nüüdset momenti kasulikult tarvitada, siis ei tea, millal võiks veel parem silmapilk tulla. Kas nüüd või mitte iialgi.» Nii võiksime Tõnissoni järk-järgult arendatud rahvusliku programmi sõnastada järgmiselt: kultuuri-

lisest enesemääramisest tärpanud, majanduslikult arenenud ja kõbelistele isiksustele toetuva rahvusliku ühiskonna poliitiline ideaal võib olla üksnes iseseisvus omariikluse alusel.

Peab rõhutama, et omariikluse nõuet ei esitatud mitte teoreetilise ideaalina, vaid see oli loogiliselt välja kasvanud rahvusliku ühiskonna elukõgemusest. See oli paratamatu nõue. Jaan Tõnisson rahvusideoloogina, kultuurilise ja majandusliku enesemääramise juhina oli teinud otsustava töö omariikluse ettevalmistamisel.

Nagu öeldud, tajus Jaan Tõnisson õigesti eesti ühiskonna vajadusi. 1917. aastal seis is Eesti valusal teelahkmel: kas uppuda Vene revolutsiooni terroris või raputada end sellest lahti. 15. novembril (vkj) kuulutas Maanõukogu end kõrgeimaks võimuks Eestis (deklaratsiooni koostas ja kandis ette Tõnisson), mis tähendas õieti Eesti riigi konstitutsioonilist akti. Sellega ühenduses kirjutas Tõnisson «Postimehes»: «Ei ole lootustki, et Venemaal tõsine üleriikline kord maksma hakkaks, mis kõikidel vabadust ja julgeolekut kindlustaks ja mis üksikutele rahvastele Venemaal tõsise poliitilise enesemääramise võimaluse annaks. Kui nii edasi läheb, siis hävineb ka Eestis ühes kõigi kultura-varadega ja majandusliste väärtustega ühtlasi poliitiline vabadus ja kaovad kõik kodaniku vabadused. Meie rahvas ei taha mitte hävineda, Eestimaal peab kultura, kui ka vabadus elama jääma.» Tagantjärele võime nentida, et Tõnissoni hinnang Venemaa oludele läks traagiliselt täide. Siin ei kõnele meile enam järelärkamisaegne rahvamees, kes esineb põllumeeste või hariduseltsi koosolekul, vaid Euroopa poliitik, kes räägib enesemääramisest, poliitilistest vabadustest ja kodanikuõigustest. Tõnisson oli kasvanud koos eesti ühiskonnaga. Rahvuslasi oli tiivustanud veendumus, et «rahvusline seisukoht väikerahvaste juures ainult vabameelne ja demokraatline võib olla, sest et väikerahvail ainult siis edasielamise lootust võib olla, kui tema viimase kui ühe rahvalikme vaimlise ja majanduslise väljaarenemise eest hoolt kannab. See on temal elukõsimus.» Ja kuigi Eestis ei sündinud päriselt seda rahvustervikluse riiki, millest omal ajal unistas Tõnisson, pole siiski vähimatki kahtlust, et demokraatlik Eesti Vabariik põhines paljuski Tõnissoni rahvuslik-kõbelise isiksuse õpetusel. Sest ainult demokraatia on kõbeline. Nende traditsioonide vaimus oli kasvatatud eesti rahvast.

Tõnissoni maailmavaade oli aateline, tema kõbelised ja demokraatlikud nõudmised kompromissitud. Seetõttu oli ta tihti opo-

sitsioonis reaalpoliitikutega, kes orienteerusid paremini praktilise elukorralduse võimalustes. Ja kuigi Tõnissonil Eesti Vabariigi ajal tuli maitsta ka kaotuste kibedust, ei kadunud tänu temale ühiskonnast kunagi eetilise pinge, kõlbeline väljakutse. Eriti selgelt tuli see ilmsiks pikaajalises vastasseisus Konstantin Pätsiga. Tõnisson ei muutunud kunagi kivistunud klassikuks. Tema rahvuslik idealism, mis läheb ikka vastuollu tegeliku eluga, sunnib võtma seisukohta. Tema õiglusel ja moraalil põhinev humanismikäsitlus on tänapäevalgi paljudele tulevikuunistus. Tõnissoni tähtsaim sõnum elu lõpupoolelt on vahest tema veendumus, et totalitaarsete riikidega ei tule teha koostööd, vaid peab ausalt ning selgelt kuuluma demokraatia rindesse. Vaid veidi enne Eesti langemist inimvaenuliku riigi okupatsiooni alla kõneles Tõnisson kõlbelise aluse tähtsusest rahvusvahelises elus ja riikidevaheliste lepingute pühadusest. . .

Jaan Tõnissoni isikulugu on tihedasti seotud eesti rahva uuema ajalooga, on selle pärisosa. Tema võitlused grenzsteinkluse, vene ülemvõimu ja baltisakslaste privileegidega moodustavad selle esimese peatüki. Tema poliitiline tegevus Maanõukogus, Asutavas Kogus, Eesti Vabariigi parlamendis ja valitsuses, välisdelegatsioonis ja Pariisi rahukonverentsil ning Rahvasteliidus avab teise, veelgi sündmusterikkama ja lootuslikuma ajajärgu eestlaste enesemääramise ajaloos. Ja lõpuks tema märtrisurm okupantide sunnitoõlaagris on ühtviisi Euroopa humanismi tragöödia kajastus, kuigi Euroopa sellest võib-olla midagi ei tea ega teada ei tahagi.

Meil ei ole siiski põhjust kurvastada. Ajal, mil suured rahvad ärkavad verisest pohmelusest, mida on põhjustanud pikaajaline võimufanaatikute järgimine, ja otsivad kobamisi teed õiglasema elukorralduse poole, võib eesti rahvas tunda uhkust oma suurima eestvõitleja demokraatliku vaimse pärandi üle. Pea püsti! — see oli Tõnissoni kuulutus oma rahvale, meenutab Tuglas.

Rahvuskultuuri iseteadvus ehk ideoloogiline pealisehitus, nagu ütleb Gustav Ränk, on ajas võrdlemisi muutumatu nähtus. See ongi «põiheli», millest rääkis Tõnisson. Selle unustamine toob kaasa identiteedikriisi ja seab ohtu rahvuse olemasolu. Ja kuigi meie rahvuslikud päevaülesanded erinevad täna paljuski Tõnissoni-aegsetest, oleks enesepettus arvata, et me põhimõtteliselt võiksime tahta või teha midagi muud kui seda, mis kord juba on sündinud.

REIN VEIDEMANN

Kõne Lauluväljakul 11. septembril 1988

Minu rahvas!

«Meie ei taha olla, ei ole
vaikiv, ununev lehekülj
aegade raamatus.»

Need Anna Haava lausunud sõnad on täna niisama elavad ja ajakohased kui sajandi algul, Noor-Eesti päevil. «Meie tahame elada ja kirjutada aegade raamatusse. . .» oma nime, ja tahame seda teha oma emakeeles oma isamaal.

Saatus on meid seadnud suurte kaubateede ja kõige erinevamate huvide ristumiskohta. See paratamatus on mõjutanud ja mõjutab tulevikuski nii meie ainelist seisundit, vaimseid pürgimusi kui ka poliitikat. Meie eneseteostusvõimalus, meie missioon rahva ja riigina on olla Euroopa eelpostiks Idas ja samas aknaks Euroopasse. Aga seda missiooni oleme saanud ja saame täita vaid siis, kui meil on piisavalt vabadust ise valida, ise otsustada ja ise vastutada.

Jumal näeb, kui kirklik on olnud me püüd ise midagi olla siin ilma pääl, et see on vastu pidanud seitsesada aastat ja kui vaja — siis peab vastu veel teist samapalju.

Täna tunneme joobumust, aga oleks hää, kui me sellesse ei uinuks. Kuigi tahame maailmas kõige enam ise olla, peame samas endale pidevalt kordama: selles tahtmises ei ole meil ka kellelegi muule loota kui üksnes iseendale.

Meid ümbritsevad tumedad jõud. Me ei tea, kui suur on mõistatusliku Venemaa tung valgustatuse ja demokraatia poole, kui kaua kestab kuristik heaolu nautiva Euroopa ja meie lagunemisaärel asuva elukorralduse vahel. Me ei tea, mida kavatsetakse meiega teha. Aga seda teadmist pole meil, eestlastel, õieti kunagi olnud. Ja kui see ka on olnud, siis üksnes suunas, mis pole töötanud hääd. See asjaolu on sundinud meid tegema kompromisse, talitsema oma kirgi — kõik ikka selle nimel, et säästa rahvust, kaitsta teotamast oma esivanemaid ja oma lapsi. Seda tunnetati juba esimese rahvusliku ärkamise päevil, see tunnetus on juhtinud kõiki Eestimaa suuri poliitikuid. Uus aeg on sünnitanud uusi olukordi ja nüüd võib meie poliitiline tarkus tuua rohkem edu kui aastakümnete eest. Kuid seegi pole kindel.

Selles mõõtmatus ebakindluses on siiski üks kindel teadmine: meie rahvas ei ähvarda teisi, pole teinud ega tee seda tulevikus. Ähvardus, millest siin-seal kõneldakse, tõuseb kõnelejate endi seest, nende suutmatusest või tahtmatusest meid mõista. Me võime küll oma selgitustega vähendada umbusku endi

vastu, aga lõpuks tuleb kõnelejalatel ikka ise vabaneda oma eelarvamuste ja hirmu ahelaist. Meie ütleme üht: lastagu meil vaid olla. Ja me ütleme: mõistku teisedki meiega eluruumi jagavad rahvad seda meie soovi ja jagagu koos meiega selle maanurga muresid ja rõõme.

Me seisame uue tee hakul. Mõndagi on juba peos, suurem jagu veel unistustes. Oleme küll hirmsasti vigastatud rahvas, aga õnneks on meie hing püsinud tervena ja vankumatu on olnud soov saada vähemasti vaimult suureks, kui meile ei ole antud seda olla arvult ja jõult. Täna taassünnipäev on palju lootust. Me näeme, kui vallandunud rahvalikumised tõstavad esile uusi juhte ja poliitikuid, kuidas lugematutes kavades ilmutab end rahva ühismälu, mõistus ja tulevikunägemus. Julgust annab, et ka valitsev partei on nüüd taas leidmas tagasiteed oma rahva juurde.

Agaga homme päev ei saa olla tänase kordus. See saab olla ainult sammuks edasi, sest isegi paigalseis on juba tagasiminekuks.

Millist sõnumit võtta kaasa homme algavasse argipäeva, lähenevasse sügisse ja pikka talve? Ma mõtlen, see peaks olema küsimus: mida oled nimelt siin teinud oma isamaa heaks? Ma mõtlen, see peaks olema teadmine, et iga üksiku võit või saavutus on nüüdsest kogu rahva võit.

Post festum et scriptum

Aasta tagasi sai alustatud kommet, et ajakirja aastakäigu lõpetavad toimetaja read. Nüüd on see hetk taas käes. Võtsin julguse esitada siin lõpukõnena oma ülesastumine Lauluväljakul 11. septembril 1988. Kuid tunnen ometi tarvidust veel midagi lisada.

Jah, see aasta oli meie rahvale suur aasta. «Vikerkaarest» vaadatuna oli see suur aga sellegipärast, et «Vikerkaare» 1986.—87. aasta põhiautoritest ja laureaatidest Edgar Savisaarest ja Mati Hindist said Rahvarinde eestseisuse liikmed. «Vikerkaare» panus oli ehk selleski, et Küllö Arjakase põhjalik sini-must-valge ajaloo käsitlus vabastas kirjastõnas ja poliitikas meie rahvusvärvid eelarvamuste painest. Sama mees andis oma kirjutistega Eesti Vabariigi sünnist ja Eesti iseseisvuse kadumisloost 1939 tõendi selle kohta, et «Vikerkaar» tahab igati kaasa aidata meie eneseteadvuse puhastumisele ning -vääriskuse taassünnile. Niipalju kui meist sõltub.

Mis meist sõltub? Meie vaim, julgus ja tahe. Aga ka oskus neid õigel ajal ühendada ja kasutada.

Millal ja mis on õige aeg? Alustamiseks? Aeglustamiseks? Kiirustamiseks? Mu meelest ongi see meie olemise põhiküsimus. Sest ikka võib ju öelda, et veel pole aeg või et aeg on juba ümber.

Kuidas küll tahaks, et kõik, millest unistatud, oleks juba käes; et võiksimme end tunda sealpool tänaseid reaaliaid ja piinu.

Ometi on see veetilga soov saada mereks. Agaga võtku ringkäik aega palju tahes — ükskord ta saab. Selles teadmises on nii lootus kui lohutus.

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Häinsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Mart Kalm, Veiko Lõhmus, Mihkel Mutt, Rein Raud, Toivo Sikk, Rein Veidemann, Peeter Vihalemm.

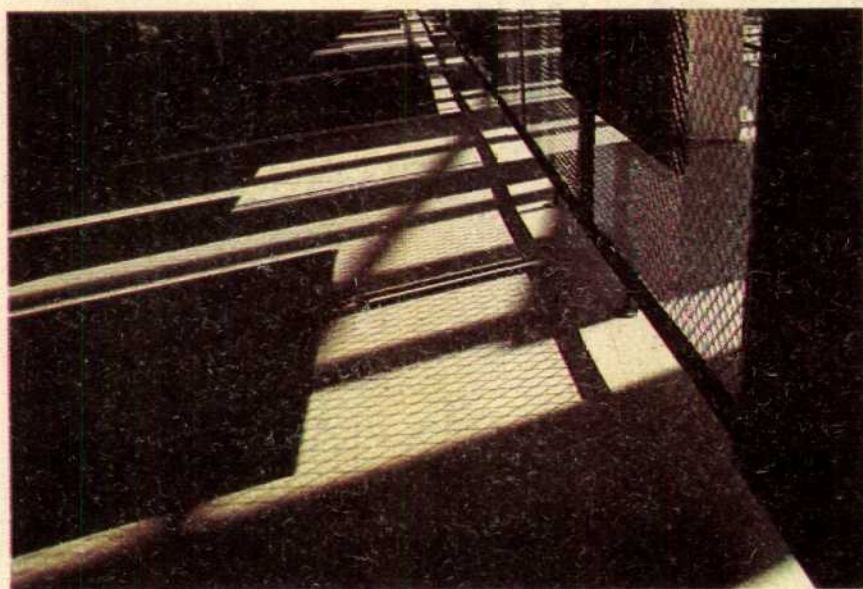
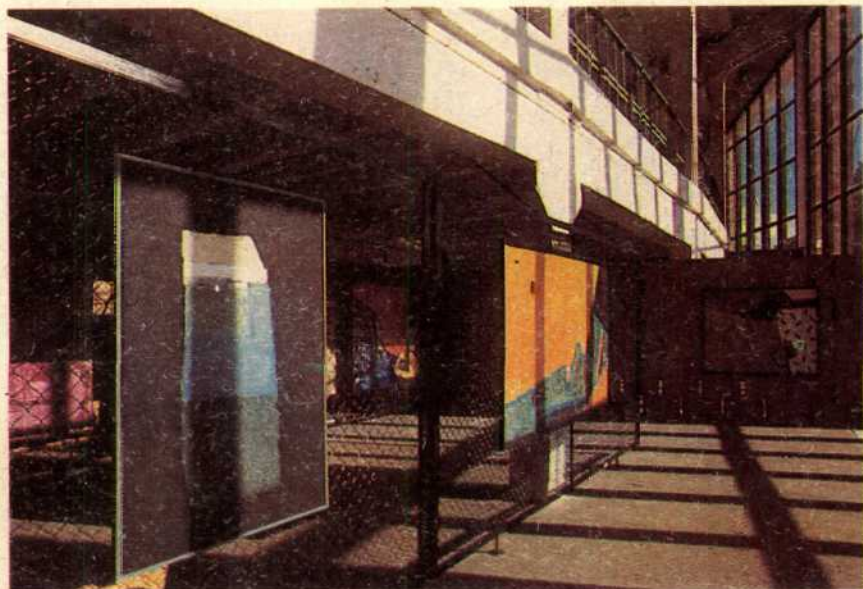
Toimetus:

Peatoimetaja **Rein Veidemann** 44 58 26.
Peatoimetaja asetäitja **Alla Kallas**
60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa**
44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus
Märt Väljataga 60 18 58. Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika **Jüri Luik**
60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58 (Tartus teisip reedeni k 13—15 tel 34 814).
Keeletoimetaja **Tiina Lias** 60 18 58.
Kunstiline toimetaja **Jüri Kaarma**
60 18 58. Tehniline toimetaja **Katrin Mürk**
60 18 58. Korrektor **Tiiu Sang**
60 18 58. Masinakiri **Viivi Tammik**
44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, J. Gagarini pst 30. Laduda antud 05. 10. 1988. Trükkida antud 11. 11. 1988. Ofsetpaber 70×100/16. Formaadile 60×90 kohaldatud tingtrükipoognaid 7,8. Arvestuspoognaid 9,33. MB-00048. Tellimuse nr. 4096. EKP Keskkomitee Kirjastuse trükikoda. Tallinn, Pärnu mnt 67-a. Trükiarv 36 000.
Адрес редакции: Таллин 200031, Бульв. Ю. Гагарина, 30. Издательство «Периодика». Журнал «Викерkaar» № 12, декабрь 1988. На эстонском языке. Цена 45 коп.

Vikerkaar

Hind 45 kop.
78245